

Путівник з викладання освітнього курсу

«Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом»

Лютий 2026

Путівник з викладання освітнього курсу «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» був надрукований в рамках проєкту “Координовані дії громадянського суспільства для забезпечення справедливості, притягнення до відповідальності та постійної підтримки тих, хто пережили сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні”, який реалізується Асоціацією жінок-юристок України “ЮрФем”, Truth Hounds, the International Partnership for Human Rights (IPHR), ГО “Блакитний птах”, Fight for Rights за підтримки United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights and Labor (DRL).

Громадська організація
«Асоціація жінок-юристок України "ЮрФем"»

**Путівник з викладання освітнього
курсу «Сексуальне насильство,
пов'язане з конфліктом»**

Навчально-методичний посібник

Харків
«Право»
2026

П93

П93 **Путівник** з викладання освітнього курсу «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом»: навч.-метод. посіб. / [А. Басиста, О. Поєдинок, А. Слободяник, О. Харитонova, К. Шуневич ; за заг. ред. О. Харитонovoi] ; ООН Жінки ; Асоц. жінок-юристок України «ЮрФем». – Харків: Право, 2026. – 180 с. ISBN 978-617-8759-74-2

Путівник є міждисциплінарним навчально-методичним посібником, присвяченим теоретичним і практичним засадам протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в умовах війни РФ проти України. Видання поєднує підходи міжнародного та національного права, гендерних студій і дослідження травми, висвітлює міжнародні стандарти, судову практику, особливості українського досудового розслідування цієї категорії справ і підходи відновного правосуддя, а також містить методичні рекомендації для травма-інформованого й постраждалоорієнтованого викладання та підготовки фахівців.

Видання стане в пригоді викладачам і викладачкам закладів вищої юридичної освіти, студентам, правникам і правозахисникам, представникам органів правопорядку та суддям, а також усім, хто працює у сфері захисту прав людини та документування міжнародних злочинів.

УДК 341.4:[341.322.5:343.541]"364"(075.8)

Путівник з викладання освітнього курсу «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» розробила ГО «Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем»» та ООН Жінки в Україні за підтримки Дій ООН проти сексуального насильства під час конфлікту (<https://www.stoprapenow.org/>).

Дії ООН проти сексуального насильства під час конфлікту підтримують міжагенційний проєкт «Зміцнення національних та місцевих механізмів запобігання та реагування на СНПК в Україні за допомогою багатосекторального підходу, орієнтованого на постраждалих» («Об'єднані дії для посилення спроможностей постраждалих від СНПК»). Проєкт імплементується UNFPA (Фондом ООН в галузі народонаселення), ООН Жінки, Міжнародною організацією з міграції (МОМ), Програмою розвитку ООН (ПРООН), Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), Управлінням ООН з наркотиків і злочинності (UNODC) у співпраці з Урядовою Уповноваженою з питань гендерної політики (бенефіціар міжнародної технічної допомоги) та Офісом Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Думки, висновки чи рекомендації належать авторкам цього видання і не обов'язково відображають погляди ООН Жінки та «ЮрФем». Відповідальність за зміст несуть лише авторки цього видання.

Громадська організація «Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем»», заснована 2017 року, є об'єднанням представниць юридичної професії, серед яких адвокати, юристки, судді, працівниці правоохоронних органів, викладачки та інші фахівчині в галузі права, а також студентки-правниці. З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 року «ЮрФем» особливо активно працює у сфері протидії та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом (далі – СНПК). Організація долучається до розроблення стандартів розслідування злочину СНПК, профільного законодавства в цій сфері, напроцьовує та адвокатує підходи постраждалоцентричного правосуддя, а також надає якісну юридичну допомогу постраждалим від СНПК через лінію безоплатної правничої допомоги «ЮрФем: підтримка».

ООН Жінки — це структура Організації Об'єднаних Націй, що працює задля досягнення гендерної рівності, розширення прав та можливостей жінок. З 2016 року ООН Жінки в Україні налагоджує міцні партнерські стосунки та досягає вагомих результатів у реалізації свого потрійного мандату у сфері розвитку та гуманітарного реагування. Серед тематичних напрямків роботи ООН Жінки у Україні є протидія сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, та підтримка постраждалих.

Путівник з викладання курсу «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» є навчально-методичним посібником, який комплексно висвітлює теоретичні, правові та методичні засади опанування тематики СНПК в контексті війни РФ проти України. Видання поєднує підходи гендерних студій, міжнародного публічного, гуманітарного та кримінального права, міжнародного права прав людини, національного кримінального права та процесу, а також підходи, що враховують сучасні дослідження травми, і пропонує цілісну міждисциплінарну рамку для формування людиноцентричної та постраждалоорієнтованої правничої оптики. Видання охоплює концептуально-методологічні засади розуміння СНПК як структурного гендерованого феномена; еволюцію міжнародно-правових стандартів та інституційних механізмів протидії й запобігання СНПК; розвиток міжнародної судової практики щодо кваліфікації та переслідування злочинів сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом; особливості українського досудового розслідування з акцентом на безпеку, права і вразливості постраждалих; підходи відновного правосуддя, проміжні репарації та роботу з різними групами постраждалих, зокрема дітьми, народженими внаслідок СНПК. Путівник містить методологічні орієнтири, практичні вправи й методичні поради, рекомендації щодо травма-інформованої комунікації та створення безпечного освітнього середовища. Матеріали можна використовувати і для викладання повного курсу, і для інтеграції окремих модулів у програми відповідного правозахисного спрямування. Видання сприяє підготовці фахівців та фахівчинь, здатних до етичного, чутливого й доказового право-

вого реагування на злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, а також до критичного розуміння і формування узгоджених комплексних політик протидії та запобігання СНПК.

Авторський склад

Олена Харитонова (редакторка путівника, авторка розділу I «Гендерно чутливе правосуддя і сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: загальна методологічна та правова рамка») — кандидатка юридичних наук, доцентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, радниця міністра освіти і науки України з питань забезпечення рівності прав та можливостей жінок і чоловіків, членкиня GREVIO, членкиня «ЮрФем».

Ольга Поєдинок (авторка розділу II «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у міжнародному праві: нормативна та інституційна інфраструктура запобігання і протидії») — кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, адвоката, членкиня «ЮрФем».

Анастасія Слободяник (авторка розділу III «Міжнародне гуманітарне право і міжнародне кримінальне право: основні аспекти розвитку судової практики щодо СНПК») — юристка-міжнародниця, менеджерка з розвитку академічної спільноти «ЮрФем».

Катерина Шуневич (авторка розділу IV «Процесуальні особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень за фактами вчинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: міжнародні стандарти та національні виклики») — докторка філософії в галузі права, асистентка кафедри кримінального процесу і криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, керівниця Аналітичного центру «ЮрФем».

Альбіна Басиста (авторка розділу V «Інтеграція принципів відновного правосуддя в систему роботи з постраждалими від СНПК: невідкладні проміжні репарації та інші перспективи») — кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київсько-

го національного університету імені Тараса Шевченка, правозахисниця, учасниця авторського колективу Закону України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» № 4067-IX від 20.11.2024, членкиня Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні.

Зміст

Авторський склад	8
Зміст	10
Передмова. Юридична компетентність проти СНПК:	
бачення щодо трансформації освітніх цілей	13
Редакційні нотатки	19
I. Гендерно чутливе правосуддя і сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: загальна методологічна та правова рамка	26
Концептуальний базис	28
Вступ	28
1. Гендер, право і соціальні корені СНПК	29
2. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК), в міжнародно-правовому та національно-правовому регулюванні	31
3. Модальності СНПК і його детермінуючі фактори	38
4. Наслідки СНПК для осіб, спільнот та суспільства	40
5. Український контекст: політики й інституційні механізми протидії СНПК	42
Практичні вправи та методичні поради до них	57
Список рекомендованої літератури	68
II. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у міжнародному праві: нормативна й інституційна інфраструктура запобігання і протидії	69
Концептуальний базис	71
Вступ	71
1. Коротка історія міжнародно-правового регулювання запобігання та протидії СНПК. Основні міжнародні документи у сфері запобігання і протидії СНПК	71
2. Міжнародна інституційна складова запобігання та протидії СНПК	78

3. Внесок міжнародних кримінальних трибуналів і Міжнародного кримінального суду у формування сучасного підходу до СНПК та відповідальності за нього	80
4. Співвідношення і взаємодія різних міжнародно-правових режимів щодо СНПК	83
Практичні вправи та методичні поради до них	86
Список рекомендованої літератури	93

III. Міжнародне гуманітарне право і міжнародне кримінальне право: основні аспекти розвитку судової практики щодо СНПК

Концептуальний базис	95
Вступ	97
1. Міжнародне гуманітарне право як підґрунтя розвитку сучасної системи протидії СНПК	99
2. Еволюція підходів до кваліфікації СНПК: внесок Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії	103
3. Розвиток сучасної міжнародно-правової практики щодо СНПК крізь призму юриспруденції Міжнародного кримінального суду	107
Практичні вправи та методичні поради до них	112
Список рекомендованої літератури	119

IV. Процесуальні особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень за фактами вчинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: міжнародні стандарти та національні виклики

Концептуальний базис	122
Вступ	122
1. Суб'єкти, залучені до досудового розслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, та їхні повноваження	124
2. Статус потерпілого	126
3. Проведення слідчих та процесуальних дій з урахуванням балансу між потребами досудового	

розслідування та інтересів потерпілих	129
Практичні вправи та методичні поради до них	134
Список рекомендованої літератури	142

V. Інтеграція принципів відновного правосуддя в систему роботи з постраждалими від СНПК: невідкладні проміжні репарації та інші перспективи

Концептуальний базис	146
Вступ	146
1. Відновне правосуддя в міжнародно-правовому контексті: історичний розвиток, правовий зміст та основні принципи	146
2. Впровадження принципів відновного правосуддя у випадках роботи з постраждалими від СНПК	158
3. Невідкладні проміжні репарації як інструменти відновного правосуддя: міжнародні стандарти та досвід України як початок шляху до відновлення гідності постраждалих від СНПК	164
4. Діти, народжені внаслідок війни, та діти, народжені внаслідок СНПК: від подолання стигми до забезпечення прав	167
Практичні вправи та методичні поради до них	170
Список рекомендованої літератури	177

Критерії оцінювання студентської підготовки

179

Передмова. Юридична компетентність проти СНПК: бачення щодо трансформації освітніх цілей

Правосуддя є багатовимірним і точно не обмежується судовим рішенням. Воно також про визнання, довіру, підтримку й захист, про справедливе відшкодування врешті. Мені дуже хочеться, щоб правничі школи демонстрували й навчали, а як правосуддя може бути наснажливим і як може стимулювати людей, які пережили сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, до посттравматичного зростання. Щоб принцип «спочатку людина» формував майбутніх юристів та юристок, суддів, представників й представниць правоохоронних органів. Важливо, щоб система правосуддя чула й бачила передусім людину, а не лише норму закону, процесуальні дію, доказ, статус, джерело інформації.

Зберігаючи цю оптику сьогодні та усвідомлюючи, що правосуддя і притягнення РФ та її військовослужбовців, є невіддільною частиною розбудови сталого і справедливого миру в Україні, правнича спільнота України має велику відповідальність та водночас можливість формувати модель відновного правосуддя, яка буде ефективною саме для нас, і, відповідно, прокладати шляхи встановлення міжнародної відповідальності Росії, використовуючи, і судові, і позасудові механізми захисту прав постраждалих від СНПК.

Навчаючи студенток та студентів, як застосувати ту чи іншу правову норму, потрібно паралельно роз'яснювати, який вплив їхні підходи матимуть на людину та її стан, як вони можуть ці норми змінювати, робити їх «живими» та як відкривати нові стежки завдяки своїй експертизі до відновлення справедливості й притягнення РФ до відповідальності за все скоєне зло.

Однією з нематеріальних та символічних форм репарацій постраждалим від СНПК є сатисфакція, і я переконана, що ваші зусилля в тому, аби тема захисту постраждалих від СНПК звучала в

аудиторіях юридичних факультетів, точно є одним з проявів втілення цього в Україні.

Вікторія Карпа

Заступниця голови ГО «ЮрФем», керівниця
центру «ЮрФем: освіта», юристка

Повномасштабна війна в Україні актуалізувала проблеми, які раніше могли здаватися периферійними для юридичної освіти. СНПК стало одним з найбільш болючих та складних викликів сучасності і для правозахисної спільноти, і для системи правосуддя загалом. Працюючи в громадській організації «Сема Україна», ми щодня стикаємося з наслідками цього насильства. Бачимо, як брак спеціалізованих знань у правників – від адвокатів до суддів – створює додаткові перешкоди для постраждалих осіб.

Непідготовленість фахівців/чинь призводить до вторинної віктимізації, процесуальних помилок та загалом зумовлює недовіру з боку постраждалих до системи правосуддя. Україна нині є об'єктом безпрецедентної міжнародної уваги в контексті документування воєнних злочинів. Міжнародний кримінальний суд, місії ООН, національна система потребують залучення українських правників, які мають спеціалізовані компетенції у сфері СНПК. Без системної підготовки таких фахівців ми ризикуємо втратити можливість ефективно документувати злочини та забезпечити справедливість на національному й міжнародному рівнях.

Доступ до правосуддя для постраждалих від СНПК залежить не лише від якості законодавства, а й від готовності правників та правниць працювати з такими справами. Це потребує розуміння психологічної травми, знання міжнародних стандартів розслідування злочинів сексуального характеру, вміння проводити травмоорієнтоване опитування, розуміння гендерних аспектів. На жаль, ці компетенції часто залишаються поза межами класичних навчальних програм юридичних факультетів. Варто також зазна-

чити, що проблема СНПК не обмежується лише воєнним часом. Усі згадані компетенції будуть потрібні в мирний час. Вони формують фундамент для побудови правової системи, орієнтованої на захист прав людини та гідність кожної особи. Інтеграція тематики СНПК в юридичну освіту (чи як окремої дисципліни, чи в складі інших) є необхідною умовою для підготовки фахівців/чинь, здатних забезпечити ефективний захист прав постраждалих. Студенти та студентки, які здобудуть ці знання під час навчання, зможуть професійно супроводжувати справи про СНПК.

Гідне ставлення до осіб, які пережили сексуальне насильство в умовах війни, є показником зрілості правової системи та суспільства загалом. Ми переконані, що впровадження цієї теми в навчальні програми – це інвестиція в майбутнє української правничої професії та в справедливість для тих, хто її найбільше потребує.

Ірина Довгань

Голова ГО «Сема Україна»

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, – це воєнний злочин, який часто залишається невидимим. Постраждалі переживають травму й бояться розповідати про свій досвід. Проте ми не маємо права допустити, щоб винні залишились безкарними, а Росія – країна-агресорка – і надалі знищувала цивільне населення на тимчасово окупованих територіях.

Розслідування злочинів СНПК рятує життя та допомагає відновлювати справедливість. Розповідаючи про ці злочини, ми підтримуємо постраждалих, ламаємо стереотипи й закликаємо суспільство і державу діяти, а світ – реагувати на численні випадки СНПК, які скоїли російські військові та представники влади РФ. Лише разом ми можемо зупинити насильство і допомогти тим, хто потребує захисту.

Кваліфіковану роботу правників та правоохоронних органів

потрібно спрямовувати на тих, хто постраждав. Дуже важливо не тільки розслідувати злочин, а й допомагати – надавати інформацію, контакти і поради, не залишити постраждалих наодинці з фізичною та психологічною травмою.

Я знаю, наскільки болючою і складною є тема СНПК, та впевнена, що разом ми можемо повернути постраждалим відчуття волі, безпеки й сили.

Людмила Гусейнова

Голова ГО «Нумо, сестри!»

Путівник з викладання освітнього курсу з теми сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, який розробила Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем» за підтримки ООН Жінки, – важлива віха спільних зусиль у контексті зміцнення правових та академічних інституцій України у відповідь на глибокі й довготривалі наслідки, спричинені СНПК. Вперше правничі школи по всій країні отримають доступ до всеосяжного, орієнтованого на практику Путівника, розробленого спеціально для викладачок та викладачів, які навчають наступне покоління юристів/ок, прокурорів/ок, суддів та правозахисників/ць.

ООН Жінки пишається тим, що відіграли ключову роль у створенні цього Путівника. Наша участь у національній архітектурі реагування на СНПК та тісна співпраця з мережами постраждалих від СНПК, жіночими громадськими організаціями неодноразово доводила: побудова стійких, постраждалоцентричних систем правосуддя починається з підвищення обізнаності та якісної освіти. Забезпечуючи викладачів і викладачок правничих спеціальностей інструментами для викладання міжнародних стандартів, гендерно чутливих підходів, етичної взаємодії з постраждалими, а також особливостей розслідування та притягнення до відповідальності за такі злочини, ми заповнюємо критичну прогалину в юридичній освіті України.

Я особливо вдячний мережам постраждалих від СНПК жінок в Україні «SEMA-Україна» та «Нумо, сестри!» за їх внесок. Їхнє лідерство, сміливість і глибоке розуміння проблеми нагадують нам: кожна правова реформа, кожна освітня програма та кожна політика мають ґрунтуватися на досвіді й знаннях тих, чиї права ми прагнемо захистити та відновити. Укорінення гідності і справедливості в основі юридичної освіти є запорукою майбутнього України як держави, що послідовно утверджує принципи верховенства права.

Оскільки Україна продовжує просувати комплексний, орієнтований на постраждалих від СНПК підхід, я сподіваюся, що цей Путівник стане наріжним каменем для навчальних закладів по всій країні, який підтримуватиме викладачів/ок, надихатиме здобувачів/ок вищої освіти й сприятиме відновленню країни. ООН Жінки залишається відданою своїм партнерам в уряді, громадським організаціям, мережам постраждалих та академічній спільноті, оскільки ми працюємо разом, щоб посилити відповідальність, захистити й відновити права і забезпечити, щоб голоси вцілілих були провідними.

Герман Веґа Кортес

Радник із захисту прав жінок, ООН Жінки

Перелік скорочень

ВПО	внутрішньо переміщені особи
ГЗН	гендерно зумовлене насильство
ЕКОСОП	Економічна і соціальна рада Організації Об'єднаних Націй
МКП	міжнародне кримінальне право
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МРГ	Міжвідомча робоча група з питань протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією Росії проти України, та надання допомоги постраждалим
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СНПК	сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом
УВКПЛ	Управління Верховного комісара ООН з прав людини
ЗС РФ	Збройні сили Російської Федерації
ЄС	Європейський Союз
GSV	Global Survivors Fund

Редакційні нотатки

Освітній курс «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» створено як відповідь на болючі та безпрецедентні виклики, що постали перед українським суспільством унаслідок війни РФ проти України. Збройна агресія, численні випадки сексуального насильства проти цивільних і військових, жахливі масштаби воєнних злочинів поставили перед українською правничою освітою завдання, яких вона раніше не знала. Цей курс покликаний підтримати формування компетентностей, необхідних для чутливого та професійного реагування на злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), а також для посилення системи правосуддя в умовах сучасних викликів загалом. Сьогодні юридичні школи – це не лише простір засвоєння норм і процедур. Це місце, де формується чутлива, людяна й професійно відповідальна правнича спільнота, здатна бачити за кожною правовою конструкцією людину, її досвід, травму, гідність та право на справедливість.

Цим потребам і присвячений Путівник з викладання освітнього курсу «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом», який створено насамперед як ресурс для викладачів/ок юридичних факультетів.¹ Курс первинно задумано як компонент освітніх програм зі спеціальності «Право», який можна інтегрувати в структуру курсів міжнародного публічного права, міжнародного гуманітарного права, кримінального права й процесу, прав людини чи міждисциплінарних гендерних студій. Водночас колектив авторок усвідомлює, що питання сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, виходить за межі суто правничої підготовки, тому Путівник також стане корисним широкій спільноті фахівців та фахівчинь, які працюють з темою СНПК у правозахисній, соціальній, психологічній та аналітичній галузях. Путівник пропонує організовувати освітній процес у межах людиноцентричної пер-

¹ У путівнику використано нормативну базу станом на 01.12.2025.

спективи, особливо з урахуванням досвіду та вразливостей постраждалих від СНПК.

Про що цей Путівник

Зміст Путівника вибудовано так, щоб надати викладачам і викладачкам чіткі концептуальні орієнтири, методологічні інструменти й практичні матеріали, необхідні для викладання чутливої та складної тематики СНПК.

Курс спрямований на формування комплексного міждисциплінарного розуміння СНПК як явища, що має правові, соціальні, політичні, культурні виміри. Його мета – надати студент(к)ам теоретичні, аналітичні та практичні інструменти для осмислення структурних причин СНПК, специфіки його проявів та можливостей інституційного реагування, реабілітації й підтримки постраждалих.

Сучасна освітня реальність становить складну мозаїку – поєднання різних концепцій, підходів і методик. На їх перетині виникають численні моделі навчання. Цей Путівник пропонує використовувати можливості освітнього ландшафту для формування педагогічних рішень, чутливих до складності теми й до досвіду постраждалих від СНПК.

Розділ I² формує загальну методологічну та правову рамку розуміння СНПК, засновану на міждисциплінарному підході, що поєднує інструменти гендерної теорії, міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права й національного кримінального права, критичних досліджень сексуального насильства та травми. Особливу увагу приділено концептуалізації СНПК не лише як окремих злочинів, а як структурного феномена, тісно пов'язаного з гендерованістю суспільств, гендерною владою, війсьними викликами, соціальними нерівностями і вразливостями постраждалих.

Розділ II пропонує комплексний огляд міжнародно-правового

² Кожен з розділів I–V можна розглядати як окремий модуль.

регулювання запобігання та протидії СНПК: від історичного розвитку до сучасного стану й ролі міжнародних судових інституцій з акцентом на основних міжнародних документах в цій сфері та їх найважливіших положеннях, значенні інституційної інфраструктури для формування сучасних підходів до СНПК й відповідальності за нього і співвідношенні та взаємодії різних міжнародно-правових режимів у питаннях СНПК.

Розділ III аналізує еволюцію судової практики в рамках міжнародного гуманітарного й міжнародного кримінального права, включно з прецедентами Міжнародного кримінального суду та *ad hoc* трибуналів, що сприяло генезису стандартів кваліфікації та переслідування злочинів сексуального насильства в умовах конфлікту і сформувало підхід, акцентований на розумінні гендерної природи таких діянь.

Розділ IV зосереджується на процесуальних особливостях досудового розслідування в Україні кримінальних правопорушень за фактами вчинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Важливий акцент зроблено на суб'єктах, залучених до здійснення таких кримінальних проваджень, їхніх повноваженнях, правах і безпеці потерпілих, конфіденційності та запобіганні вторинній травматизації, врахуванні балансу між потребами досудового розслідування й інтересами потерпілих.

Розділ V акцентує на можливостях відновного правосуддя в роботі з постраждалими. Принципи відновного правосуддя в теорії та практиці міжнародно-правового регулювання формують основу цього розділу. Вони зумовлюють переосмислення традиційних моделей правосуддя — від каральної до відновної. Звернено особливу увагу на впровадження підходів відновного правосуддя у випадках сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Розглянуто невідкладні проміжні репарації крізь призму міжнародних стандартів та українського досвіду, а також висвітлено складні питання щодо досвіду дітей, народжених унаслідок війни та народжених унаслідок СНПК.

Як працювати із цим Путівником

Це видання поєднує в собі *науковий, методичний і практичний підходи*.

Воно надає:

- чіткий концептуальний базис для академічного викладання відповідних тем;
- методологічні орієнтири для побудови курсу та логіки викладання;
- приклади практичних вправ, завдань, аналізу кейсів для кожної теми;
- детальні рекомендації щодо організації практичних занять, включаючи принципи безпечного освітнього середовища, травма-інформованої комунікації й модерації чутливих дискусій;
- зразки презентацій до тем та орієнтовний список рекомендованої літератури;
- критерії оцінювання студентської підготовки;
- гнучкі сценарії, які дають змогу адаптувати матеріали до різних аудиторій і різного обсягу академічного навантаження.

Гнучкість використання

Путівник розроблено так, щоб викладач/ка могли:

- викладати повний курс з питань СНПК, який може стати окремим освітнім компонентом у межах освітньої програми зі спеціальності «Право»;
- інтегрувати окремі модулі до вже наявних курсів, таких як міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, кримінальне право, кримінальний процес, гендерні студії чи правозахисна тематика.

Це дає змогу оперативно і якісно посилити зміст університетських програм у частині, що стосується воєнних та інших міжнародних злочинів, прав людини й підтримки постраждалих. Рекомендована орієнтовна тривалість кожного модулю – 4–6 академічних годин лекцій та 4 академічні години практичних занять, проте цей час можна скорегувати відповідно до потреб кожної освітньої аудиторії.

Елементи курсу як локальні осередки методичних інновацій

Окремі модулі (розділи) курсу можуть бути локальними осередками методичних інновацій у ширшому освітньому контексті. Йдеться про компоненти, що:

- впроваджують етично чутливі підходи до роботи з травматичними темами;
- забезпечують середовище для виваженої рефлексії та професійного вибору;
- демонструють можливість удосконалення викладання складних тем без утрати академічної строгості;
- слугують прикладом, як локальні зміни в курсі можуть впливати на освітні практики загалом.

Такі модулі пропонують інструменти, що сприяють формуванню відповідальної й чутливої професійної спільноти, і можуть підсилювати створення гендерно орієнтованих нормативних та інституційних моделей реагування на СНПК та інші міжнародні злочини.

Дизайн освітнього середовища з урахуванням перспективи постраждалих

Ключовим принципом курсу є формування освітнього середовища, що зважає на гідність, безпеку та досвід постраждалих. Це передбачає:

- уникнення вторинної травматизації;
- використання доказових джерел і коректної термінології;
- забезпечення можливості для безпечного обговорення чутливих тем;
- формування етичної відповідальності всіх учасників/ниць освітнього процесу.

Такий підхід сприяє створенню цілісного освітнього простору, в межах якого готують фахівців та фахівчинь, здатних діяти на основі доказового наукового підходу, етики та поваги до людської гідності.

Чому це важливо сьогодні

Тематика СНПК перестала бути теоретичною. Вона стала частиною сучасної української реальності й потребує фахового документування, кваліфікації, розслідування й пояснень того, що сталося з людьми під час війни. Для цього необхідні не лише знання, а й глибока педагогічна відповідальність — формувати здатність майбутніх правників працювати зі складними свідченнями, ухвалювати правові та етичні рішення, уникати повторної травматизації і спрямовувати свою роботу на відновлення справедливості.

Зміст курсу орієнтований на розвиток здатності критично аналізувати контексти, у яких відбувається СНПК, оцінювати політичні, правові та соціокультурні умови його виникнення, а також усвідомлювати різноманітність можливих моделей реагування та запобігання. Особливу увагу приділено формуванню агентності фахівців/чинь — здатності ухвалювати обґрунтовані рішення в складних ситуаціях, де перетинаються юридичні, етичні й гуманітарні чинники. Проєктування освітнього середовища за допомогою цього Путівника не пропонує готових моделей майбутнього, а створює умови для дієвого вибору, експериментування та відповідальних рішень. Освітні практики, представлені в цьому курсі, формують у студентів досвід співтворення, а не споживан-

ня знань, відкривають шлях до становлення суб'єктів, здатних не лише реагувати на зміни, а й ініціювати їх.

У межах цього курсу освіта – інструмент розвитку критичного мислення та соціальної чутливості. Педагогічні рішення покликані розвивати в студентів/ток уміння аналізувати взаємозв'язки між структурним насильством, конфліктом, гендерними нерівностями та інституційними механізмами захисту. В рамках розвитку концепції «педагогіки надії» курс формує здатність розглядати правові можливості для відновлення та змін навіть у складних гуманітарних умовах.

Колектив авторок сподівається, що цей Путівник стане вашим надійним партнером у викладанні, допоможе будувати професійну спільноту, яка має глибокі знання, працює з емпатією та формує майбутнє, у якому права постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, ніколи не будуть поза увагою.

Редакторка
Олена Харитонova

I. Гендерно чутливе правосуддя і сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: загальна методологічна та правова рамка

Авторка: Олена Харитонova

Цей розділ формує загальну методологічну і правову рамку для аналізу сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), крізь призму гендерно чутливого підходу до правосуддя. У фокусі – питання походження, динаміки та форм СНПК як явища, що проявляється в певних історичних, соціальних, культурних та правових контекстах. Розглянуто різні модальності сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: СНПК як прояв опортунізму; СНПК як стратегія; СНПК як практика. Серед основних чинників, що впливають на його поширення, проаналізовано: індивідуальні (концепція «принципал-агент»), структурні (концепція «континуум-аргумент») та групові (концепція «горизонтальна соціалізація»).

Структурну гендерну нерівність, безкарність, специфіку воєнної сексуалізованої влади, наслідки СНПК для окремих осіб, груп і суспільства загалом досліджено через рамку гендерної чутливості й гендерної сліпоти системи кримінальної юстиції. У розділі проаналізовано національний та міжнародний виміри сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, з урахуванням нормативного і контекстуального елементу. Розглянуто обмеження й потенціал кримінальної юстиції і на міжнародному, і на національному рівнях з акцентом на необхідності впровадити підходи, орієнтовані на потерпілих, чутливі до травми та засновані на інтерсекційності. Окрему увагу приділено викликам, пов'язаним з перехідним правосуддям, доказуванням у воєнних умовах, подоланням соціокультурної стигматизації та юридичних стереотипів, розбудовою сталої інфраструктури протидії СНПК, що забезпечує право постраждалих на автономію, гідність і доступ до необхідної підтримки.

Методологія: В основі викладання цієї теми лежить міждисциплінарний підхід, що поєднує інструменти гендерної теорії,

міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права та національного кримінального права, критичних досліджень сексуального насильства та травми. Справжня міждисциплінарність означає, що завдяки використанню у викладанні палітри досліджень та методів, які забезпечують погляд на складні феномени з різних перспектив, вдається запобігти «замкненим контейнерам» знань. Оскільки особливу увагу в цій темі присвячено концептуалізації СНПК не лише як індивідуальних злочинів, а як структурного феномена, тісно пов'язаного з гендерованістю суспільств, гендерною владою, воєнними викликами, соціальними нерівностями та вразливостями постраждалих, варто під час дизайну курикулуму долучати колег з інших кафедр і галузей знань, дослідити можливості співпраці з громадським сектором та ГО, які заснували вцілілі або які співпрацюють з ними, заохочувати агентність студентів/ок під час роботи з курикулумом в процесі реалізації курсу (обов'язково роз'яснивши базовий принцип «не нашкодь»). Комплексна методологічна рамка, що дає змогу аналізувати СНПК як правову, соціальну й гендерну проблему, інтегруючи визнані міжнародні стандарти, національні практики та принципи гендерно чутливого, людиноцентричного правосуддя, допоможе не тільки закласти універсальні візії і навички, необхідні для роботи із цією темою, а й адаптувати програму до конкретних навчальних ситуацій, беручи до уваги той вплив, який така освіта може мати на сенсibiлізацію постраждалих суспільств у тривалій перспективі.

Концептуальний базис

Вступ

Російська агресія проти України, що розпочалася 2014 року і згодом переросла в повномасштабну фазу 2022-го, радикально оголила те, що в мирний час залишається напіввидимим: структурні гендерні нерівності, суспільне толерування шкідливих гендерних стереотипів та гендерно зумовленого насильства, вразливість систем кримінальної юстиції до гендерної сліпоти, що заважає реалізації правосуддя, заснованого на справедливості, рівності й повазі до людської гідності. Протилежністю гендерно сліпому правосуддю є **гендерно чутливе правосуддя**, яке враховує гендерні нерівності, особливі потреби і вразливості різних груп жінок, чоловіків та осіб інших гендерних ідентичностей, з метою забезпечити рівний доступ до правосуддя та ефективний захист прав, запобігти дискримінації. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у цьому гендерно чутливому контексті постає не як низка «виняткових» епізодів жорстокості, а як прояв складної сукупності індивідуальних, групових і структурних чинників, що працюють одночасно. В такій парадигмі СНПК постає і як соціально-гендерний феномен, похідний від патріархатних структур, мілітаризованих форм маскулінності, культури безкарності та соціальних нерівностей, і як правовий феномен, що виражається в системі відповідних правових норм, кваліфікацій, процесуальних рішень, політик і практик переслідування й репарацій тощо.

Важливою методологічною передумовою осмислення СНПК та розбудови системи протидії і реагування на нього є відмова від сприйняття цього феномену як маніфестації суто воєнного часу та простору. Збройний конфлікт радикалізує вже наявні ієрархії й асиметрії влади, а не творить їх з нуля. Саме тому аналіз СНПК неможливий без урахування гендерних режимів, економічних

і соціальних розривів, а також повсякденної практики гендерно зумовленого насильства, що вже існували в тих чи інших суспільствах.

1. Гендер, право і соціальні корені СНПК

Упродовж століть сексуальне насильство вважали невіддільною частиною війни — трофеєм, формою помсти, способом припониження ворога через його жінок. Патріархальні уявлення про жіноче тіло як об'єкт володіння та контролю створювали підґрунтя для сприйняття зґвалтування як символічного руйнування влади супротивника.

Еволюція підходів і до самого розуміння війни та розвитку концепції «outlawry of war» («війна поза законом», В. Пелла), що призвела до зрушень у розвитку міжнародного кримінального права, і до осмислення сексуального насильства в конфлікті як крайньої форми того самого гендерно зумовленого насильства, що існує в суспільстві в мирний час (С. Браунміллер), дали змогу розвинути феміністичну юриспруденцію в міжнародних воєнних трибуналах на межі XX–XXI ст.ст., коли відбулися світоглядні юридичні зрушення, які допомогли усвідомити, що війна не створює ненависті з нуля, вона радикалізує наявні сексистські уявлення, підсилює їх мілітаризованою дисципліною та безкарністю, перетворюючи сексуальне насильство на зброю.

Сучасні суспільства є глибоко гендерованими: гендерний розподіл праці й у сфері зайнятості, й удома, політичне представництво, доступ до ресурсів, практика правосуддя — усе це відображає та відтворює історично усталені моделі гендерної ієрархії, згідно з якими жінки історично перебували в пригніченій позиції чи зачіпалися непропорційно. Право, як соціальний інститут, нерідко наражається на небезпеки юридизації шкідливих гендерних стереотипів та упереджень, віддзеркалюючи усталені суспільні уявлення. У правових практиках часом фіксують певний «ідеальний тип» суб'єкта (переважно чоловіка, етнічно, соціально і сексуально домінантного); поведінку жінок оцінюють через призму

моральних уявлень, а не прав людини; використовують процедури, які відтворюють стереотипи щодо «належної» жіночої та чоловічої поведінки. У сфері сексуальних злочинів це проявляється особливо гостро. Норми, покликані захищати сексуальну автономію, можуть перетворюватися на джерело вторинної віктимізації, якщо: фокус розслідування зміщується на поведінку постраждалої особи; під час допиту домінує інтерес до її морального обличчя; очікують відповідності образу «ідеальної жертви» – пасивної, бездоганної, без суперечностей у свідченнях.

Гендерні ефекти війни в Україні призвели до того, що війна водночас:

- розширила участь жінок у секторі безпеки, волонтерстві, громадсько-політичних процесах;
- посилила нерівність у доступі до оплачуваної праці, збільшила навантаження з неоплачуваної доглядової роботи;
- призвела до зростання безробіття серед жінок, особливо переміщених осіб;
- спричинила сплеск домашнього насильства й інших форм гендерно зумовленого насильства (ГЗН).

СНПК в цьому контексті потрібно розуміти як крайній прояв ГЗН, де структурні дисбаланси влади та економічна вразливість поєднуються з мілітаризованою маскулінністю, культурою безкарності й ризиками гендерно сліпого правосуддя.

Гендерно чутливе правосуддя доводить, що застосування кримінального законодавства щодо сексуального насильства не може бути суто техніко-юридичною справою. Воно потребує рефлексії над тим, які гендерні структури вбудовані в норми, як ці норми працюють на практиці, кого вони «бачать / не бачать», як конфігурація влади впливає на ті чи інші юридичні рішення, чи не перетворюється «захист» на віктимблеймінг та покарання постраждалих. Навіть у рамках наявних норм можливо ухвалювати рішення, які радикально по-іншому ставлять у центр досвід жінок, чоловіків та

ЛГБТІК+ осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Сексуальне насильство щодо чоловіків часто спрямоване на руйнування уявлень про мужність, силу, контроль над тілом, воно працює через приниження та стигму, підсилену гомофобними уявленнями. Насильство щодо ЛГБТІК+ осіб поєднує гендерні і сексуальні форми переслідування, ускладнюючи доступ до правосуддя через додаткову стигматизацію. Гендерно чутливе тлумачення норм може змінювати не лише зміст вироків, а й символічну функцію правосуддя, утверджуючи антидискримінаційні цінності та принципи суспільств.

2. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК), в міжнародно-правовому та національно-правовому регулюванні

Згідно з міжнародним кримінальним правом, формами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, є:

- зґвалтування;
- сексуальне рабство;
- примусова проституція;
- примусова вагітність;
- примусовий аборт;
- примусова стерилізація;
- примусовий шлюб;
- будь-яка інша форма сексуального насильства порівнюваної тяжкості (зокрема сексуалізоване катування, каліцтво жіночих геніталій, примусове оголення тощо).

У доповіді Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерреша 2019 року до 10-ї річниці мандату щодо спеціального представництва з питань сексуального насильства в конфлікті зауважено, що зв'язок сексуального насильства з конфліктом може проявлятися через профіль правопорушника, який часто пов'язаний з

державною чи недержавною збройною групою, включаючи також терористичні організації; профіль постраждалої особи, яка часто є фактичним чи уявним членом політичної, етнічної чи релігійної групи меншин або об'єктом нападу на основі фактичної чи уявної сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності; клімат безкарності, який може асоціюватися з розпадом держави, транскордонними наслідками, такими як переміщення чи торгівля людьми, та/або порушеннями угоди про припинення вогню; цей термін також охоплює торгівлю людьми з метою сексуального насильства або експлуатації, коли вона здійснюється в ситуації конфлікту.

У грудні 2022 року Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду (далі МКС) презентував оновлену Політику щодо злочинів гендерного переслідування³, засновану на Політиці щодо сексуального і гендерно зумовленого насильства 2014 року⁴. У грудні 2023-го Офіс Прокурора МКС Каріма Хана представив нову Політику щодо гендерно зумовлених злочинів (сексуальне, репродуктивне та інші форми гендерно зумовленого насильства)⁵, у якій здійснив модифікацію свого підходу щодо переслідування сексуального та гендерно зумовленого насильства. Відбувся перехід до використання терміну «гендерно зумовлені злочини», що краще відображає сучасне розуміння цих форм шкоди, а також визначено принципи роботи Офісу із цими видами насильства, серед яких основне місце посідають «потерпілоорієнтований підхід», «травма-інформований підхід» та «інтерсекційний підхід».

Оновлена Політика запропонувала низку концептуальних зсувів, серед яких: послідовна інтеграція гендерної перспективи в усі аспекти роботи з визнанням того, що практично всі злочини за Римським статуттом можуть мати гендерний вимір; широке розуміння гендерно зумовленого насильства як парасолькового терміну для будь-яких шкідливих дій, учинених на підставі соціально приписаних відмінностей, пов'язаних з гендером, зазвичай через фактичний або сприйманий гендер, стать чи сексуальну орієн-

³ [Policy](#) on the Crime of Gender Persecution. OTP ICC. December 2022.

⁴ [Policy](#) Paper on Sexual and Gender-Based Crimes. OTP ICC. June 2014.

⁵ [Policy](#) on gender-based crimes. Crimes involving sexual, reproductive and other gender-based violence. The Office of the Prosecutor. ICC. December 2023.

тацію людини; інтеграція інтерсекційного підходу через аналіз перетину статі/гендеру з расою, етнічністю, віком, інвалідністю, сексуальною орієнтацією тощо; обов'язок Офісу Прокурора МКС системно виявляти та документувати гендерний вимір злочинів під час розслідувань. Створюючи цю Політику, Офіс Прокурора МКС прагнув не лише посилити загальний підхід до розслідування і переслідування гендерно зумовлених злочинів через травма-інформованість та потерпілоорієнтованість, а й у такий спосіб виявити, як подібні дії пов'язані із ширшою динамікою насильства у збройних конфліктах, нападами на цивільне населення, геноцидом та агресією.

У міжнародному кримінальному праві основною рисою, що відрізняє СНПК від загальнокримінальних сексуальних злочинів, є контекстуальний зв'язок з міжнародним або неміжнародним збройним конфліктом. На початку повномасштабного вторгнення РФ, а також у період 2014–2021 рр. у правовій практиці були випадки, коли в національній системі юстиції прояви СНПК кваліфікували не як міжнародні злочини, а як так звані загальнокримінальні злочини, передбачені в розділі IV Особливої частини Кримінального кодексу України 2001 р.

Головною розмежувальною рисою загальнокримінальних сексуальних злочинів і сексуальних злочинів, що становлять найтяжчі міжнародні воєнні злочини, що охоплюються предметною юрисдикцією Римського статуту, є наявність в останніх *контекстуального елементу*, що характеризується такими ознаками:

1. існування міжнародного збройного конфлікту;
2. діяння особи, яка вчинила злочин, сталися в контексті міжнародного збройного конфлікту та були пов'язані з ним;
3. особа, яка вчинила злочин, усвідомлювала фактичні обставини, що свідчили про існування збройного конфлікту;
4. між діянням обвинуваченого і збройним конфліктом існує контекстуальний зв'язок.

Розвиток юриспруденції міжнародних кримінальних трибуналів серйозно сприяв переосмисленню питань добровільної згоди з урахуванням примусовості обставин, які виключають справжню згоду в діях сексуального характеру. Адже примусовість обставин у ситуації збройного конфлікту може значно обмежувати можливості прояву сексуальної автономії людини. Наприклад, згода в ситуації полону, окупації, контролю з боку озброєних осіб юридично неможлива, оскільки примусовість обставин унеможливує справжнє волевиявлення. Ці напрацювання вплинули й на українське кримінальне законодавство: примітка до ст. 152 КК України прямо закріпила, що згода є добровільною лише тоді, коли вона є результатом вільного волевиявлення з урахуванням *супутніх обставин*.

На національному рівні праворегулювання сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, можуть кваліфікувати:

- *як воєнний злочин* за ст. 438 КК (до ратифікації Україною Римського статуту і змін до КК ст. 438 мала назву «Порушення законів та звичаїв війни»);
- *як злочин проти людяності* (ст. 442-1 КК від моменту набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 09.10.2024);
- *як геноцид* (ст. 442 КК).

Наразі у правозастосовній практиці домінує застосування першої моделі кримінально-правової кваліфікації (ст. 438 КК), втім, за наявності всіх ознак злочину проти людяності чи геноциду (наприклад, коли сексуальне насильство використовують як знаряддя заподіяння серйозної шкоди особі як представнику української національної групи з метою її повного чи часткового знищення) потенціал цих кримінально-правових інструментів залишається дієвим та значущим. Серйозної уваги тут потребує робота з доказовою базою, підготовкою фахівців, системами юридичної

аргументації, розумінням інтерсекційної дискримінації (коли, наприклад, постраждала особа зазнає атаки через свій гендер і належність до певної національної групи).

Із цього погляду аналіз ключових зобов'язань держав стосовно протидії СНПК є дуже важливим. Фундація д-ра Деніса Муквеге, нобелівського лауреата премії миру, яка співпрацює з постраждалими від СНПК, підготувала огляд і систематизацію юридичних зобов'язань держав за міжнародним правом у випадках сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом⁶. Мета цього фундаментального документа – допомогти державам, громадянському суспільству й постраждалим (вцілілим) зрозуміти, що саме міжнародне право вимагає від держав у контексті СНПК. Аналізуючи зобов'язання, визначені в міжнародному гуманітарному праві, міжнародному праві прав людини, резолюціях Ради Безпеки ООН, документ у комплексному вигляді описує зобов'язання щодо СНПК, враховуючи, що тут потрібний спеціалізований підхід, а не уявлення про «загальне» насильство.

Документ виділяє такі чотири блоки питань:

1. *Профілактика (Prevention)* – зобов'язання держав, щоб запобігати виникненню СНПК.
2. *Правосуддя та підзвітність (Justice & Accountability)* – зобов'язання, пов'язані з розслідуванням, переслідуванням, участю постраждалих та захистом їхніх прав.
3. *Гуманітарне реагування (Humanitarian Response)* – коли СНПК вже сталося: що держава повинна зробити, щоб надати допомогу постраждалим.
4. *Репарації (Reparations)* – відшкодування, реабілітація, гарантії неповторення, справедлива сатисфакція для постраждалих.

⁶ **Core State Obligations for Conflict-Related Sexual Violence: An Overview of International Law.**

Серед основних зобов'язань:

- держава повинна криміналізувати СНПК у всіх його формах;
- під час криміналізації СНПК держава не повинна встановлювати обмежувальні визначення сексуального насильства, а має кваліфікувати сексуальне насильство, зокрема зґвалтування, як злочин, що ґрунтується на відсутності вільно наданої згоди, а також враховувати примусові обставини;
- держава має забезпечити доступ постраждалих до правосуддя, усунувши бар'єри (наприклад, строки давності, вимогу фізичного опору, амністії);
- держава має надавати постраждалим належну комплексну допомогу (медичну, психосоціальну, житлову, правову тощо);
- держава має надати репарації постраждалим: компенсацію, реабілітацію, гарантії неповторення.

Акцент на зобов'язаннях держав важливий тим, що переводить риторику боротьби з безкарністю в площину конкретних, вимірюваних дій держави, а не лише символічних заяв, допомагає імплементації категорії «гендерного переслідування» в національні кодекси, сприяє розробці спеціалізованих методик розслідування СНПК, інтеграції репарацій у кримінальне правосуддя та посиленню політик перехідного правосуддя. Нещодавні дослідження Універсального періодичного огляду ООН як глобального механізму моніторингу прав людини, що діє під егідою Ради ООН з прав людини, показали, що засудження СНПК на цьому форумі є достатньо рідкісним і вибіркоким і що лише 5% усіх урядів користуються можливістю засудити основних сексуальних агресорів⁷.

⁷ Johansson K. Talk of shame: Conflict-related sexual violence and bilateral critique within the United Nations. *Journal of Peace Research* 2024, Vol. 61(3) 429-445

Висновки цього дослідження суттєво коригують очікування щодо темпів прогресу в боротьбі з СНПК:

- лише незначний відсоток держав послідовно критикує інших за СНПК, навіть якщо вони фігурують у доповідях Генерального секретаря ООН як серйозні порушники;
- критика за СНПК нерідко пов'язана з прагненням позиціонувати себе як лідерів Порядку денного «Жінки, Мир, Безпека»⁸, і чим більше держава зацікавлена в цій повістці, тим більше вона критикуватиме інших за СНПК;
- мовчання щодо СНПК так само політичне, як і критика: держави уникають засудження партнерів, з якими пов'язані економічні чи військові інтереси.

Для України це означає, що не можна розраховувати на автоматичну й послідовну підтримку в питаннях притягнення Росії до відповідальності за СНПК на всіх міжнародних форумах. Проблема замовчана та стигматизована. Виникає необхідність цілеспрямованої дипломатичної роботи з державами, які декларують прихильність до Порядку денного ООН «Жінки, Мир, Безпека», аби вони послідовно порушували питання СНПК в Україні в різних глобальних та регіональних механізмах захисту прав людини. І, зрештою, національні механізми (кримінальне переслідування, репарації, реформи сектору безпеки та кримінальної юстиції) потрібно розглядати як центральне поле боротьби з безкарністю, від якого залежить ефективність міжнародних процесів реагування на СНПК.

⁸ Women, Peace and Security Agenda.

3. Модальності СНПК і його детермінуючі фактори

Аналітична рамка, що виокремлює три модальності СНПК, дає змогу системно описати різні способи його прояву:

СНПК як опортунізм – використання «вікон безкарності» для реалізації власних насильницьких і сексуалізованих імпульсів. Тут сексуальне насильство радше свідчить про індивідуальні мотиви, але здійснюють його в умовах, створених конфліктом. Солдати використовують війну як простір, де немає правових та соціальних гальм. Сексуальне насильство постає як прояв темного боку особистості, реалізація індивідуальних насильницьких установок у ситуації соціального зламу.

СНПК як стратегія – цілеспрямоване застосування сексуального насильства як знаряддя війни: для терору, етнічних чисток, примусового переміщення, руйнування опору, розриву соціальної тканини спільнот. Воно може бути елементом політики залякування, спрямованої на піддрив морального духу цивільного населення, покаранням за підтримку супротивника, засобом демонстрації контролю над територією та людьми, репресивним меседжем населенню. Коли СНПК застосовують як засіб війни і терору, відбувається вепонізація сексуального насильства, яке використовують як дешеву й ефективну зброю.

СНПК як практика – сексуальне насильство не є прямим наказом, але його толерують або до нього заохочують командири, і так воно поступово стає звичною поведінкою. Горизонтальна соціалізація, групові зґвалтування, брендинг через жорстокість – усе це створює практику, яка формує культуру, в якій насильство стає маркером належності до групи та способом її функціонування.

Між цими модальностями немає жорстких меж: у реальних конфліктах вони переплітаються. Наприклад, опортуністичні злочини можуть підживлюватися культивованим з боку командування образом дозволеності й героїзованої жорстокості, а також стратегією використання сексуального насильства як зброї. Ця тріада допомагає аналізувати й масштабні систематичні кампанії

СНПК, й окремі випадки, які виникають на тлі загальної культури насильства.

Важливими *детермінуючими факторами* СНПК є індивідуальні, структурні та групові.

Індивідуальні фактори можна пояснити через так звану концепцію «*принципал-агент*», яка полягає в тому, що рядові солдати використовують можливості війни, щоб потурати своїм егоїстичним мотивам, вивільняти темний бік людської природи і вчиняти сексуальне насильство. Під час збройного конфлікту мізогінні, гомофобні, расистські настанови, звичка до насильства як способу розв'язання конфліктів, відчуття вседозволеності, особистий досвід травм і насильства можуть проявлятися у значно більш вираженій та загостреній формі. Солдати можуть використовувати війну для реалізації особистих мотивів, які в мирний час були б соціально і юридично стримані.

Структурні фактори відображаються в концепції «*континуум-аргумент*»: СНПК є продовженням гендерної нерівності загалом у суспільстві до війни. Толерантність до домашнього насильства, сексуальних домагань, знецінювальних жартів і принижень у мирний час, економічна й політична маргіналізація жінок, відсутність ефективних механізмів реагування на гендерно зумовлене насильство призводять до того, що гендерна нерівність і дисбаланс влади міцно вкорінюються і передаються з покоління в покоління, відтворюючись у значних масштабах, а під час конфлікту ці прояви загострюються. На міжнародному рівні нині визнано неоднаковий вплив збройних конфліктів на жінок та дівчат. Зокрема, у Преамбулі Резолюції 1325 (2000) Ради Безпеки ООН⁹ йдеться про розуміння цього впливу та необхідність ефективних інституційних механізмів для захисту. Відмінності пов'язані з тим, що жінки, дівчата, чоловіки та хлопчики мають різний статус у своїх громадах, різні способи підтримання свого існування, різний доступ до ресурсів, необхідних для виживання та відновлення, стають об'єктами нападу по-різному, їхні травми мають різні соціальні й економічні наслідки. Патріархальні соціальні

⁹ Women, Peace and Security Agenda.

моделі часто зображують жінок та дівчат покірними, пасивними і менш цінними в порівнянні із чоловіками. Укорінення ідеалів жіночності, пов'язаних з уявленням про жінок як пасивних суб'єктів, яким притаманна сексуальна чистота, також призводить до того, що жінок розглядають як природних жертв. Аналогічно, гетеронормативні припущення та стереотипи стосовно чоловічої мужності та сили можуть призводити до небажання взагалі визнавати існування чоловіків-постраждалих від сексуального насильства. Очевидно, що обидва підходи мають єдине коріння і перешкоджають справедливості для усіх постраждалих.

Групові фактори СНПК пов'язані з динамікою в середині збройних формувань, що можна пояснити за допомогою концепції «горизонтальна соціалізація» та «брендинг збройного формування». Групове зґвалтування підвищує згуртованість між членами таких формувань, породжуючи колективне відчуття влади та переваги, дає гарантії конфіденційності, особливо в невеликих групах з 3–5 осіб. Також є командири, які намагаються використовувати групові зґвалтування, беручи в них участь, щоб показати приклад для наслідування підлеглим та зробити своє угруповання відомим подібною поведінкою. Групові зґвалтування використовують як ритуал посвячення. Спільну участь у злочині сприймають як основу солідарності та мовчазної змови між членами групи і командирами, а сексуальне насильство використовують для здобуття репутації особливо жорстокого підрозділу.

4. Наслідки СНПК для осіб, спільнот та суспільства

СНПК має серйозні наслідки для окремих осіб, спільнот та суспільства загалом і в короткостроковій, і в довгостроковій перспективі. Мова про фізичну шкоду постраждалим, психологічну та психічну, а також про вплив на соціальні відносини в середині та за межами спільнот.

Фізичні наслідки СНПК — травми, зокрема тазові, генітальні, анальні та оральні, які іноді призводять до смерті, захворювань,

інфекцій, що передаються статевим шляхом, інвалідності, сексуальної дисфункції, безпліддя тощо. В умовах збройного конфлікту надання медичної допомоги вкрай обмежене або взагалі недоступне. Травматичними наслідками сексуального насильства, можуть бути хронічні болі, унеможливлення контролю за проходженням рідин, відторгнення від громади, уникнення соціальних контактів, неможливість працювати та забезпечувати власні потреби. В культурних умовах, де репродуктивність вважають основною цінністю жінки, безпліддя може спричинити уразливе становище. Фізична шкода тісно пов'язана з психологічними, психічними та соціальними наслідками, і навряд її можна розглядати окремо.

Психологічні та психічні наслідки СНПК можуть полягати в гострих стресових розладах, депресії, патологічних станах тривоги, дисоціації, емоційного оніміння, страху, крайньої безпорадності та відчаю, відчутті сорому та провини, самозвинуваченні та низькій самооцінці, емоційному ступорі, суїцидальних тенденціях, поведінці з високим ризиком для здоров'я, зокрема зловживанні наркотичними речовинами, психічних захворюваннях різного ступеня тяжкості, складної траєкторії горя та втрат. Люди, які пережили сексуальне насильство, схильні відчувати глибоку недовіру до знайомих і незнайомих людей, дисоціюватися від спільнот та зовнішнього світу, а соціокультурне табу навколо сексуальності ускладнює їхню реабілітацію. Окрім того, психологічної та психічної шкоди зазнають не тільки ті, щодо кого вчинено сексуальне насильство, а й ті, кого змушували спостерігати за подібними актами (члени сім'ї, сусіди, спів'язні тощо). Бар'єри в доступі до допомоги – страх стигми, недовіра до інституцій, відсутність гендерно чутливих сервісів – є одними з основних чинників хроніфікації травми.

Соціальні наслідки СНПК полягають у соціальній стигматизації постраждалих, руйнації їхніх стосунків з родинами та громадами, остракізму жертв насильства та пошкодженні тканини суспільства, коли руйнується соціальний порядок і самоцінність громад, зміцнюються патріархальні практики. Небажана вагітність і діти, народжені від СНПК, також стають причиною соціального таврування та неприйняття, перетворюючись на джерело згадки про колективний біль війни. Діти, народжені внаслідок СНПК, стика-

ються з подвійною стигмою і правовою невизначеністю; громади переживають колективну травму, що впливає на довіру, соціальний капітал, готовність до участі в миротворчих та відновлювальних процесах.

5. Український контекст: політики й інституційні механізми протидії СНПК

За даними Офісу Генерального прокурора України, станом на 1 грудня 2025 року задокументовано 389 фактів СНПК щодо цивільних осіб (з них 244 — щодо жінок, 145 — щодо чоловіків, 23 — щодо дітей). Реальний масштаб значно більший, з огляду на недовіру постраждалих до системи правосуддя, страх стигми й осуду, ризики повторної окупації та помсти, недоступність або обмежену доступність тимчасово окупованих територій.

Доповідь Генерального секретаря ООН щодо СНПК S/2025/389 від 15 липня 2025 року¹⁰ підтверджує, що 2024-го міся з моніторингу прав людини в Україні задокументувала 209 випадків сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, зокрема зґвалтування, спроби зґвалтування, погрози зґвалтуванням та кастрацією, каліцтво статевих органів, застосування електричного струму та побиття статевих органів, а також примусове оголення, які стосувалися 156 чоловіків, 46 жінок, 6 дівчат та 1 хлопчика і які скоїли російські збройні сили, правоохоронні органи та персонал пенітенціарних установ.

Згідно з доповіддю, ці випадки стосувалися українських цивільних осіб та військовополонених на тимчасово окупованих РФ територіях України та в Російській Федерації. Українські військовополонені на всіх етапах полону зазнавали сексуального насильства, використаного для приниження та отримання зізнань чи інформації. Цивільні особи, які перебувають під вартою, зазнавали

¹⁰ **Conflict-related Sexual Violence.** Report of the UN Secretary General. S/2025/389, 15 July 2025.

сексуального насильства під час затримання, госпіталізації та наступних етапів утримання під вартою. Задokumentовані випадки щодо цивільних осіб поза межами місць утримання на тимчасово окупованих територіях України свідчать про причетність до цих діянь членів окупаційної влади Російської Федерації, які часто силоміць проникали до приватних помешкань, іноді займали їх протягом тривалого часу, утримували чоловіків під контролем та ґвалтували жінок у їхній присутності, в деяких випадках убивали чоловіків зґвалтованих жінок. 2024 року Незалежна міжнародна комісія з розслідування в Україні встановила, що члени окупаційної влади Російської Федерації вчиняли зґвалтування та інші форми сексуального насильства щодо жінок та дівчат віком від 15 до 83 років під час обшуків будинків і під час утримання під вартою в Україні. Через три роки після повномасштабного вторгнення 2022 року місія з моніторингу прав людини зібрала звіти, які свідчать про те, що українські військовополонені зазнавали систематичних катувань та жорстокого поводження, що включало широко поширене сексуальне насильство. Цивільні особи, утримувані під вартою, також зазнавали сексуального насильства. Від 2022 року випадки, в яких фігурують представники російської влади, переважно з Федеральної пенітенціарної служби, збройних сил Росії та Федеральної служби безпеки, були вчинені проти українських військовополонених у 50 офіційних та 22 неофіційних місцях утримання під вартою; а також проти українських цивільних осіб, утримуваних під вартою, у 32 офіційних та 40 неофіційних місцях на тимчасово окупованих РФ територіях України та в Російській Федерації. Моніторинг випадків був суттєво ускладнений через російську владу, що забороняє доступ спостерігачам ООН¹¹.

Відповідно до Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні за період 1 червня – 30 листопада 2025 року, підготовленою Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), у період з кінця травня по серпень 2025 року Україна та Російська Федерація здійснили найбільші з 2022 року обміни військовополоненими та цивільними затриманими, в результаті яких

¹¹ Ibid.

було звільнено понад три тисячі осіб з обох сторін.

Звільнені українські військовополонені повідомили, що у 2025 році тортури та жорстоке поводження, включно із сексуальним насильством, а також випадки смерті під вартою продовжували мати місце, зокрема в місцях несвободи на території Російської Федерації, попри окремі періоди зменшення насильства, у тому числі напередодні обмінів.

Всього з 24 лютого 2022 року УВКПЛ задокументувало 664 випадки СНПК, учинених російськими посадовцями щодо 523 чоловіків, 124 жінок, 15 дівчаток і 2 хлопчиків, включно з 449 українськими військовополоненими (422 чоловіків і 27 жінок), 135 цивільними затриманими (94 чоловіки, 40 жінок і 1 хлопчик) і 84 цивільними особами в житлових районах (8 чоловіків, 60 жінок, 15 дівчаток і 1 хлопчик), та 79 випадків СНПК, учинених українськими посадовцями щодо 67 чоловіків і 12 жінок, включно з 48 російськими військовополоненими і військовополоненими з третіх країн (усі чоловіки) і 31 затриманим у зв'язку з конфліктом (19 чоловіків і 12 жінок)¹².

Український підхід до протидії СНПК вибудовувався ще до початку повномасштабного вторгнення РФ. До 2022 року Україна ухвалила низку стратегічних документів, які заклали підґрунтя для протидії ГЗН та СНПК, причому не тільки реагування як реактивну форму дій, а й превентивну частину:

- Стратегія запобігання СНПК та реагування на нього 2018 р., розроблена за підтримки Структури ООН Жінки (UN Women) та Моніторингової місії ООН з прав людини, містила рекомендації щодо переслідування СНПК, підготовки правоохоронців і суддів.
- Національна стратегія у сфері прав людини 2021 р. передбачила приведення законодавства про гендерно зумовлене насильство у відповідність до міжнародних

¹² [Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні](#) (1 червня - 30 листопада 2025 року) Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ).

стандартів, створення умов для запобігання та протидії всім формам ГЗН, зокрема СНПК, забезпечення ефективного розслідування злочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях.

- Національний план дій з виконання Резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року (2020 р., зі змінами 2022 р.) приділив особливу увагу підготовці сил безпеки, прокуратури та судової системи до реагування на СНПК, а також забезпеченню доступу постраждалих до правосуддя.

Такий підхід під час активної фази війни є нетиповим, адже збройні конфлікти зазвичай спричиняють дії постфактум. В Україні ж робота над темою СНПК фактично стала стартовою точкою для вибудови української моделі перехідного правосуддя. Наполегливість вцілілих та правозахисників чітко продемонструвала владі й суспільству засадничий принцип перехідного (транзитивного) правосуддя: «Нічого для нас без нас». Українські постраждалі від СНПК – представники групи, яку в глобальному контексті часто змушують до мовчання через сильну стигматизацію, – сприяли тому, що держава запустила процес розробки нормативної та інституційної матриці, в межах якої реалізуються дієві механізми попередження та реагування на СНПК.

Так, Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків до 2030 р. (ухвалена 2022 р. зі змінами 2025 р.) містить ціль щодо протидії всім формам насильства, включно з СНПК, через доступні механізми реагування, збільшення обсягу правової допомоги вразливим групам та розбудову системи збору дезагрегованих за статтю даних.

Підписана 2022 року Рамкова програма співробітництва між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом¹³, стала основою для

¹³ **Framework of Cooperation** between the Government of Ukraine and the Office of the Special Representative of the Secretary-General on Sexual Violence in Conflict.

функціонування комплексного механізму співпраці, спрямованого на посилення національної спроможності України запобігати таким злочинам, ефективно реагувати на них, притягувати винних до відповідальності та надавати підтримку постраждалим. Програма ґрунтується на взаємодії між Урядом України та Спеціальним представником Генерального Секретаря ООН з питань сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, Національному плані дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та відповідній серії резолюцій РБ ООН «Жінки, мир, безпека» з питань сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, а також на принципах підходу, орієнтованого на постраждалих. Основними цілями програми є: розвиток і зміцнення національних політик та програм щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом; впровадження заходів протидії торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, включно з навчанням військових, поліції та прикордонників; захист внутрішньо переміщених осіб, особливо жінок, дітей і вразливих груп, захист цивільних осіб, змушених рятуватися від війни за кордон, з наданням медичних, психологічних, правових та соціальних послуг; захист від сексуального насильства у місцях утримання та щодо військовополонених відповідно до міжнародного гуманітарного права; зміцнення систем охорони здоров'я та соціальних послуг для постраждалих та їх родин, забезпечення швидкої та комплексної допомоги; підтримка верховенства права та відповідальності за сексуальні злочини через реформу законодавства, навчання правоохоронців та розробку програм репарацій; створення механізмів моніторингу та звітування про СНПК; збір доказів для національних і міжнародних судів; підвищення спроможності сил безпеки та оборони запобігати сексуальному насильству, впровадження політики нульової толерантності та навчання персоналу; залучення та підтримка громадських організацій, місцевих громад, медіа та бізнесу для запобігання насильству, підтримки постраждалих та їх реінтеграції; підвищення

обізнаності про права та засоби захисту постраждалих, а також про ситуацію щодо СНПК в Україні та торгівлі людьми, пов'язаної з сексуальною експлуатацією та насильством.

Важливість програми полягає у системному реагуванні на сексуальне насильство в умовах збройного конфлікту, виконанні Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, зміцненні довіри постраждалих до державних інституцій та формуванні комплексної державної політики щодо подолання наслідків СНПК.

З метою реалізації Рамкової програми було розроблено Імплементацийний план¹⁴, створено Міжвідомчу робочу групу з питань протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією Росії проти України (МРГ)¹⁵. Серед громадських організацій, що стали членами МРГ, – мережа жінок, які постраждали від сексуального насильства «SEMA-Україна», «Нумо, сестри» – об'єднання цивільних жінок, які перебувають або звільнені з російського полону, жінок, постраждалих від СНПК, тортур та інших наслідків збройної агресії Росії проти України, Українська Фундація громадського здоров'я, Фонд Сім'ї Андреевих, Інформаційно-консультативний жіночий центр, Асоціація жінок-юристок України «Юр-Фем», ГО «Центр – Розвиток демократії», БО «Київський інститут гендерних досліджень», Український жіночий фонд, ГО «Ла Страда-Україна», Українська Гельсінська спілка з прав людини, Фонд доктора Деніса Муквеге, Глобальний фонд допомоги постраждалим від СНПК (Global Survivors Fund (GSV)) та інші. В межах діяльності МРГ створено 5 робочих підгруп: підгрупа № 1 «Відстеження торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації в умовах конфлікту»; підгрупа № 2 «Надання комплексної допомоги особам, які постраждали від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом»; підгрупа № 3 «Доступ до правосуддя та притягнення

¹⁴ **План реалізації Рамкової програми співробітництва** між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом.

¹⁵ **Підсумкові документи** за результатами виконання Імплементацийного плану на виконання Рамкової програми співробітництва між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом.

до відповідальності»; підгрупа № 4 «Посилення спроможності сектору безпеки та оборони з попередження СНПК»; підгрупа № 5 «Репарації та компенсації», яку співкоординує ООН Жінки. Наприкінці листопада 2025 року схвалено оновлений Імплементацийний план на виконання вищезазначеної Рамкової програми на 2026-2027 роки¹⁶.

Діяльність МРГ стала рушієм для реалізації в Україні важливих ініціатив щодо підтримки постраждалих. Серед основних досягнень МРГ можна назвати такі:

Законодавчі зміни:

- Закон № 4067-IX: юридичне визначення СНПК, категорії постраждалих, право на невідкладні проміжні репарації
- Закон № 4071-IX: засади створення Системи обліку інформації про шкоду, завдану особистим немайновим правам осіб внаслідок збройної агресії РФ
- Закон № 4073-IX: постраждалих від СНПК включено до категорії осіб, які можуть звертатися до спеціалізованих служб підтримки
- Закон № 3909-IX: ратифікація Римського статуту МКС та поправок до нього
- Закон № 4012-IX: внесення змін до КК та КПК у зв'язку з ратифікацією Римського статуту та поправок до нього

Розширення сервісів надання допомоги постраждалим:

- Забезпечення доступу постраждалих від СНПК до допомоги через гарячі лінії, Нацсоцслужбу, Центри допомоги врятованим, мережу спеціалізованих послуг по всій території України, онлайн-платформу «Аврора» для спеці-

¹⁶ **План реалізації Рамкової програми співробітництва** між Урядом України та Організацією Об'єднаних Націй щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, на 2026-2027 роки.

алізованої психотерапевтичної підтримки людям, які зазнали насильства, зокрема сексуального, що пов'язане з війною, реабілітаційні програми для постраждалих.

Розширення мережі організацій громадянського суспільства, які об'єднують постраждалих від СНПК:

- Функціонування 8 громадських організацій постраждалих від СНПК

Адвокаційні та інформаційні кампанії:

- 3 підвищення обізнаності населення та професійної спільноти про СНПК
- Щодо доступу постраждалих до допомоги
- Адвокація включення РФ до «списку ганьби»

Участь у Міжнародному Альянсі із запобігання СНПК:

- 2022 рік - Україна отримала членство у Альянсі
- 2023 рік - Україна - заступниця голови Альянсу
- 2025 рік - Україна головує в Альянсі

Виконано головні зобов'язання у 2025:

- 5 нових членів Альянсу
- Збірник найкращих практик у протидії СНПК
- Удосконалено статутні документи Альянсу

Реалізація Пілотного проєкту з надання невідкладних проміжних репарацій постраждалим від СНПК:

- Всього отримано 1208 звернення (819 від чоловіків, 362 від жінок, 27 щодо дітей (20 дівчат та 7 хлопців)
- Станом 17.11.2025 р. погоджено виплату 978 особам (655 чоловікам, 302 жінкам та 21 дитині (4 хлопчики та 17 ді-

вчат)

- Виплачено репарації 654 особам¹⁷.

Війна Росії проти України збільшила видимість СНПК щодо українських чоловіків. За даними правозахисних організацій, понад 90% цивільних і військових піддаються катуванням у російському полоні, а значна частина катувань сексуалізована. Ці дані підтверджують, що в основі гендерного насильства лежить владний дисбаланс і насильство є способом підтримання гендерної ієрархії. Під час розбудови репараційних механізмів необхідно враховувати специфіку різних категорій постраждалих і бар'єри, з якими вони можуть стикатися при зверненні до відповідних ресторативних систем.

Жінки менше схильні до взаємодії з державним публічним сектором, побоюються стигматизації, відчують менше впевненості у власних силах і брак довіри до відповідних ресторативних механізмів, опиняючись на периферії такої системи. Це може бути результатом глибоко вкорінених стереотипів про те, що такі системи не створювали для потреб жінок. Необхідно з'ясувати, що становить бар'єри для жінок і як ці проблеми можна подолати.

Одне з основних завдань згаданого пілотного проєкту репарацій – сформувати практичну модель, яку надалі можна адаптувати для створення національної системи репарацій для постраждалих від СНПК, а також для інших категорій постраждалих від збройної агресії Російської Федерації проти України. Особливістю цього проєкту є те, що для репарацій не очікують завершення всіх кримінальних проваджень, а запускають паралельно з адміністративною процедурою як форму негайного визнання та підтримки, базовану на довірі до постраждалих. Результати реалізації цього механізму використано як підґрунтя для подальшої розробки державної політики та інституційних репараційних інструментів.

¹⁷ Рамкова програма співробітництва між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом: досягнення та подальші кроки (12 засідання Комісії з питань координації взаємодії органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків).

На цій основі в листопаді 2024 р. Верховна Рада України ухвалила Закон *«Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій»*¹⁸. Ці прориви в системі захисту постраждалих під час російської збройної агресії значною мірою стали можливими завдяки сміливості та силі людей, які пережили СНПК. І подальша адвокаційна робота в Україні стосовно необхідності відновлення роботи над цілісною політикою перехідного правосуддя ґрунтується саме на цих досягненнях і важливих кроках. Хоча закон щодо репарацій набув чинності 19 червня 2025 року, на момент підготовки Путівника він фактично ще не почав реалізовуватися через брак необхідних підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на його виконання. Тож, подальші результативні зусилля в цьому напрямі є першочерговим державним завданням.

В Україні також створено низку *інституційних механізмів, спрямованих на покращення реагування системи правосуддя на СНПК*:

- 2022 року в складі Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, Офісу Генерального прокурора сформовано *Управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтриманням публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством під час конфлікту (СНПК)*; цей спеціалізований підрозділ проіснував близько трьох років, первинно складаючись з двох відділів. Після структурних змін ці два відділи перетворено в один і об'єднано із ще трьома відділами (які працюють з темами військовополонених, цивільних

¹⁸ Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій».

осіб, яких було незаконно ув'язнено, культурної спадщини), утворюючи відтепер єдине управління. Оскільки після реорганізації лише один відділ відповідатиме за роботу зі злочинами СНПК і перед ним постають завдання переглядати всі наявні справи, продовжити роботу з прокурор(к)ами в регіонах, а також співпрацювати з Координаційним центром підтримки потерпілих і свідків, наразі дуже важливо зберегти ті інституційні зміни, які спеціалізований підрозділ від 2022 року вніс у систему;

- наприкінці 2022-го запроваджено мобільні групи, до складу яких належать слідчі, прокурори, поліцейські та психологи, що працюють у звільнених від окупації районах;
- 2023 року затверджено Стратегічний план повноважень прокуратури у сфері міжнародних злочинів, яким передбачено, зокрема, захист вразливих груп, включно з постраждалими від СНПК¹⁹.

У практиці Офісу Генерального прокурора поступово закріплюють принципи *потерпілоорієнтованого та травма-інформованого підходу*, серед яких:

- адаптація розслідування до потреб постраждалої особи;
- пріоритет безпеки, здоров'я й гідності над інтересами швидкого збору доказів;
- забезпечення інклюзивності та запобігання дискримінації;
- створення умов для здійснення постраждалими належного контролю за обробкою їхніх персональних даних та інформацією про обставини злочину;
- заборона стигматизації та обмеження розголошення інформації, що може спричинити осуд або приниження.

¹⁹ Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки.

Під час організації підтримки та реагування враховують потреби різних категорій постраждалих від СНПК. Зокрема, беруть до уваги, що чоловіки-вцілілі нерідко не ідентифікують себе як постраждалих від сексуального насильства через гендерні стереотипи щодо мужності. У межах підготовки слідчих та прокурорів наголошують на важливості мінімізації ризиків необхідності ретравматизації вцілілих, особливо у випадках, коли злочини були вчинені в місцях несвободи (зокрема під час полону чи в інших місцях тримання).

Для покращення комунікації з постраждалими Офісом Генерального прокурора у січні 2024 року створено *Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків і дев'ять його регіональних відділів*. Центр покликаний забезпечити:

- інформаційний супровід на всіх стадіях кримінального провадження;
- координацію правової, психологічної, медичної й соціальної допомоги;
- заходи із запобігання повторній віктимізації.

Водночас, попри значний прогрес, існує низка *системних проблем*, які потребують вирішення²⁰. Так, викликом є відсутність скоординованої національної політики щодо ГЗН та СНПК; державні органи недостатньо скоординовані щодо збору й обміну даними. Доступ до правосуддя для постраждалих від ГЗН і СНПК ускладнюється територіальною віддаленістю судів та правоохоронних органів, браком ресурсів для оплати правової допомоги; окремі групи (ромські жінки, ВПО, люди з інвалідністю, жінки в сільській місцевості, ВІЛ-позитивні особи) зазнають множинної дискримінації; наявні сервіси потребують ширшого врахування різноманітного досвіду постраждалих від СНПК.

Правові проблеми належної кваліфікації СНПК іноді пов'язані

²⁰ Bastick M., Ghittoni M. *Security Sector Reform and Conflict-Related Sexual Violence: Understanding the impacts of peacetime GBV capacity-building*.

з тим, що немає окремого законодавчого визначення СНПК, виникає ризик перекваліфікації злочину на «звичайне» сексуальне насильство (ст.ст. 152, 153 КК) з легшими санкціями. Моніторинг засвідчує, що лише частина зареєстрованих злочинів сексуального насильства доходить до суду; серед справ, пов'язаних зі СНПК, станом на середину 2024 року було небагато обвинувальних вироків, і навіть у них суди вагалися прямо називати злочин СНПК, обмежуючись формулюванням «жорстоке поводження із цивільним населенням». В Україні немає спеціалізації суддів зі справ ГЗН/СНПК, а в судових процесах нерідко домінує надмірна зосередженість на правах обвинуваченого без розумного балансування із захистом прав постраждалої особи. Ставлення в системі правосуддя до потерпілих, особливо від СНПК, є лакмусовим папірцем поваги до людської гідності. Критики сучасної системи кримінального правосуддя зауважують, що образ жертви часто використовують у рамках гуманітарного дискурсу як інструмент для мобілізації ресурсів, легітимації інституцій, формування емоційної підтримки. Відбувається свого роду естетизація страждань, яка може позбавляти потерпілих голосу, нав'язувати їм роль пасивних, безпорадних або святих, створювати ієрархію страждань і породжувати конкуренцію вцілілих.

Хоча дослідження практик перехідного правосуддя свідчить, що розповідь про травматичний досвід у суді або комісіях правди²¹ може мати терапевтичний ефект, варто враховувати, що не всі готові відкрито говорити; процес свідчень може бути надзвичайно болісним; очікування повного зцілення через правосуддя приречені на розчарування. Завдання правників полягає в тому, щоб уникати романтизації суду як простору, здатного вилікувати всі рани, водночас необхідно створювати умови, за яких участь у процесі може стати частиною *відновлення автономії та гідності*:

²¹ Комісії правди – це офіційні, тимчасові, несудові органи, створені для встановлення фактів, причин і наслідків серйозних порушень прав людини чи інших масових зловживань у минулому, зокрема шляхом збирання свідчень постраждалих та інших учасників, підготовки узагальненого звіту і рекомендацій; цей механізм нерідко використовується у відновному правосудді, оскільки спрямований на визнання завданої шкоди, відновлення гідності постраждалих і запобігання повторенню насильства.

коли страждання визнано, голос постраждалої особи почуто, а винні отримують справедливе покарання.

Реалізація цих завдань можлива, коли фахівці розуміють зв'язок між гендерною нерівністю, гендерним насильством і СНПК та бачать не окремі епізоди, а системні патерни поведінки. Важливо також, щоб *кращі практики гендерно чутливого правосуддя* залишалися в системі на інституційній основі. Індикаторами цього є:

- визнання специфіки травми СНПК (реакція на травму може проявлятися як фрагментарна пам'ять, суперечливі показання, затримка у зверненні, відстороненість чи, навпаки, афективність; ці особливості не потрібно апіорі тлумачити як недостовірність показань постраждалої особи, їх варто розглядати з урахуванням наукових знань про травму);
- інноваційні підходи до збору доказів (більш гнучке ставлення до короборації показань: показання постраждалої особи за умови їх надійності можуть бути достатніми; використання експертної психологічної та психіатричної оцінки для пояснення поведінки потерпілої особи);
- розробка безпечних каналів повідомлення про СНПК (анонімні лінії, дистанційні інтерв'ю тощо);
- забезпечення участі постраждалих (залучення до планування розслідування і судових стратегій у межах дозволеного законом; інформування про перебіг провадження, змога висловити свою позицію щодо форми репарацій);
- створення безпечних умов участі постраждалих (закриті засідання, використання аудіовізуальних засобів, технічних засобів захисту, мінімізація ризиків ретравматизації);
- інтерсекційність (аналіз має враховувати, як перетинаються дискримінаційні осі – стать, вік, етнічність, інвалідність, соціальний статус, сексуальна орієнтація, міграційний статус тощо; у випадку України це означає особливу увагу до ромських жінок, ВПО, людей з інвалідністю, осіб, які проживають у сільській місцевості, ЛГБ-

- ТІК+ осіб, військовополонених, людей старшого віку);
- репарації як частина процесу, а не додаток (може йтися про реституцію, наскільки це можливо, компенсацію, реабілітацію; символічні заходи (офіційні вибачення, меморіалізація, заходи з гарантії неповторення); функціонування спеціальних механізмів для дітей, народжених унаслідок СНПК.

Певні елементи цієї методології вже інтегровано в українські практики (принципи Офісу Генпрокурора, діяльність Координаційного центру підтримки свідків і потерпілих, пілотні програми з невідкладних проміжних репарацій), але системна імплементація ще попереду. Провідну роль у ній відіграватиме система правничої освіти. Україна, опинившись у центрі уваги міжнародних механізмів щодо СНПК, має унікальне, але надзвичайно складне завдання поєднати боротьбу з безкарністю агресора із само-рефлексією власної національної системи правосуддя. Із цього погляду СНПК — це не лише правова категорія, а тест на здатність держави та міжнародної спільноти бачити й визнавати найбільш уразливі форми насильства, трансформувати гендеровані структури влади і відновлювати людську гідність там, де війна намагається її знищити.

Практичні вправи та методичні поради до них

Вправа 1

(середній рівень)

Мета:

SWOT-аналіз Політики Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду щодо гендерно зумовлених злочинів (2023) / Policy on Gender-Based Crimes OTP ICC, 2023.

Формат:

робота в малих групах +
презентація + дискусія.

Тривалість:

80 хв.

Хід виконання

1. Домашня робота.

В якості домашнього завдання студенти читають:

- Policy on Gender-Based Crimes OTP ICC, 2023

2. Підготовка (10 хв).

Викладач/ка допомагає студентам об'єднатися в 4 групи. У кожній визначають ролі, наприклад: модератор/ка, секретар/ка, спікер/ка, аналітики.

Викладач/ка надає роздрукований матеріал або лінк для відкриття на власних девайсах **Policy on Gender-Based Crimes OTP ICC, 2023** і роздає підготовлені роздаткові завдання.

Кожна група отримує для аналізу лише один елемент SWOT:

- Група 1 – Strengths (Сильні сторони).
- Група 2 – Weaknesses (Слабкі місця / обмеження).
- Група 3 – Opportunities (Можливості).
- Група 4 – Threats (Загрози / ризики).

3. Завдання для груп (20 хв).

Групи працюють з текстом Політики та відповідають на свої три блокові питання (фіксуючи відповіді на фліпчарті / дошці / аркуші А3).

Група 1 – Strengths (Сильні сторони)

Визначте 3–5 сильних сторін політики:

- Які підходи до реалізації роблять цю політику сильною, створюють її додану цінність?
- Як документ робить ефективнішим розслідування сексуального насильства в конфлікті?

- Які положення найкраще захищають постраждалих?

Група 2 – Weaknesses (Слабкі сторони)

Виявіть 3–5 слабких сторін або прогалин:

- Що може бути проблемним у визначенні «gender» або «gender-based crimes»?
- Якими можуть бути бар'єри для практичного застосування цієї політики?
- Що залишається нечітким або надто декларативним?

Група 3 – Opportunities (Можливості)

Визначте 3–5 можливостей:

- Які нові правові або інституційні можливості дає ця політика?
- Як вона може посилити роль постраждалих?
- Як може вплинути на національні розслідування?

Група 4 – Threats (Ризики)

Визначте 3–5 загроз або ризиків:

- Які чинники можуть завадити реалізації політики?
- Які політичні, культурні, правові ризики можуть заблокувати застосування її положень?
- Що може призвести до повторного нерозпізнавання сексуального насильства?

4. Презентація результатів (30 хв: 7–8 хвилин для кожної групи)

Спікерки/ри від кожної групи представляють

результати роботи.

Після кожної презентації інші групи ставлять 2-3 запитання.

5. Мікродебати (15 хв)

Викладач/ка ставить дискусійні запитання:

- Чи збалансований SWOT-портрет політики?
- У якій площині з 4 аналізованих виявлено більше пунктів?
- Які загрози можна перетворити на можливості?
- Що з виявленого підлягає нагальному реформуванню?

6. Підсумок викладача/ки (5 хв)

Викладач/ка підсумовує основні моменти, наприклад:

- Які елементи політики працюють найкраще?
- У чому основні прогалини?
- Як міжнародна правова політика може підсилити національні розслідування сексуального насильства?

Результат: студенти/тки ознайомилися з одним з ключових міжнародних стандартів щодо розслідування гендерно зумовлених злочинів, зокрема СНПК, проаналізували його через

системну структуровану методику, попрацювали в групах, сформулювали аргументацію, презентували, обговорили та зіставили свої висновки.

Вправа 2

(складний рівень)

Мета:

на основі реального свідчення (інтерв'ю вцілілої Ірини Довгань, голови ГО «СЕМА Україна»²²) виявити структурні та інституційні провали держави щодо реагування на СНПК і розробити модельний Національний план протидії СНПК з урахуванням існуючих стандартів та кращих практик.

Формат:

домашня робота + стартова
дискусія + групова робота +
презентація + інтеграційна
дискусія.

Тривалість:

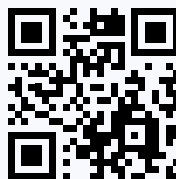
80 хв.

²² Ініційована у 2017 році Фондацією Д-ра Муквеге, СЕМА є Глобальною мережею постраждалих і тих, хто пережив сексуальне насильство під час війни, спрямованою на припинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Вона об'єднує тих, хто пережили сексуальне насильство під час війни, з 29 країн, діючи на засадах солідарності, колективної мобілізації та адвокації заради справедливості й системних змін. В Україні СЕМА функціонує як організація постраждалих від СНПК, адаптуючи глобальні підходи мережі до національного контексту.

1. Домашня робота.

В якості домашнього завдання студенти читають:

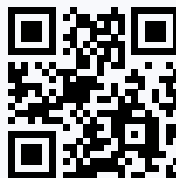
- інтерв'ю вцілілої Ірини Довгань «Катів убили, але біль не минув. 11 років боротьби Ірини Довгань, яка пережила «стовп знущань» у Донецьку, а тепер допомагає іншим жінкам («Українська правда»).

- International Protocol on the Documentation and Investigation of Sexual Violence in Conflict²³

- Кодекс Мурад

²³ Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті (переклад українською мовою та друк даної публікації підготовлений в рамках програми з інституційної розбудови проекту ООН Жінки «Гендерна рівність у центрі реформ, миру та безпеки», що здійснюється за фінансової підтримки Швеції).

2. Стартова дискусія (10 хв): кейс Ірини Довгань - точка входу.

Після прочитання в якості домашньої підготовки інтерв'ю Ірини Довгань в аудиторії відбувається стартове обговорення.

Фокус обговорення (не на деталях насильства):

- Що історія Ірини говорить про нездатність системи захистити людину в умовах конфлікту?
- Які інституційні прогалини видно: документування, захист свідків, медична та психологічна допомога, компенсації, розслідування?
- Які з цих провалів є типовими для випадків сексуального насильства під час конфлікту?
- Чому постраждалі часто не можуть або не хочуть свідчити?
- Як держава має будувати систему з урахуванням тих, хто вижив?
- Це вводить студентів у тему СНПК як системної проблеми, а не як окремого злочину.

3. Завдання для груп (орієнтовний час обговорення в групах: 20 хв.)

Студенти поділяються на 4 тематичних групи. Кожна група отримує конкретний блок моделі майбутнього Національного плану протидії СНПК. Обговорюють і фіксують відповіді на фліпчарті / дошці / аркуші А3.

Важливо пояснити студентам, що їхнє завдання – не так сформулювати детальні нормативні підходи, як запропонувати базову логіку, ключові принципи та пріоритети, виходячи з орієнтації на постраждалих і реалістичних умов. Кожна група має сформулювати декілька ключових рішень/ідей, без яких цей блок не працюватиме.

Група 1 – Документування злочинів СНПК

Завдання: запропонуйте базову модель документування злочинів СНПК, відповівши на такі питання:

- Хто має збирати інформацію про злочини? (держава, незалежний орган, міжнародні експерти) (поясніть логіку вибору)
- Яких основних принципів потрібно дотримуватися під час опитування постраждалих?
- Що категорично не можна робити, щоб не завдати додаткової шкоди?
- Які мінімальні умови роблять зібрані матеріали надійними, такими, що можуть слугувати джерелом належних доказів? (фіксація, безпека, незалежність тощо)?

Група 2 – Підтримка та захист постраждалих

Завдання: запропонуйте модель базової системи підтримки постраждалих від СНПК, орієнтуючись на питання:

- Які види допомоги є критично важливими в першу чергу?
- Хто за що відповідає:
 - хто координує допомогу,
 - хто безпосередньо надає послуги,
 - хто стежить за якістю?
- Як можна забезпечити реальну участь постраждалих у прийнятті рішень (принцип «нічого для нас

без нас» – на практичному, а не формальному рівні)?

Група 3 – Правосуддя та відповідальність

Завдання: подумайте про правосуддя з точки зору постраждалих та їхніх потреб та спробуйте відповісти на питання:

- Чому розслідування злочинів СНПК має специфічні особливості?
- Що краще для постраждалих: звичайна система чи спеціалізовані фахівці? Чому?
- Якщо держава не може забезпечити справедливість самостійно – яку роль можуть відігравати міжнародні механізми?
- Які умови мають бути виконані, щоб постраждалі довіряли процесу?

Група 4 – Превенція СНПК та підготовка відповідної інфраструктури

Завдання: запропонуйте базові превентивні рішення, спираючись на такі орієнтовні питання:

- Що означає нульова толерантність до СНПК на практиці, а не в деклараціях?
- Які фахівці обов'язково мають бути підготовлені, і чому саме вони?
- Які ключові інструменти допоможуть запобігати злочинам або зменшувати ризики (наприклад: оцінка ризиків, перенаправлення, співпраця з громадським сектором)?
- Чому без партнерства держави, громадських і міжнародних організацій ця система не працюватиме?

3. Презентація результатів (40 хв: 10 хвилин для кожної групи)

Кожна група презентує 3–5 основних рішень, інші ставлять критичні запитання, наприклад:

- Чи враховано потреби постраждалих?
- Чи реалістична модель?
- Як забезпечено участь уцілілих?
- Чи узгоджується це з міжнародними стандартами?

4. Інтеграційна дискусія (10 хв)

Викладач/ка модерує обговорення, у якому студенти узгоджують частини плану:

- Які суб'єкти є ключовими для функціонування системи?
- Як вони взаємодіють?
- Як включено організації вцілілих?
- Які рішення є критично важливими для всієї системи?
- Що варто робити в першу чергу, за обмежених ресурсів?
- Які найбільші виклики для впровадження такого плану?

Результат: холістична базова модель Національної системи протидії СНПК побудована з урахуванням реального досвіду насильства в конфлікті. Вона допомагає студентам розглядати проблему

через призму людського досвіду, вчить працювати над вирішенням проблем на рівні політики, державних механізмів та інституцій і визначає потребу участі вцілілих у створенні й реалізації рішень.

Список рекомендованої літератури

Brownmiller S. Against Our Will: Men, Women, and Rape [1975]. Fawcett Columbine, 1993. 472 p.

Crawford Kerry F. Wartime Sexual Violence: From Silence to Condemnation of a Weapon of War. Washington, DC: Georgetown University Press, 2017. 224 p.

Feminist Judgments: Reimagining the International Criminal Court. Eds Kcasey McLoughlin, Rosemary Grey, Louise Chappell, Suzanne Varrall. Cambridge University Press. 2025. 712 p.

Houge A.B. Sexualized War Violence Subversive Victimization and Ignored Perpetrators. Masculinities in the Criminological Field / Masculinities in the Criminological Field. Control, Vulnerability and Risk-Taking. Edited by Ingrid Lander, Signe Ravn, Nina Jon. Routledge. 2014. 268 p.

Харитоновна О. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у війні РФ проти України: правові аспекти. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 травня 2022 р. / Упоряд. та заг. ред.: Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. шк. суддів України; Громад. орг. «Всеукр. Асоц. кримін. права»; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса. Харків: Право, 2022. С. 189–202.

Відеопроєкт «Ми вам віримо»

II. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у міжнародному праві: нормативна й інституційна інфраструктура запобігання і протидії

Авторка: Ольга Поєдинок

Цей розділ надає загальний огляд формування та сучасного стану первинних і вторинних норм міжнародного права щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, охоплюючи історію регулювання, основні документи та інституційну складову, зокрема внесок міжнародних кримінальних трибуналів і Міжнародного кримінального суду. У ньому проаналізовано взаємодію різних правових режимів: заборону СНПК в міжнародному гуманітарному праві, негативні та позитивні (матеріальні й процесуальні) зобов'язання держави у зв'язку з кваліфікацією СНПК як порушення основоположних прав людини, а також індивідуальну кримінальну відповідальність за СНПК в межах основних категорій злочинів, визнаних сучасним міжнародним кримінальним правом (воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин геноциду).

Методологія: Під час викладання матеріалу рекомендовано структурувати заняття за трьома логічними блоками: становлення заборони СНПК та інституційні механізми, внесок міжнародних трибуналів, а також взаємодія міжнародного гуманітарного права, права прав людини та кримінального права. Варто застосовувати візуалізацію для пояснення зв'язків між цими режимами й заохочувати роботу з першоджерелами, наголошуючи на точності міжнародно-правової термінології, яка може відрізнятися від національної. Потрібно звернути увагу, що в розділі надано перевагу терміну «потерпілі» (замість поширеного в міжнародних документах терміну «жертви»). Водночас термінологію міжнародного кримінального права не замінено на термінологію, притаманну національному кримінальному праву.

Оскільки тема надзвичайно чутлива, викладачі/ки мають су-

воро дотримуватися юридичної лексики, уникаючи емоційних описів та зайвих подробиць, а також попередити аудиторію про специфіку контенту. Важливо одразу спростувати міф про неминучість СНПК під час війни та постійно повертати дискусію в русло правового аналізу, трансформуючи емоційні реакції у фахову кваліфікацію злочинів.

У процесі навчання необхідно акцентувати на позитивній динаміці розвитку права й коректному розмежуванні відповідальності держави та індивіда, звертаючи особливу увагу на контекстуальні елементи злочинів і новітню судову практику, як-от справу Нтаганди. Основна мета викладачки/викладача — стати провідником від емоційного сприйняття до професійного аналізу.

Концептуальний базис

Вступ

Мета цього розділу — надати викладачкам та викладачам комплексний огляд нормативних та інституційних аспектів міжнародно-правового регулювання запобігання і протидії СНПК. Протягом трьох останніх десятиліть ця сфера міжнародного права зазнала трансформації, що за своєю швидкістю та масштабом має небагато аналогів. Від теми, у кращому разі далекої від основної уваги міжнародної правничої спільноти, а в гіршому — позначеної хибними уявленнями про ледь не «неминучість» цього явища як побічного продукту війни, СНПК пройшло шлях до визнання його, за словами Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерреша, «загрозою праву кожного індивіда на життя й гідність і загрозою колективному миру та безпеці людства»²⁴.

1. Коротка історія міжнародно-правового регулювання запобігання та протидії СНПК. Основні міжнародні документи у сфері запобігання і протидії СНПК

Тоді як термін «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» сформульовано лише на останньому етапі правового регулювання боротьби з відповідними явищами, **відповідні норми мають довгу історію в міжнародному праві.**

Еволюція заборони сексуального насильства, пов'язаного з

²⁴ Secretary-General, in Message for International Day, Urges Rededication to Ending Sexual Violence in Conflict, on Behalf of Every Survivor, 19 June 2017, SG/SM/18578-OBV/1731.

конфліктом, у міжнародній практиці бере свій початок з виданого 1863 року документа «Настанови з управління арміями Сполучених Штатів у польових умовах», що більш відомий під назвою «Кодекс Лібера». Саме в цьому документі зґвалтування вперше прямо охарактеризовано як тяжкий злочин, заборонений під час війни. У статті 44 документа зґвалтування поставлено в один ряд з убивством, катуваннями та іншими тяжкими посяганнями на недоторканність особи, а обов'язок запобігати таким діям покладено на командирів. Це була новаторська тоді позиція, адже більшість армій світу не мали настільки чітких норм щодо сексуального насильства під час воєнних дій.

Міжнародно-правове закріплення норм щодо заборони СНПК вперше відбулося під час Гаазьких конференцій миру 1899 та 1907 років. Зокрема, Гаазьке положення про закони і звичаї сухопутної війни (перша редакція – додаток до II Гаазької конвенції 1899 р., друга – до IV Гаазької конвенції 1907 р.) забороняло посягання на честь і гідність цивільних, що за тогочасним розумінням охоплювало і захист жінок від сексуального насильства. Однак формулювання залишалися не прямими і заборону радше вивели із загальних принципів, а не прямо проголосили. Наприклад, стаття 46 Положення зазначає: «Сімейна гідність і права, життя фізичних осіб і приватна власність, а також релігійні переконання і обряди повинні поважатися». Саме цю норму, зокрема посилення на «сімейну гідність» (а не на порушення основоположних прав особи, яка стала потерпілою від сексуального насильства), тривалий час вважали основною договірною заборonoю зґвалтування в міжнародному гуманітарному праві. Таке очевидно недосконале формулювання відображало моральні й політичні норми епохи і водночас створювало прогалини в правозастосуванні.

Після Другої світової війни ситуація суттєво змінилася. **Женевські конвенції 1949 року, особливо Четверта, а також Додаткові протоколи 1977 року вже містили прямі формулювання, що забороняли зґвалтування, примусову проституцію й інші форми сексуального насильства як посягання на гідність особи та як такі, що становлять серйозне порушення законів і звичаїв війни. Жінки визнавалися особливо захищеною категорією осіб, а заборона сексуального насильства стала чітким і загальнообов'язковим правилом.**

Серед основних положень цих міжнародних договорів, що також є частиною звичаєвого міжнародного гуманітарного права, варто згадати такі:

1. **Спільну статтю 3 чотирьох Женевських конвенцій 1949 р.**, призначену для застосування у збройних конфліктах неміжнародного характеру, з часом під впливом практики Міжнародного Суду ООН (зокрема рішення в справі про протоку Корфу) почали сприймати як таку, що встановлює «елементарні міркування людяності» в будь-яких збройних конфліктах. Вона встановлює абсолютний мінімум гуманного поводження, забороняючи, серед іншого, «посягання на життя та фізичну недоторканність, зокрема... катування» та «посягання на людську гідність, зокрема образливе та принизливе поводження». СНПК однозначно підпадає під ці заборони.
2. **Стаття 27 (Четвертої) Женевської конвенції про захист цивільного населення**, що призначена для застосування під час міжнародних збройних конфліктів. Ця стаття прямо зобов'язує захищати цивільних осіб від будь-яких посягань на їхню честь та у пункті 2 конкретно зазначає: «Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність».
3. **Статті двох додаткових протоколів 1977 р. до Женевських конвенцій, що встановлюють «основні гарантії»**, які можна сприймати як мінімальні норми із захисту людських прав під час збройних конфліктів. В умовах міжнародних збройних конфліктів їхні положення є більш деталізованими. Так, **стаття 75(2)(b) Додаткового протоколу I** забороняє «знуцання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі», а **стаття 76(1)**, присвячена безпосередньо захисту жінок, посилює цей захист. У контексті неміжнародних збройних конфліктів **стаття 4 Додаткового прото-**

колу II аналогічно забороняє «знущання над людською гідністю, зокрема, образливе поводження, зґвалтування, примус до проституції або непристойне посягання у будь-якій формі».

Розвиток міжнародного права прав людини після Другої світової війни також мав важливе значення для становлення сучасної міжнародно-правової заборони СНПК. **На відміну від міжнародного гуманітарного права, що активується лише під час збройного конфлікту, міжнародне право прав людини застосовується завжди, і в мирний, і у воєнний час. Воно визначає зобов'язання держав щодо забезпечення прав індивідів, які перебувають під її юрисдикцією, що може мати і територіальний, і екстериторіальний характер (останнє особливо важливо в контексті зобов'язань держав, які беруть участь у збройних конфліктах за межами своєї території).**

Згідно із сучасним міжнародним правом, **СНПК є грубим порушенням низки основоположних прав людини.** Ключовою серед них є заборона катувань, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, передбачене, зокрема, статтею 5 Загальної декларації прав людини, статтею 3 Європейської конвенції з прав людини та статтею 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Міжнародні судові установи та договірні органи (зокрема Європейський та Міжамериканський суди з прав людини, а також Комітет ООН з прав людини) визнають **СНПК**, особливо його найтяжчі форми, такі як зґвалтування, **формою катувань або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження.** Важливо, що заборона катувань є абсолютною і невідступною, а отже, не підлягає дерогації (відступу) навіть в умовах війни чи надзвичайного стану. СНПК також порушує право на життя (оскільки часто призводить до загибелі потерпілої особи), заборону рабства, право на повагу до приватного та сімейного життя, право на здоров'я, право на особисту недоторканність, право на свободу від дискримінації тощо.

Справжній перелом у правовій кваліфікації сексуального насильства стався наприкінці XX століття завдяки роботі міжнарод-

них кримінальних трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди. У знакових рішеннях цих судів **зґвалтування вперше визнано не лише серйозним порушенням законів та звичаїв війни, а й злочином проти людяності, а за певних умов навіть діянням, що може бути складовою геноциду**. Такого висновку, зокрема, дійшов Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди в справі Жана-Поля Акаєсу – першій справі в історії міжнародного кримінального правосуддя, в якій особу засуджено за злочин геноциду²⁵. Практика трибуналів дала доволі точні юридичні визначення сексуального насильства й продемонструвала, що такі злочини можуть мати системний і масовий характер, а отже, потребують відповідного міжнародного реагування.

Кульмінацією розвитку стало **ухвалення Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року**. У цьому документі перелік заборонених діянь уперше отримав і широкий, і конкретний опис: від зґвалтування та сексуального рабства до примусової вагітності, стерилізації й інших форм сексуального насильства подібної тяжкості. Римський статут визнав ці діяння і воєнними злочинами в міжнародних та неміжнародних збройних конфліктах (стаття 8), і злочинами проти людяності (стаття 7), заклавши основу для універсального переслідування винних.

Окрім міжнародних договорів з міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та міжнародного кримінального права, питання запобігання на протидії СНПК ставали предметом детального розгляду в резолюціях Ради Безпеки ООН, яка вперше звернулася до проблеми сексуального насильства в умовах збройних конфліктів 2000 року, коли ухвалила Резолюцію 1325 «Жінки, мир і безпека»²⁶. У цьому документі Радбез визнав, що **цивільні особи, «особливо жінки й діти, становлять переважну більшість тих, хто найбільше потерпає від наслідків збройних конфліктів»**. У резолюції наголошено на важливій ролі жінок у запобіганні конфліктам, їхній участі в мирних процесах та відбудові після воєн, а також уперше на такому рівні наголошено на

²⁵ Prosecutor v Jean-Paul Akayesu (ICTR, Judgment, 2 September 1998).

²⁶ UN Security Council, Security Council resolution 1325 (2000) [on women and peace and security], S/RES/1325 (31 October 2000).

особливих загрозах, з якими стикаються жінки та дівчата під час війни. Окремим положенням Рада Безпеки зажадала від держав і сторін конфлікту **«вжити спеціальних заходів для захисту жінок і дівчат від гендерно зумовленого насильства, зокрема від зґвалтувань та інших форм сексуального насильства»**, наголошуючи на необхідності покласти край безкарності. У документі чітко зазначено про обов'язок держав «припинити безкарність і притягати до відповідальності осіб, винних у воєнних злочинах, включно зі злочинами сексуального насильства щодо жінок і дівчат». Хоч Резолюція 1325 ще не визначала сексуальне насильство як окрему загрозу міжнародному миру та безпеці, вона заклала концептуальну основу для подальшого визнання цієї проблеми як питання глобальної безпеки та обов'язку міжнародної спільноти реагувати на неї.

2008 року Рада Безпеки ухвалила Резолюцію 1820²⁷, що стало важливим етапом у боротьбі з СНПК. Саме Рада Безпеки вперше прямо **визнала сексуальне насильство не лише порушенням прав людини чи гуманітарного права, а й загрозою міжнародному миру та безпеці**. У документі зауважено, що жінки й дівчата «особливо стають мішенню сексуального насильства, включно з його використанням як тактики війни з метою приниження, домінування та залякування». Рада Безпеки наголосила, що **сексуальне насильство, коли його застосовують як метод ведення війни, «може перешкоджати відновленню міжнародного миру та безпеки»**. Це твердження стало принципово важливим: відтепер сексуальне насильство розглядають не лише індивідуальний злочин проти потерпілих, а й фактор дестабілізації цілих регіонів та суспільств, що порушує мандат Ради Безпеки із забезпечення глобального миру.

У Резолюції 1820 також містилася категорична вимога до всіх сторін збройних конфліктів «негайно й повністю припинити всі акти сексуального насильства проти цивільних осіб». Рада наголосувала, що сторони мають **обов'язок запобігати такому насильству, зокрема через дисциплінарні заходи, підготовку осо-**

²⁷ UN Security Council, Security Council resolution 1820 (2008) [on women and peace and security], S/RES/1820 (19 June 2008).

бового складу, перевірку кадрів та створення умов безпеки для вразливих груп. Важливим новим положенням стало й те, що РБ ООН, відповідно до практик міжнародних судових установ, чітко визначила правову природу сексуального насильства, визнавши, що зґвалтування та інші форми сексуального насильства можуть бути кваліфіковані як «воєнний злочин, злочин проти людяності або акт, що може становити геноцид». Це безпосередньо пов'язало сексуальне насильство з категоріями найтяжчих міжнародних злочинів, прирівнявши його значення до злочинів, що підлягають найсуворішому осуду й покаранню. Резолюція також визначила неприпустимість амністій за такі злочини й закликала держави забезпечити притягнення винних до відповідальності.

Отже, резолюції 1325 та 1820 створили фундамент сучасної міжнародної політики в галузі запобігання сексуального насильства в конфлікті. Резолюція 1325 заклала основи розуміння вразливості жінок і необхідності їх захисту, а Резолюція 1820 надала сексуальному насильству статус загрози міжнародному миру та безпеці, наголосивши на його кримінально-правовому характері. У наступні роки ці підходи розвинено в подальших рішеннях Радбезу, зокрема в резолюціях 1888 (2009)²⁸, 1960 (2010)²⁹, 2106 (2013)³⁰ та 2467 (2019)³¹, що конкретизували механізми моніторингу, документування, запобігання та притягнення винних до відповідальності. Однак саме резолюції 1325 і 1820 стали точкою відліку: вони вперше визначили сексуальне насильство в конфлікті як питання міжнародної безпеки та проголосили необхідність активних і невідкладних дій держав та міжнародної спільноти для боротьби з ним.

Сьогодні норма про абсолютну заборону сексуального на-

²⁸ UN Security Council, Security Council resolution 1888 (2009) [on acts of sexual violence against civilians in armed conflicts], S/RES/1888 (30 September 2009).

²⁹ UN Security Council, Security Council resolution 1960 (2010) [on women and peace and security], S/RES/1960 (16 December 2010).

³⁰ UN Security Council, Security Council resolution 2106 (2013) [on sexual violence in armed conflict], S/RES/2106 (24 June 2013).

³¹ UN Security Council, Security Council resolution 2467 (2019) [on sexual violence in conflict], S/RES/2467 (23 April 2019).

сильства в умовах конфлікту є однією з найбільш усталених і розвинених у міжнародному праві. Вона пройшла шлях від одиначної згадки в національному військовому кодексі до комплексної системи міжнародно-правових норм, судових рішень і механізмів відповідальності. Ця еволюція відображає визнання того, що **сексуальне насильство під час війни не є неминучим, а тяжким злочином, який підлягає суворому засудженню й переслідуванню незалежно від обставин.**

2. Міжнародна інституційна складова запобігання та протидії СНПК

Міжнародна інституційна система запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом (СНПК), сформувалася насамперед довкола **Порядку денного «Жінки, мир, безпека»**, який започаткували згадані резолюції Ради Безпеки ООН 1325 (2000) та 1820 (2008). У подальших резолюціях 1888 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013) і 2467 (2019) **Рада Безпеки створила розгалужену інституційну архітектуру, що охоплює спеціальні політичні, технічні та моніторингові механізми реагування на СНПК та залучає низку спеціалізованих установ системи ООН.**

Основну координаційну роль відіграє **Спеціальний представник Генерального секретаря з питань сексуального насильства під час конфліктів**, посаду якого створено Резолюцією 1888. Його мандат передбачає ведення політичного діалогу з державами та збройними групами, розроблення планів дій щодо припинення сексуального насильства та координацію діяльності підрозділів ООН. Доповнює цю роботу Команда експертів з верховенства права і сексуального насильства, що надає підтримку державам у реформуванні законодавства, розбудові слідчих та судових механізмів і підвищенні спроможності органів правопорядку працювати з такими злочинами. Миротворчі місії ООН залучають радниць/радників із захисту жінок, які інтегрують питання СНПК у стратегії захисту цивільного населення, а створений Резолюцією 1960 (2010) механізм МАРА (Monitoring, Analysis and Reporting Arrangements)

забезпечує системне збирання та аналіз інформації про випадки сексуального насильства, на основі чого формують щорічний список сторін конфліктів, причетних до таких злочинів.

Важливим елементом інституційної системи є міжнародне кримінальне правосуддя (міжнародні кримінальні трибунали ad hoc та Міжнародний кримінальний суд), про яке йтиметься далі. Водночас договірні органи ООН з прав людини, такі як Комітет з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, Комітет проти катувань і Комітет з прав людини, системно тлумачать обов'язки держав у сфері запобігання та реагування на сексуальне насильство, посилюючи міжнародні стандарти.

Регіональні організації також відіграють істотну роль у протидії СНПК. Рада Європи через **Стамбульську конвенцію (Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами)** створює найвищі стандарти запобігання насильству проти жінок за гендерною ознакою, що застосовні і в мирний час, і під час збройних конфліктів. **Європейський Союз інтегрує питання СНПК у спільну зовнішню та оборонну політику** й застосовує санкційні механізми за серйозні порушення прав людини. **Африканський Союз розробив власні континентальні механізми реагування на СНПК, які активно імплементують у відповідь на збройні конфлікти**, зокрема в регіонах Великих Озер, Сахелю та Центральної Африки. Поза міжурядовими структурами важливу роль відіграють глобальні ініціативи, такі як **британська ініціатива «Запобігання сексуальному насильству під час конфліктів»** (Prevention of Sexual Violence in Conflict, PSVI), що сприяє стандартизації документування та розслідування СНПК через відповідний міжнародний протокол³².

До інституційної складової можна віднести також і регіональні суди та комісії з прав людини (Європейський суд з прав людини,

³² Україна бере активну участь у PSVI Альянсі (зокрема, 2024 рік - співголова, 2025 рік - голова). Ключовим результатом цієї участі став акцент на практичному правосудді: Україна забезпечила інституційне підсилення мереж постраждалих та впровадила механізм невідкладних проміжних репарацій для постраждалих від СНПК ще до завершення війни.

Міжамериканський суд та Міжамериканська комісія з прав людини, Африканський суд та Африканська комісія прав людини і народів) як органи, що мають повноваження розглядати індивідуальні заяви про випадки СНПК.

Отже, сьогодні **міжнародна інституційна складова протидії СНПК – це багаторівнева та взаємопов'язана система, що поєднує політичні, правові, моніторингові й судові механізми**. Її стрижнем є визнання сексуального насильства в умовах збройного конфлікту не лише порушенням прав людини чи міжнародного гуманітарного права, а й фактором, що становить безпосередню загрозу міжнародному миру та безпеці. Ця система створює основу для превенції, захисту потерпілих, документування злочинів і забезпечення відповідальності тощо.

3. Внесок міжнародних кримінальних трибуналів і Міжнародного кримінального суду у формування сучасного підходу до СНПК та відповідальності за нього

Роль міжнародних кримінальних судів і трибуналів у розвитку відповідних норм міжнародного права та національних правових систем щодо СНПК є однією з найпомітніших. Хоч, з погляду теорії міжнародного права, міжнародне кримінальне право має «вторинний» характер порівняно з «первинними» міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом захисту прав людини, а відповідні міжнародні судові установи права не творять, а лише застосовують, саме завдяки роботі установ міжнародного кримінального правосуддя уточнено та розвинено не лише норми міжнародного кримінального права, а й зміст відповідних «первинних» норм.

На першому етапі розвитку міжнародного кримінального правосуддя міжнародні військові трибунали у Нюрнберзі та Токіо мали справу з СНПК доволі побіжно. Проте **у 90-ті роки XX століття, завдяки трибуналам ad hoc – Міжнародному кримінальному трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) та Міжнародному**

кримінальному трибуналу щодо Руанди (МКТР) – положення міжнародного права щодо відповідальності за СНПК отримали значний розвиток.

Як зазначено вгорі, справжнім проривом стало рішення МКТР у справі Акаєсу³³, у якій сексуальне насильство вперше кваліфіковано не лише як злочин проти людяності, а й як елемент геноциду. Суд визнав, що зґвалтування та інші форми сексуального насильства можуть здійснювати з наміром знищити групу, спричиняючи тяжкі фізичні або психічні травми її членам. Паралельно МКТЮ у справах Фурунджії³⁴ та Челебічі³⁵ встановив, що зґвалтування й сексуальне насильство можуть бути кваліфіковані як катування та нелюдське поводження, а також що заборона сексуального насильства має характер норми *jus cogens*. 2001 року в справі Кунараца та інших (що відома також як справа щодо таборів зґвалтування у Фочі)³⁶ МКТЮ визнав сексуальне рабство та поневолення як окрему форму злочинів проти людяності, сформулювавши сучасне розуміння сексуального рабства як поєднання контролю над особою, обмеження свободи пересування та примусового залучення до сексуальних дій.

У подальшій практиці трибуналів закріплено важливі аспекти командної та індивідуальної відповідальності за СНПК. МКТР у справах Мусеми³⁷ та Ніїтегеки³⁸ розширив підходи до доведення спеціального наміру в контексті геноциду. Трибунал у цих справах розглядав сексуальне насильство як складову більш масштабної кампанії винищення цивільного населення. МКТЮ у справах Квочки та інших³⁹, Крстича⁴⁰ та Стакича⁴¹ продемонстрував, що сексуальне насильство може бути частиною широкомасштабних

³³ Prosecutor v Jean-Paul Akayesu (ICTR, Judgment, 2 September 1998).

³⁴ Prosecutor v Anto Furundžija (ICTY, Judgment, 10 December 1998).

³⁵ Prosecutor v Zejnil Delalić et al (Čelebići) (ICTY, Judgment, 16 November 1998).

³⁶ Prosecutor v Dragoljub Kunarac et al (ICTY, Judgment, 22 February 2001).

³⁷ Prosecutor v Alfred Musema (ICTR, Judgment, 27 January 2000).

³⁸ Prosecutor v Eliezer Niyitegeka (ICTR, Judgment, 16 May 2003).

³⁹ Prosecutor v Miroslav Kvočka et al (ICTY, Judgment, 2 November 2001).

⁴⁰ Prosecutor v Radislav Krstić (ICTY, Judgment, 2 August 2001).

⁴¹ Prosecutor v Milomir Stakić (ICTY, Judgment, 31 July 2003).

або систематичних нападів на цивільне населення, а отже, злочином проти людяності. Крім того, у справі Крстича він визнав, що сексуальне насильство в Сребрениці стало складовою ширшої кампанії переслідування боснійських мусульман як злочину проти людяності, оскільки мало дискримінаційні ознаки.

З ухваленням Римського статуту Міжнародного кримінального суду практика щодо СНПК набула системності й універсальності. **Римський статут прямо кваліфікував зґвалтування, сексуальне рабство, примусову проституцію, примусову вагітність, примусову стерилізацію та інші форми сексуального насильства як злочини проти людяності та воєнні злочини (відповідно, статті 7 та 8 Римського статуту).** Кваліфікація конкретних діянь за однією чи обома цими статтями, як завжди в міжнародному кримінальному праві, залежить від наявності відповідних контекстуальних елементів – широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яке цивільне населення (для злочинів проти людяності) та/або зв'язку зі збройним конфліктом (для воєнних злочинів).

МКС також запропонував декілька важливих напрямів розвитку кваліфікації СНПК як воєнних злочинів, що вийшли за межі традиційної концепції міжнародного гуманітарного права, за якою воно захищає лише осіб, які належать до протилежної сторони збройного конфлікту. **У справі Нтаганди⁴² МКС визнав воєнними злочинами сексуальне насильство щодо дітей-солдатів, які є членами тієї самої збройної групи, представники якої здійснюють таке насильство.** Суд відкинув аргумент про те, що такі діяння неможливо кваліфікувати як воєнні злочини у випадку «внутрішніх» відносин між комбатантами однієї сторони, що принципово змінило підхід до визначення кола можливих потерпілих. **У справі Онгвена⁴³ МКС підкреслив, що СНПК може охоплювати широкий спектр форм примусу, а сексуальне рабство та примусова вагітність є самостійними злочинами зі своїми елементами складу;** це рішення також засвідчило, що одна й та сама особа може одночасно бути потерпілою від одних злочинів, пов'язаних з СНПК, і відповідальною за інші.

⁴² Prosecutor v Bosco Ntaganda (ICC, Trial Judgment, 8 July 2019).

⁴³ Prosecutor v Dominic Ongwen (ICC, Trial Judgment, 4 February 2021).

Отже, еволюція міжнародної кримінальної практики щодо СНПК відбувалася від епізодичного згадування сексуального насильства до його комплексного правового опрацювання та деталей його кваліфікації в межах закріплених у Римському статуті МКС категорій міжнародних злочинів. МКТР та МКТЮ у своїй практиці вперше чітко кваліфікували СНПК як можливий елемент геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Крім того, вони продемонстрували зв'язок між СНПК і такими злочинами проти людяності, як катування, поневолення та переслідування. МКС систематизував ці підходи, надав їм універсальної нормативної сили і сприяв розбудові чіткої доктрини щодо складів злочинів, командної відповідальності, захисту потерпілих і доведення контекстуальних обставин тощо. Сьогодні міжнародна кримінальна юстиція розглядає СНПК як одну з найтяжчих форм порушень міжнародного права, що потребує пріоритетного розслідування, а напрацьована практика формує орієнтири для національних систем правосуддя, які дедалі активніше імплементують ці стандарти у власне законодавство та судову практику.

4. Співвідношення і взаємодія різних міжнародно-правових режимів щодо СНПК

Як бачимо з попередніх розділів, **сучасний міжнародно-правовий механізм протидії СНПК складається з трьох взаємопов'язаних правових режимів: міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та міжнародного кримінального права.** Ці режими не існують у вакуумі, вони діють у постійній взаємодії та в ідеалі покликані заповнювати прогалини одне одного, створюючи всеохопну систему захисту, яка не залишає правопорушникам можливості уникнути відповідальності.

Фундаментом цієї системи є міжнародне гуманітарне право, або право збройних конфліктів, яке є правовим режимом, спеціально розрахованим на застосування під час війни. Воно історично пройшло важливу концептуальну еволюцію: від захисту честі до захисту гідності. Цей правовий режим є критично важливим,

оскільки накладає зобов'язання на всі сторони конфлікту, зокрема недержавні збройні групи.

Паралельно з міжнародним гуманітарним правом діє **міжнародне право прав людини, яке застосовують і в мирний час, і під час збройного конфлікту**. Основна роль міжнародного права прав людини полягає у встановленні відповідальності держави не лише за активні дії її представників, а й за бездіяльність. Як зазначено вгорі, регіональні суди з прав людини, насамперед Європейський суд з прав людини, а також договірні органи ООН (Комітет ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок, Комітет ООН з прав людини, Комітет ООН проти катувань), у своїх рішеннях і висновках чітко кваліфікували СНПК як порушення основних прав людини. Вони розглядають прояви СНПК як найтяжчі форми посягання на гідність особи на порушення заборони катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Міжнародне право прав людини також визначає СНПК як порушення інших основоположних прав: права на життя та заборону рабства. **Щодо всіх цих прав держава має не лише негативні, а й позитивні зобов'язання. До матеріальних позитивних зобов'язань належить встановлення в національному законодавстві відповідальності за акти СНПК, що відповідають тяжкості злочину, а також вжиття заходів, спрямованих на запобігання таким актам. Процесуальні позитивні зобов'язання держав у сфері СНПК включають вимогу ефективного розслідування: швидкого, незалежного, адекватного, з громадським контролем та залученням потерпілих тощо.**

Третім елементом цієї тріади є **міжнародне кримінальне право, що передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність за найтяжчі порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини**. Як зазначено вгорі, СНПК можна кваліфікувати як складову акту геноциду, як злочини проти людяності (і самі по собі, і як катування, і як переслідування) та як воєнні злочини. Обрання однієї чи кількох кваліфікацій за міжнародним кримінальним правом залежить від контексту вчинення СНПК та від вибору сторони обвинувачення з огляду на наявну доказову базу.

Унікальність сучасної системи полягає у взаємопроникненні та кумулятивному ефекті цих режимів. Практика міжнародних

судових установ демонструє, як поняття з однієї галузі збагачують іншу, адже міжнародне гуманітарне право використовують регіональні суди з прав людини для тлумачення положень міжнародного права захисту прав людини, норми міжнародного права захисту прав людини широко враховують міжнародні кримінальні суди та трибунали, а дотримання державою позитивних процесуальних зобов'язань щодо розслідування СНПК визначає міру залученості органів міжнародного кримінального правосуддя до притягнення до відповідальності правопорушників. Завдяки такому підходу **сучасне міжнародне право розглядає СНПК не як ізольовані інциденти, а як системне явище, що потребує комплексної реакції: від запобігання на полі бою та державного захисту потерпілих до невідворотності покарання для організаторів та виконавців.**

Практичні справи та методичні поради до них

Вправа 1

(середній/простий рівень)

Мета:

навчити учасниць та учасників розрізняти й застосовувати норми МГП, МППЛ та МКП до однієї фактичної ситуації, демонструючи їх взаємодію.

Завдання

1. Учасниці та учасники ознайомлюються з фабулою (ситуацією):

Під час збройного конфлікту між державами А та Б, військові держави А окупували місто. Командир підрозділу наказав створити «центр допитів», де жінок піддавали сексуальному насильству з метою залякати населення. Держава А не проводить розслідування цих подій, посиляючись на воєнний стан.

2. Учасниці та учасники формують три групи, кожна з яких аналізує ситуацію крізь призму одного правового режиму, використовуючи матеріали розділу:

- Група МГП (Міжнародне гуманітарне право): Які конкретно норми порушено? (Підказка: ст. 27 Четвертої Женевської конвенції, ст. 51(2), 75 та 76 Додаткового протоколу I).
- Група МППЛ (Міжнародне право прав людини): Які зобов'язання держави порушено? (Підказка: заборона катувань, позитивні процесуальні зобов'язання щодо розслідування).
- Група МКП (Міжнародне кримінальне право): Як кваліфікувати дії командира? (Підказка: Римський статут — воєнний злочин чи злочин проти людяності? Чи можна застосувати практику трибуналів щодо командної відповідальності?).

Результат: Спільне обговорення, де групи формують «мапу відповідальності», демонструючи кумулятивний ефект правових режимів.

Вправа 2

(складний рівень)

Мета:

навчити учасниць та учасників аналізувати поняття «згода» в умовах збройного конфлікту, розрізняти сексуальні стосунки, що не містять ознак насильства, та СНПК, а також розуміти роль командира в запобіганні насильству.

Завдання

1. Учасниці та учасники ознайомлюються з фабулою (ситуацією) часів Другої світової війни:

19-річна Софія жила в селі на Вінниччині сама, оскільки її батьки померли, коли вона була в підлітковому віці, а інших родичів не мала. Односельці кликали її блаженною Софійкою та по можливості допомагали продуктами й запрошували працювати по господарству, щоб дівчина могла трохи заробити.

Коли село окупувала німецька армія, Софія завагітніла від німецького солдата, який часто ночував у її хаті. Софія розповідала своїм подругам про те, яка вона щаслива, бо «Ганс — не те, що наші хлопці, які до мене ходили, поки на війну не пішли: Ганс добрий, він цукерки приносить і не насміхається, та й якщо Ганс не ночуватиме, то прийде Генріх, а він старий і зі шрамом на пів лиця».

Командир Ганса, дізнавшись про ситуацію з вагітністю Софії, спочатку відправив Ганса, який стверджував, що жодного порушення з його боку не було і що вони із Софією хочуть створити сім'ю, виконувати важкі роботи та позбавив відпочинку, а потім перевів в інший населений пункт і суворо наказав припинити будь-які контакти із Софією. Дізнавшись про це, Софія прийшла до командира та, плачучи, просила, щоб він її не ганьбив перед людьми й повернув Ганса, оскільки вони хочуть «побратися та разом, як годиться, виховувати дитину, якій без батька родитися — справжній сором».

2. Запитання для обговорення ситуації:

- Екстраполуйте цю ситуацію Другої світової війни на умови сучасності та проаналізуйте, чи відбулося сексуальне насильство, пов'язане зі збройним конфліктом. Чому так вважаєте? Як би ви вчинили на місці командира?
- Проаналізуйте ситуацію, вилучивши елемент існування збройного конфлікту. Як зміняться висновки в такому разі?

Методичні зауваження до Вправи 2

Ця вправа складна та багатошарова, оскільки торкається «сірої зони» — питання згоди в умовах окупації та вразливості жертви.

Формат: Робота в малих групах (або парах) з подальшим обговоренням у загальному колі.

Хід виконання та орієнтири для викладачки або викладача

1. Екстраполяція на сучасність (СНПК та стосунки, що не мають ознак насильства)

Питання: Чи відбулося сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом?

Орієнтовна відповідь та обґрунтування:

Кваліфікація: З високою ймовірністю це СНПК (зокрема, зґвалтування або сексуальна експлуатація).

Аргументація:

- **Примусове середовище:** Згідно із сучасною практикою МКС (зокрема, згадуваними в тексті підходами до «примусу» у справі Онгвена), згоду не можна вважати добровільною в умовах очевидного дисбалансу влади. Ганс – озброєний представник окупаційної армії, Софія – цивільна особа на окупованій території.
- **Вразливість жертви:** Софія може мати ознаки ментальної інвалідності («блаженна»). У міжнародному праві це ставить під сумнів її здатність давати усвідомлену згоду.
- **Відсутність вибору:** Слова Софії («якщо Ганс не ночуватиме, то прийде Генріх») свідчать про те, що вона обирала не між стосунками та їх відсутністю, а між меншим та більшим злом (безпечнішим Гансом і страшним Генріхом). Це вказує на тактику виживання, а не вільний вибір.
- **Статус:** Жінки – особливо захищена категорія згідно із Четвертою Женевською конвенцією та Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій, і використання їхньої вразливості є порушенням.

Питання: Як би ви вчинили на місці командира?

Орієнтовна відповідь:

- Командир вчинив правильно з погляду запобігання злочину. Міжнародне право покладає на командирів обов'язок запобігати насильству та карати за нього.
- Навіть якщо жертва протестує («хочемо сім'ю»), командир зобов'язаний припинити дії підлеглого, що мають ознаки експлуатації вразливої особи. Рішення командира (покарання Ганса, заборона контактувати) відповідають обов'язку припинити безкарність.

2. Аналіз ситуації в мирний час

Питання: Як зміняться висновки, якщо виключити війну?

Орієнтовна відповідь:

- **Зміна правового режиму:** Ситуація з площини міжнародного гуманітарного права та воєнних злочинів переходить у площину національного кримінального права та міжнародного права прав людини.
- **Кваліфікація:** Це може бути злочином (сексуальне насильство / зґвалтування), але не воєнним.
- **Основний чинник – вразливість:** Якщо Софію визнано недієздатною або такою, що не усвідомлює значення своїх дій через ментальні особливості («блаженна»), то статевий акт з нею, навіть без фізичного насильства, кваліфікується як зґвалтування (використання безпорадного стану) згідно з більшістю національних кримінальних кодексів та стандартами прав людини.
- **Різниця:** Немає елемента «примусового середовища окупації», але залишається елемент зловживання вразливістю.

Методичні зауваження до Вправи 2

1. Робота з міфами («Вона ж сама хотіла»):

Це найскладніший момент кейсу. Учасниці та учасники можуть казати: «Але ж це кохання, навіщо ламати життя?».

Порада: Викладачка або викладач має м'яко, але твердо

змістити фокус з емоцій Софії на обставини. Запитайте: «Чи могла Софія сказати «ні» Гансу і залишитися в повній безпеці (від нього, від Генріха, від голоду)?». Якщо відповідь «ні» — про вільну згоду не може йтися.

2. Використання термінології посібника:

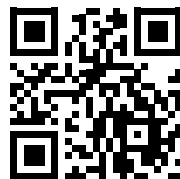
Заохочуйте учасниць та учасників використовувати терміни з тексту розділу. Наприклад, обговорюючи дії командира, вони мають згадати «командну відповідальність» або «обов'язок запобігати». Обговорюючи Софію — «особливий захист жінок».

3. Результат:

Завершіть вправу висновком про те, що СНПК не завжди виглядає як напад із застосуванням зброї. Часто це тиха експлуатація влади та безвиході жертви. Сучасне міжнародне право дає змогу визначати злочин там, де раніше вбачали «військово-польовий роман», і захищає гідність людини навіть тоді, коли вона не усвідомлює порушення своїх прав.

Список рекомендованої літератури

Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика документування сексуального насильства як злочину або порушення міжнародного права / Сара Ферро Рібейро, Данае ван дер Стратен Понтоз; Міністерство закордонних справ Великої Британії. 2-ге видання. Березень 2017.

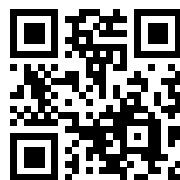

The Oxford Handbook of Women, Peace and Security / Edited by Sara E. Davies and Jacqui True. New York : Oxford University Press, 2019.

Grey, Rosemary. Prosecuting Sexual and Gender-Based Crimes at the International Criminal Court: Practice, Progress and Potential / Cambridge Studies in International and Comparative Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

De Brouwer, Anne-Marie. Supranational Criminal Prosecution of Sexual Violence: The ICC and the Practice of the ICTY and the ICTR. Antwerp: Intersentia, 2005.

Правовий поради́ник у справах сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Мобільний додаток «Поради́ник» розроблений «ЮрФем» та ООН Жінки за підтримки Дій ООН проти сексуального насильства під час конфлікту, аби забезпечити доступ до актуальної базової інформації щодо СНПК для параюристок, мереж постраждалих, та всіх зацікавлених в отриманні такої інформації. В «Поради́нику» зібрана базова інформація про поняття сексу-

ального насильства, пов'язаного з конфліктом, взаємодію з правоохоронною системою, судами й можливості отримати медичну, психологічну, економічну та правничу допомогу.

III. Міжнародне гуманітарне право і міжнародне кримінальне право: основні аспекти розвитку судової практики щодо СНПК

Авторка: Анастасія Слободяник

Цей розділ допомагає читачкам і читачам розглянути процес формування системи Міжнародного гуманітарного права (МГП), а також становлення практики міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* та Міжнародного кримінального суду в аспекті різних форм злочину сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). В тексті розділу продемонстровано, як тривалий правовий вакуум щодо проблеми сексуального насильства у збройних конфліктах поступово заповнювався завдяки судовим рішенням, починаючи з Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, і як ці рішення формували сучасні стандарти кваліфікації СНПК як воєнного злочину, злочину проти людяності та злочину геноциду. Розділ висвітлює ключові справи та юридичні принципи, зокрема визначення понять «примус», «проникнення» та умови, за яких сексуальне насильство можна вважати злочином під час збройного конфлікту.

Методологія: Викладачкам та викладачам рекомендовано об'єднати концептуальний базис розділу в три змістовні блоки:

1. щодо Міжнародного гуманітарного права як підґрунтя розвитку сучасної системи протидії СНПК;
2. щодо еволюції підходів до кваліфікації СНПК: внеску Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії;
3. щодо розвитку сучасної міжнародно-правової практики щодо СНПК крізь призму юриспруденції Міжнародного кримінального суду.

Вибудовуючи освітню траєкторію заняття, рекомендовано використовувати візуальну презентацію до цього розділу, а також заохочувати студенток та студентів працювати з першоджерелами судових рішень, резолюцій Ради Безпеки ООН тощо, які надаю у вигляді виносів в межах цього розділу.

Особливу увагу необхідно приділяти чутливості теми СНПК. Справи, які стосуються сексуального насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту, часто містять деталі, що можуть викликати сильні емоційні реакції, тому для аудиторії такі матеріали можуть бути травматичними, а отже, їх викладання потребує підготовки. Важливо попереджати студенток та студентів про чутливість теми. Окрім того, варто пам'ятати про мову й підхід до висвітлення теми СНПК. Так, людей, які постраждали від насильства, зокрема сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, доцільно називати постраждалими або потерпілими (залежно від їхнього процесуального статусу відповідно до національного законодавства), чи вціліли, однак не жертви. Поняття «жертва» можна застосовувати стосовно людини, яка померла внаслідок спричиненого насильства⁴⁴.

⁴⁴ Довідник безбар'єрності.

Концептуальний базис

Вступ

За даними, які 2024 року навів Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш, жінки та дівчата непропорційно частіше⁴⁵ зазнають сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: на них припадає понад 95%⁴⁶ усіх постраждалих. Історичний приклад подібної диспропорції – ситуація, що склалась між 1932 та 1945 роками в Азії, коли сотні тисяч дівчат та жінок зазнали сексуального рабства в Імператорській армії Японії. «Жінки для втіхи» («англ. comfort women»)⁴⁷ – саме так називали постраждалих, яких використовували для придушення спротиву на окупованих територіях. Панувало переконання, що солдати Японської імперії заслуговують на винагороду за свою військову службу. Тоді сексуального насильства масово зазнали жінки Кореї, Китаю, Індонезії, Тайваню, Філіппін.

Ідею міжнародного кримінального судочинства як механізму притягнення до відповідальності за такі злочини реалізовано лише після Другої світової війни, коли постало питання щодо долі переможених держав та відповідальності їхніх військових і політичних лідерів. Водночас у статутах Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу та Міжнародного трибуналу щодо Далекого Сходу взагалі не згадано про злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Отже, навіть настільки масові та системні практики, як сексуальне рабство «жінок для втіхи», юридично не були видимими для міжнародного правосуддя середини XX століття.

⁴⁵ Women and girls are disproportionately affected by conflict-related sexual violence.

⁴⁶ 15th report of the United Nations Secretary-General on conflict-related sexual violence.

⁴⁷ The 'comfort women' of World War Two. Witness History.

Наслідком такого правового вакууму стала багаторічна відсутність визнання та правового захисту постраждалих. Жінки, які пережили злочини японської армії, почали отримувати компенсації лише у XXI столітті. Каталізатором змін стало публічне свідчення Кім Хак-сун (Kim Hak-soon) у 1991 році. Вона відкрито розповіла про примусове сексуальне рабство з боку японської армії, порушивши багаторічне мовчання та давши поштовх масовим судовим позовам⁴⁸. Так, 2023 року суд Південної Кореї ухвалив рішення на користь 16 жінок, які подали позови проти держави Японія (у більшості випадків інтереси позивачок представляли родичі, адже багато з постраждалих уже померли)⁴⁹. Це рішення стало свідченням того, наскільки пізно міжнародна та національні системи правосуддя почали визнавати масштаб і тяжкість цих злочинів.

Важливою віхою в питанні розвитку юриспруденції стосовно СНПК була справа «Прокурор проти Жан-Поля Акаєсу»⁵⁰, відома тим, що саме в ній уперше встановлено, що зґвалтування може бути елементом геноциду. Прикметно, що на початку процесу самого Акаєсу навіть не звинуватили у зґвалтуванні. Так сталося не через брак доказів (вони були значними та ретельно задокументованими), а тому, що на той час ці злочини не вважали достатньо важливими, щоб витратити на них часові та фінансові ресурси команди слідчих, прокурорів/ок та інших працівників/ць суду⁵¹.

Мета цього розділу – проілюструвати, як крок за кроком міжнародні кримінальні трибунали *ad hoc* й Міжнародний кримінальний суд будували підходи, які належить застосовувати в судочинстві у справах СНПК, після того, як довгі роки ця тема залишалася поза фокусом міжнародних правових механізмів: її недооцінювали, не відображали в нормативних документах і не забезпечували

⁴⁸ **Choe Sang-Hun. Overlooked No More: Kim Hak-soon, Who Broke the Silence for 'Comfort Women'.** The New York Times. 2021.

⁴⁹ **Newton Lou. Japan ordered to compensate wartime 'comfort women'.** BBC. 2023.

⁵⁰ **Prosecutor v Jean-Paul Akayesu** (ICTR, Judgment, 2 September 1998).

⁵¹ Лемб Крістіна. Наші тіла – їхнє поле бою. Київ: Видавництво, 2024. 368 с. (Серія «нон-фікшену»).

належного розслідування.

Лише поступовий розвиток міжнародної судової практики дав змогу визнати масштаб та системність цих злочинів і закласти основи для захисту потерпілих. Тому в межах цього розділу важливо проаналізувати основні рішення Міжнародного кримінального суду та кримінальних трибуналів *ad hoc* і в такий спосіб звернути увагу здобувачок та здобувачів вищої освіти на те, що СНПК є комплексною правовою, гуманітарною та соціальною проблемою, яка потребує ретельної уваги й обізнаності з боку юридичної спільноти.

Жорстокі події другої половини XX століття спонукали міжнародну спільноту шукати ефективні механізми відповідальності після того, як протягом десятиліть сексуальне насильство в умовах конфлікту залишалось непоміченим у міжнародному праві. Міжнародні кримінальні трибунали, які заснувала Рада Безпеки ООН, стали першими інституціями, в межах яких судова практика щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, почала формуватися системно та послідовно.

1. Міжнародне гуманітарне право як підґрунтя розвитку сучасної системи протидії СНПК

Зазвичай, коли йдеться про систему договорів міжнародного гуманітарного права, її критикують через недостатню увагу до сексуального насильства, вчиненого під час збройного конфлікту. Водночас у Женевських конвенціях 1949 року та в Додаткових протоколах до них 1977 року закладено підвалини для захисту від сексуального насильства (щоправда, тільки жінок). Саме в Женевських конвенціях йдеться про зґвалтування, примушування до проституції чи будь-яку іншу форму посягання на їхню моральність.

Уперше зґвалтування прямо заборонено в **Кодексі Лібера 1863 року**. Відповідно до статті 44:

«Усі прояви безпідставного насильства щодо осіб на окупованій території ... усі випадки зґвалтування, поранення, каліцтва

чи вбивства таких жителів забороняються під загрозою смертної кари або іншого суворого покарання, що відповідатиме тяжкості злочину. Військового – чи то офіцера, чи рядового, який вчиняє таке насильство та не виконує наказу командира утриматися від нього, – командир законно може вбити на місці».

Відповідальність згідно з Кодексом Лібера за вчинене зґвалтування була суворою – смертна кара.

Крім того, **Гаазька конвенція 1899 року** захищала «сімейну честь і права» населення окупованої території⁵², а **Конвенція про поведження з військовополоненими 1929 року** закріпила в статті 3, що військовополоненим жінкам необхідно гарантувати належне ставлення, враховуючи їхню стать⁵³.

Сучасні договори міжнародного гуманітарного права забороняють зґвалтування та інші форми сексуального насильства в міжнародних та неміжнародних збройних конфліктах. Стаття 14 **Женевської конвенції про поведження з військовополоненими** зберігає ідею, закладену в Конвенції 1929 року: *«Військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі. Із жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю...»⁵⁴*.

Відтак стаття 27 **Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни** прямо закріпила таку заборону: *«Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність»⁵⁵*.

Стаття 75 **Додаткового протоколу I 1977 року** гарантує заборону в будь-який час і в будь-якому місці таких дій, незалежно від того, хто їх вчиняє – представники цивільних чи воєнних органів: *«знущання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й об-*

⁵² **Конвенція про закони і звичаї суходільної війни** (II Гаазька конвенція) від 29.07.1899.

⁵³ **Convention relative to the Treatment of Prisoners of War**, Geneva, 27 July 1929, Art. 3.

⁵⁴ **Женевська конвенція** про поведження з військовополоненими від 12.08.1949.

⁵⁵ **Конвенція** про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949.

разливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі⁵⁶».

Щодо неміжнародних збройних конфліктів **спільна для Женевських конвенцій стаття 3 та Додатковий протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру** також забороняють вчинення зґвалтування та примусової проституції стосовно всіх осіб, які не беруть участі або припинили участь у воєнних діях.

Важливо розуміти, що **не будь-яке сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, автоматично підпадає дії міжнародного гуманітарного права**. МГП охоплює лише ті дії, що мають прямий або хоча б достатній зв'язок з конфліктом (*nexus*)⁵⁷.

Поняття *nexus* допомагає відмежувати воєнні злочини від інших порушень, вчинених під час війни, і здебільшого сформувалося в міжнародній кримінальній практиці, його використовують і в МГП, і в МКП. Для кращого розуміння розглянемо приклад: якщо військовий командир вчинив зґвалтування підлеглого військового в казармі і це не має жодного зв'язку з конфліктом, МГП в цьому випадку не буде застосовним, хоч національне законодавство та міжнародне право прав людини забороняють такий злочин. А ось випадок зґвалтування, яке вчинив військовий командир щодо особи, затриманої через обставини, що мають зв'язок з конфліктом, підпадає під міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини. Зв'язок зі збройним конфліктом впливає з: 1) особи злочинця (військовий командир), потерпілої особи (особа, затримана в обставинах збройного конфлікту) та контексту (вразливість затриманої особи перед стороною, яка таке затримання вчинила)⁵⁸.

Практика міжнародних кримінальних трибуналів демонструє,

⁵⁶ **Додатковий протокол** до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977.

⁵⁷ ICTY, Prosecutor v. Duško Tadić, Case No. IT-94-1-T, Judgment (Trial Chamber), 7 May 1997, para. 572.

⁵⁸ **Gaggioli G. Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law.** International Review of the Red Cross. 2014. p. 503-538.

що до кожної справи необхідний **індивідуальний підхід**. Беручи до уваги досвід Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, можна стверджувати: для встановлення зв'язку зі збройним конфліктом не обов'язково, щоб на місці злочину тривали бойові дії — достатньо тісного зв'язку зі збройними діями в іншій частині території. Так, Апеляційна палата в справі «Прокурор проти Драголюб Кунарача, Радоміра Ковача і Зорана Вуковича» (Kunarac) сформулювала критерії, які можуть свідчити про *nexus*: *«Під час визначення того, чи має відповідне діяння достатній зв'язок зі збройним конфліктом, Судова палата може враховувати, зокрема, такі фактори: чи є виконавець комбатантом; чи є потерпіла особа некомбатантом; чи належить потерпіла особа до протилежної сторони конфлікту; чи може вважатися, що діяння сприяє досягненню загальної мети воєнної кампанії; а також чи було злочин вчинено в межах або у зв'язку зі службовими обов'язками виконавця (параграф 59)⁵⁹»*.

Елементи злочинів Римського статуту МКС також закріплюють, що діяння повинно відбуватися в контексті збройного конфлікту і бути пов'язаним з ним⁶⁰, тобто повинен існувати конфлікт та *nexus*, а також суб'єкт злочину має усвідомлювати фактичні обставини, які свідчать про існування збройного конфлікту. Зважаючи на різноманітність ситуацій, наведені критерії потребують оцінки з урахуванням специфіки конкретної справи.

⁵⁹ Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovac and Zoran Vukovic (ICTY, Judgment, 22 February 2001).

⁶⁰ **Елементи злочинів** (складова частина статті 9 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду) від 09.09.2002. Переклад з англійської мови.

2. Еволюція підходів до кваліфікації СНПК: внесок Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди та Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (МКТР).

8 листопада 1994 року з метою притягнути до відповідальності осіб, відповідальних за вчинення геноциду та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права в Руанді, засновано Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди.

Юрисдикція МКТР відповідно до Резолюції Ради Безпеки № 955 від 8 листопада 1994 (S/RES/955 (1994)), якою трибунал було створено, дозволяла переслідувати осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, та громадян Руанди, відповідальних за злочини, вчинені на території сусідніх держав, у період від 1 січня 1994 року до 31 грудня 1994 року. За 100 днів геноциду в Руанді вбили 800 000 людей з 8-мільйонного населення. За словами Спеціального доповідача ООН щодо Руанди, від 6 квітня до 12 липня 1994 року відбулося від 250 000 до 500 000 зґвалтувань (тобто 250–500 на день)⁶¹.

МКТР став значущим надбанням для світової правничої спільноти завдяки декільком визначальним справам. Серед них особливе місце посідає справа Akayesu.

«Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу» (Akayesu). Жан-Поль Акаєсу, колишній учитель та шкільний інспектор, 1993 року обійняв посаду бургомістра руандійської комуни Таба. Така посада надала йому широкі повноваження: контроль над виконанням законів, місцевою поліцією, підтримання громадського порядку. І саме в період виконання цих посадових обов'язків, між початком

⁶¹ United Nations, Report on the Situation of Human Rights in Rwanda submitted by Mr. René Degni-Segui, Special Rapporteur of the Commission on Human Rights, under paragraph 20 of the resolution S-3/1 of 25 May 1994, E/CN.4/1996/68, January 29, 1996, p. 7.

квітня та кінцем червня 1994 року, в Табі сотні цивільних осіб, зокрема жінки, шукаючи притулку в муніципальному бюро, зазнали сексуального насильства в цьому приміщенні або поблизу нього з боку озброєних місцевих ополченців та комунальної поліції. Такі акти сексуального насильства, як правило, супроводжувалися погрозами вбивств або завдання тілесних ушкоджень. Акаєсу, як бургомістр комуни, не тільки знав про такі дії, а й своєю бездіяльністю та іноді присутністю під час їх вчинення фактично заохочував продовжувати.

У цій справі МКТР уперше надав визначення злочину зґвалтування: *«...форма агресії, основні елементи злочину якого не можуть бути охоплені механічним описом предметів та частин тіла (параграф 687)» ... «фізичне вторгнення сексуального характеру, скоєне за обставин, що є примусовими. Трибунал розглядає сексуальне насильство, яке включає зґвалтування, як будь-який акт сексуального характеру, скоєний над особою за обставин, що є примусовими. Сексуальне насильство не обмежується фізичним вторгненням на людське тіло і може включати дії, які не передбачають проникнення або навіть фізичного контакту (параграф 688)».*

Наголошено, що зґвалтування та інші форми сексуального насильства завдають потерпілим тяжкої фізичної й психологічної шкоди. Тож, коли такі дії здійснюють з умислом повністю або частково знищити певну захищену групу, їх можуть кваліфікувати як акт геноциду: *«Сексуальне насильство було невід'ємною складовою процесу руйнування, яка була спеціально орієнтована на жінок тутсі та мала вагомий вклад у їхнє знищення, а також знищення всієї етнічної групи тутсі⁶²».*

Отже, справу Акаєсу досі вважають найбільш важливою в аспекті переслідування злочину зґвалтування як міжнародного.

Інше показове значення цієї справи — визнання **примусового оголення** як форми сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Загалом МКТР тоді вперше спробував визначити, що потрібно розуміти під поняттям «примусу». Так, Акаєсу віддав на-

⁶² Prosecutor v Jean-Paul Akayesu (ICTR, Judgment, 2 September 1998).

каз своєму підлеглому роздягнути дівчину та змусив її оголеною виконувати гімнастичні вправи. На думку Трибуналу, обставини примусу не обов'язково мають супроводжуватися демонстрацією фізичної сили. Погрози, залякування, шантаж та інші форми примусу, що ґрунтуються на страху, можуть становити примус, притаманний певним обставинам, таким як збройний конфлікт або присутність військовослужбовців.

Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (МКТЮ). Реакцією Ради Безпеки ООН на масові порушення міжнародного гуманітарного права під час розпаду Югославії, стало утворення 1993 року Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії. Одним зі значущих кейсів стосовно СНПК в цій юрисдикції стала справа «Прокурор проти Фурунджія» (Furundžija).

Командир воєнізованого формування в складі Хорватської Ради оборони Анто Фурунджія здійснював допит потерпілої жінки в штаб-квартирі формування. Безпосередній виконавець змусив її роздягнутися та залишитися оголеною перед солдатами, після чого вчинив зґвалтування. Хоча Фурунджія сам не здійснював зґвалтування, він перебував в кімнаті під час вчинення злочину й одночасно допитував жінку. Судова палата встановила, що згідно з нормами міжнародного кримінального права покарання настає не лише за зґвалтування, а й будь-яке серйозне сексуальне насильство, навіть якщо не було фактичного проникнення⁶³. Встановлено, що командування несе відповідальність за зґвалтування, якщо не вжило ефективних кроків для контролю та припинення цих злочинів. Також Трибунал встановив, що одним з елементів зґвалтування є проникнення в тіло, яке супроводжується **примусом, силою або погрозою застосування сили щодо постраждалої або третьої особи**.

Справа Furundžija стала першою в контексті МТКЮ, в якій Судова палата надала визначення злочину зґвалтування як вагінальне, оральне або анальне проникнення пенісом чи будь-яким предметом, здійснене шляхом застосування сили або погроз її

⁶³ **Prosecutor v Anto Furundžija** (ICTY, Judgment, 10 December 1998).

застосувати проти постраждалої особи. Вагомою стала позиція Судової палати в цій справі щодо неможливості надання згоди в умовах неволі⁶⁴.

Значущим прикладом у частині впливу примусовості обставин в умовах збройного конфлікту на згоду особи є також справа «Прокурор проти Кунарача» (Kunarac case). Між квітнем 1992 року і лютим 1993 року муніципалітет Фоча (нині місто в Боснії і Герцеговині) став одним з основних центрів збройного конфлікту між боснійськими сербами та боснійськими мусульманами. Несербське цивільне населення тоді масово зазнавало вбивств, зґвалтувань та інших форм жорстокого поводження, що прямо впливали на ведення бойових дій.

Конфлікт супроводжувався масштабною й систематичною атакою на несербське цивільне населення з боку боснійсько-сербської армії та пов'язаних з нею військових угруповань. Її стратегічною метою було «очищення» муніципалітету Фоча від мусульманського населення, що досягали масовим затриманням, насильницьким переміщенням, вчиненням сексуального насильства над поневоленими жінками. Мусульманок утримували в жахливих, антисанітарних умовах в приміщеннях шкіл та в сумнозвісному спортивному залі «Партизан», де вони зазнавали систематичних зґвалтувань та інших форм жорстокого поводження. Постраждалі усвідомлювали й існування збройного конфлікту, й характер масштабної атаки на несербське населення, а також те, що це система злочинних дій.

Ця справа вирізнялась масштабами вчинення сексуального насильства, і в межах МТКЮ стосувалась лише сексуального насильства. Суд зауважив, що сексуальне проникнення становить зґвалтування не лише тоді, коли його супроводжують фізичний примус, застосування сили чи погрози, спрямовані на потерпілу особу або третіх осіб (як про це йшлося в справі Furundžija), – достатньо й інших обставин, які позбавляють людину змоги вільно висловити згоду або роблять її участь недобровільною⁶⁵.

⁶⁴ Ibid., para 271.

⁶⁵ *Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovac and Zoran Vukovic* (ICTY, Judgment, 22 February 2001).

Показово, що сторона захисту використовувала аргумент на користь того, що місця утримання жінок, зокрема спортивна зала «Партизан», містилася за межами театру ведення бойових дій і не мали прямого зв'язку зі збройним конфліктом, тому, на її переконання, дії обвинувачених неможливо кваліфікувати як воєнний злочин. У відповідь прокурор(к)и МТКЮ звернули увагу: «...*Зако-ни війни часто можуть охоплювати дії, які, хоча й не вчиняються в межах театру бойових дій, суттєво пов'язані з ним... (параграф 60)*».

Справа Kunarac демонструє, що в умовах збройного конфлікту саме обставини примусу впливають на кваліфікацію сексуально-го насильства, навіть якщо такі дії вчиняють поза безпосереднім театром бойових дій.

3. Розвиток сучасної міжнародно-правової практики щодо СНПК крізь призму юриспруденції Міжнародного кримінального суду

Наступною віхою в розвитку судової практики щодо СНПК стало правозастосування **Міжнародного кримінального суду**, який створено на основі Римського статуту 2002 року. Перший вирок МКС за сексуальне насильство винесено 2016-го в справі «**Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо**»⁶⁶.

У цій справі лідер повстанського Руху визволення Конго (з французької – *Mouvement pour la Liberation du Congo* – скорочено MLC) Жан-П'єр Бемба постав перед Судом за злочини, які вчинили його підлеглі під час втручання в збройний конфлікт у Центральньоафриканській Республіці 2002-2003 років. Як військовий командир, він знав про злочини, які вчиняли його підлеглі, мав повний контроль, однак не вжив жодних заходів, щоб зупинити такі дії. Військові MLC свідомо та систематично гвалтували жінок і чоловіків різного віку, інколи в присутності їхніх родичів.

⁶⁶ Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo.

Судова палата встановила, що ці зґвалтування та вбивства були не поодинокими епізодами, а частиною військової тактики. Цивільне населення Центральноафриканської Республіки було основною мішенню, і злочини МЛС становили складову цього широкомасштабного нападу, в результаті чого 2016 року Жан-П'єр Бембу засуджено за вчинення зґвалтування як злочину проти людяності (ст. 7(1)(g) Статуту) та як воєнного злочину (ст. 8(2)(e) (vi) Римського статуту). 2018-го Апеляційна палата МКС скасувала вирок Жан-П'єру Бембі, оскільки дійшла висновку, що в першій інстанції неправильно застосовано концепцію командної відповідальності, поклавши на нього надмірний та юридично необґрунтований стандарт контролю над підлеглими, і що відбувся вихід за межі обвинувачення з урахуванням до засудження епізодів, нечітко сформульованих в обвинувальному акті. У доктринальних коментарях правники зазначали, що рішення апеляції стало поворотним моментом у практиці МКС: одні вважають його важливим коригуванням надмірного розширення командної відповідальності, тоді як інші критикують його як крок назад, що ускладнює притягнення високопоставлених командирів до відповідальності за сексуальне та інше масове насильство, яке вчинили підлеглі їм сили. Феміністичні дослідниці зауважували, що постраждалих від сексуального насильства позбавлено права на репарації, а їхні свідчення та травматичний досвід поставлено під сумнів або відсунуто на другий план через «technical legal point». Сексуальне насильство знову опинилося на периферії правосуддя, хоч його масштаби безпрецедентно задокументовано. Апеляція зосередилася на процедурній справедливості та балансі між матеріальним і процесуальним правосуддям⁶⁷.

Справу «Прокурор проти Боско Нтаганда» у МКС розглядали

⁶⁷ Харитонova О. *Права людини в зонах конфлікту: кримінально-правовий вимір / Міжнародні стандарти прав людини у кримінальному праві: компаративна перспектива = Human rights from a comparative criminal law perspective: посібник: електрон. навч. вид.* / [Дмитро Лук'янов, Олександр Марін, Ірина Сень, Вячеслав Туляков, Олена Уварова, Олена Харитонova, Олена Шостак]; за ред. Олени Харитонovoї, Габріеле Шмельцер. — Харків: Право, 2022 — С. 201–202.

в контексті тривалого збройного конфлікту в Демократичній Республіці Конго, зокрема в провінції Ітурі. Боско Нтаганда, одного з головних командирів збройного угруповання «Патріотичні сили визволення Конго» (з фр.: Forces Patriotiques pour la Libération du Congo (FPLC)) – військового крила Руху за визволення Конго (з французької – Union des Patriotes congolais або UPC), 2019 року Суд визнав винним за вчинення зґвалтування, сексуального рабства та низку інших злочинів. Апеляція 2021-го підтвердила вирок⁶⁸.

У період від листопада 2002 по грудень 2003 року війська під командуванням Нтаганди здійснювали широкомасштабні напади на цивільне населення, що вирізнялися особливою жорстокістю. Окрім катувань, масових убивств, примусових переселень та переслідувань, що супроводжували весь конфлікт в ДРК від 1999 до 2003 року, зафіксовано численні випадки сексуального насильства. Внаслідок значного поширення СНПК, ДРК називають «світовою столицею зґвалтування».

Судова палата МКС визначила, що зґвалтування та сексуальне рабство можливо кваліфікувати як воєнний злочин або злочин проти людяності за умови певних об'єктивних ознак. **По-перше, має бути факт проникнення в тіло людини, при цьому дії винного створюють у постраждалої особи відчуття страху та загрози її життю. По-друге, таке проникнення має відбуватися за «обставин примусу», коли потерпіла особа зазнає загрози застосування фізичної сили, психологічного тиску або інших факторів примусу, що обмежують її волю.**

Суд зауважив, що поняття «проникнення» є широким та охоплює різні дії, не лише статевий акт. У справі, пов'язаній з діями військових UPC/FPLC в провінції Ітурі, встановлено, що жінок і дівчат примушували вступати в статеві зносини під час та одразу після штурмів громад, при цьому використовували й статеві органи, й інші частини тіла або сторонні предмети, що відповідає критерію «проникнення» у контексті вчинення воєнного злочину та злочину проти людяності.

⁶⁸ Prosecutor v Bosco Ntaganda.

Щодо «примусових обставин» суд дійшов висновку, що кривдники застосовували силу і під час акту проникнення, і після нього. Кривдники утримували потерпілих проти їхньої волі, завдавали їм тілесних ушкоджень, а крики та прохання про допомогу постраждалих ігнорували. Суд також узяв до уваги **присутність озброєних осіб у громадах, що спричиняло тривогу і страх серед цивільного населення**. Усе це сприяло створенню примусових обставин та підтверджувало другу об'єктивну ознаку зґвалтування».

Першим судовим рішенням у міжнародній практиці, в якому примусову вагітність кваліфікували як злочин проти людяності та воєнний злочин (статті 7(1)(g) та 8(2)(vi) Римського статуту), стала справа **«Прокурор проти Домініка Онгвена»**.

МКС визнав винним Домініка Онгвена, одного з очільників повстанської «Армії опору Господа» («Lord's Resistance Army») в Уганді, за усіма пунктами обвинувачення. До таких належали: примушування до вступу в шлюб, тортури, зґвалтування, обертання в рабство, незаконне позбавлення волі, зазіхання на людську гідність та інші злочини СНПК, вчинені щодо семи жінок, яких викрали та силою утримували в його будинку. Крім того, МКС визнав, що Онгвен несе відповідальність за злочини СНПК, які вчинили його підлеглі солдати.

Як зазначено вгорі, у справі «Прокурор проти Акаєсу» МКТР заклав важливий підхід до розуміння примусу, наголосивши, що примус охоплює не лише застосування фізичної сили, а й погрози, залякування, шантаж, вимагання та інші форми впливу. Трибунал зауважив, що примус може бути невіддільною рисою збройного конфлікту або самої присутності військовослужбовців, адже такі обставини створюють атмосферу страху та безсилля. Міжнародний кримінальний суд у справі Онгвена підтримав цей підхід: *«...Примус може бути притаманним певним обставинам, таким як збройний конфлікт або військова присутність ворожих сил серед цивільного населення. Такі фактори, як кількість осіб, причетних до вчинення злочину, або факт вчинення зґвалтування під час або одразу після бойових дій, а також поєднання сексуального насильства з іншими злочинами, можуть сприяти створенню*

середовища примусу»⁶⁹.

Отже, у практиці Міжнародного кримінального суду примусовість обставин у контексті збройного конфлікту – структурна умова, а не лише елемент конкретної поведінки. Такий підхід дає змогу охопити всі форми домінування й контролю, що забезпечує повний і чутливий до реальності конфліктів аналіз сексуального насильства, формує комплексний стандарт захисту потерпілих і створює непохитні орієнтири для національних систем права.

Важливим у становленні стандартів захисту постраждалих стало рішення Європейського суду з прав людини в міждержавній справі «Україна та Нідерланди проти Росії»⁷⁰. 9 липня 2025 року Велика палата ЄСПЛ винесла знакове рішення в справі, що об'єднала чотири заяви, які стосуються дій Російської Федерації під час окупації сходу України від 2014 року, збиття рейсу «Malaysia Airlines MH17» у липні 2014 року та повномасштабного вторгнення, розпочатого в лютому 2022-го.

СНПК у цій справі визнано адміністративною практикою та формою катувань у міжнародному збройному конфлікті, що становить порушення статті 3 ЄКПЛ. Суд встановив, що від 2014 року до 16 вересня 2022-го (дата виходу РФ з ЄКПЛ) Росія здійснювала систематичні порушення прав людини, зокрема з незаконними затриманнями, катуваннями та сексуальним насильством, і наголосив, що СНПК було елементом військової стратегії РФ, спрямованої на встановлення контролю, дегуманізацію та приниження населення України.

Отже, рішення ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» підкреслює те, що Російська Федерація використовує СНПК як воєнну тактику у війні проти України.

⁶⁹ [Prosecutor v Dominic Ongwen](#) (ICC, Trial Judgment, 4 February 2021).

⁷⁰ [Ukraine and the Netherlands v. Russia](#), Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22, Judgment (Merits), 9 July 2025.

Практичні вправи та методичні поради до них

Вправа 1

(простий / середній рівень)

Мета:

сформувати чітке розуміння обставин примусу в контексті сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, а також дослідити форми СНПК (зокрема, ті, які мають ускладнення щодо визнання їх сексуальним насильством).

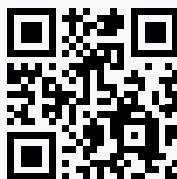
Завдання

1. Ознайомитися із ситуацією та надати юридичну оцінку діям військовослужбовців держави Б.

Під час ведення бойових дій у населеному пункті А особи, яких можна ідентифікувати як військовослужбовців держави Б, затримали трьох жінок та утримували їх в одному із житлових будинків. Військові змушували деяких жінок роздягнутися перед ними та виконувати побутову роботу в оголеному вигляді. Хоча фізичної сили вони не використовували, жінки відчували страх і психологічний тиск перед солдатами.

2. Питання для роздумів

- Що варто розуміти під обставинами примусу, зважаючи на сформовану практику міжнародних кримінальних трибуналів? (Підказка: зверніться до рішень «Прокурор проти Жана-Поля Акаєсу», «Прокурор проти Боско Нтаганда», «Прокурор проти Домініка Онгвена»)
- Чи вчинили військовослужбовці держави Б сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом? Якщо так, то про яку саме форму СНПК йдеться?

Пояснення для виконання вправи

1. Обставини примусу в практиці МКП.

У практиці міжнародних кримінальних трибуналів, яку описано в цьому розділі, обставини примусу розглядають не тільки як застосування фізичної сили, а значно ширше, а саме: як будь-яке середовище, де особа позбавлена реальної можливості відмовитися чи чинити опір.

В межах вправи до обставин примусу відносимо:

- контекст ведення бойових дій, а отже, загальні умови небезпеки;
- присутність озброєних осіб (військовослужбовців);
- затримання та позбавлення свободи постраждалих;
- як наслідок, постійне відчуття страху, психологічного тиску та потенційного ризику вчинення насильства над жінками.

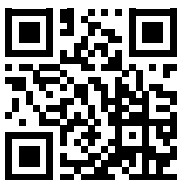
Зважаючи на це, можна констатувати наявність обставин примусу в описаній ситуації.

2. Юридична оцінка дій військовослужбовців держави Б.

Чи є дії військовослужбовців держави Б сексуальним насильством, пов'язаним з конфліктом?

Так. Дії військовослужбовців містять чіткі ознаки СНПК (попри те, що фізичного контакту не було).

Аргументація. МКТР у справі Akayesu встановив, що акти сексуального насильства охоплюють не тільки насильницьке проникнення в тіло іншої особи, а й зловживання сексуального характеру, як, наприклад, примус до оголення (**докладніше** за QR-кодом).

Вправа 2

(складний рівень)

Мета:

сформувати в студенток і студентів навички аналізу ситуацій, у яких військові лідери або командири несуть відповідальність за злочини, що вчинили їхні підлеглі, та зрозуміти критерії командної відповідальності в міжнародному кримінальному праві.

Завдання

1. Ознайомитися із ситуацією та поміркувати, чи військовий командир має нести кримінальну відповідальність.

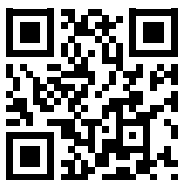
У регіоні X, де триває збройний конфлікт, озброєне формування «Сили оборони X» здійснює серію рейдів на населені пункти, в яких проживає цивільне населення. Мета операцій – посилити контроль над територією та продемонструвати владу над місцевим населенням. Під час рейдів солдати озброєного формування тимчасово оселились в одному з будинків разом зі своїм лідером. У цьому будинку проживала родина, яка складалась з матері, батька, неповнолітньої доньки та повнолітнього сина. Лідер озброєного формування заборонив їм залишати цей будинок, наказав годувати їх, прати їхній одяг. В один з вечорів солдати розпивали спиртні напої на кухні, після чого один із солдатів зґвалтував доньку на очах її батька в одній з кімнат будинку. Військовий лідер тоді перебував на кухні в компанії інших членів озброєного формування.

2. Питання для роздумів

- Які форми сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, є в цій ситуації?
- Чи буде військовий командир нести відповідальність за дії підлеглого:
 - згідно з кримінальним законодавством України;
 - відповідно до міжнародного кримінального права?

Пояснення для виконання вправи

1. У наведеній ситуації мають місце такі форми сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: зґвалтування, примус спостерігати за вчиненням сексуального насильства щодо інших осіб, зокрема, щодо членів/кинь сім'ї (переглядайте пам'ятки з розслідування СНПК, які розробила експертна група за напрямом СНПК Міжвідомчої робочої групи з питань розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, при Офісі Генерального прокурора, яку **координує** Асоціація жінок-юристок України «ЮрФем»).

2. Чи повинен військовий командир нести відповідальність за дії підлеглого?

А) За кримінальним законодавством України:

Так, командир може нести відповідальність за злочин, передбачений ст. 438 КК України. Пояснення цьому знаходимо в ч. 1 ст. 31-1 КК України:

«...Військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених статтями 437-439, 442 і 442-1 цього Кодексу, що вчинений підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його фактичною владою і контролем, внаслідок нездійснення ним належного контролю над такою особою, якщо при цьому військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, знав або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, повинен був і міг знати, що зазначена підлегла особа вчинила або мала намір вчинити такий злочин, проте не вжив дій, які повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин компетентного органу»⁷¹.

Б) Відповідно до міжнародного кримінального права:

Згідно зі ст. 28 Римського статуту МКС військовий командир або особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію Суду (злочин СНПК таким є), вчинені силами, які перебувають під його чи її фактичним командуванням і контролем або, залежно від обставин, під його чи її фактичною владою та контролем, в результаті нездійснення ним або нею належного контролю над такими силами у випадках, коли:

- такий військовий командир чи така особа або знала, або за наявних обставин на той момент повинна була

⁷¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III.

знати, що ці сили вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини;

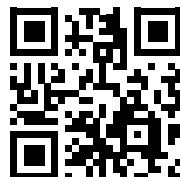
- такий військовий командир або така особа не вжила всіх необхідних і розумних заходів у межах його або її повноважень для недопущення чи припинення їх учинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування.

По-перше, командир (військовий лідер) «знав або повинен був знати» про ризик злочину, адже він перебував у будинку разом із солдатами, створив умови для насильства (насильницьке утримання сім'ї), дозволив солдатам вживати алкоголь.

По-друге, командир «не вжив усіх необхідних і розумних заходів» для запобігання або покарання, зокрема, не контролював підлеглих, не забезпечив охорону цивільних, не запобіг вживанню алкоголю та хаотичній поведінці підлеглих і, зрештою, не покарав кривдника.

Список рекомендованої літератури

Gaggioli G. *Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law*. International Review of the Red Cross. 2014. p. 503-538.

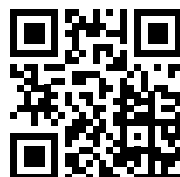
Желтуха М. *Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом*, у рішенні ЄСПЛ «Україна та Нідерланди проти Росії»: історичний крок до відповідальності. 2025.

Огляди рішень Міжнародного кримінального суду.

Харитоновна О. *Права людини в зонах конфлікту: кримінально-правовий вимір / Міжнародні стандарти прав людини у кримінальному праві: компаративна перспектива = Human rights from a comparative criminal law perspective: посібник: електрон. навч. вид. / [Дмитро Лук'янов, Олександр Марін, Ірина Сень, Вячеслав Туляков, Олена Уварова, Олена Харитоновна, Олена Шостак]; за ред. Олени Харитонової, Габріеле Шмельцер. – Харків: Право, 2022 – С. 194-209.*

IV. Процесуальні особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень за фактами вчинення сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом: міжнародні стандарти та національні виклики

Авторка: Катерина Шуневич

У цьому розділі проаналізовано процесуальні особливості кримінального провадження за фактами СНПК, зокрема питання: суб'єктів, залучених до здійснення таких кримінальних проваджень, їх повноважень; здійснення проваджень у формі спеціального досудового розслідування; здійснення повідомлень про підозру та заходи, спрямовані на забезпечення конфіденційності даних потерпілих у таких документах; реалізації права на представництво й безоплатну правничу допомогу; проведення слідчих та процесуальних дій з урахуванням балансу між потребами досудового розслідування й інтересів потерпілих. Здійснено аналіз тенденцій застосування підходів, орієнтованих на потерпілих, під час здійснення кримінальних проваджень за фактами СНПК. Увагу приділено таким аспектам, як особливості набуття процесуального статусу потерпілого та гарантії його участі у провадженні, умови їх реалізації; заходи для забезпечення конфіденційності та ефективного спілкування з потерпілими (включаючи питання інформованої згоди); особливості слідчих та процесуальних дій з урахуванням інтересів потерпілих; інструменти запобігання повторній травматизації потерпілих.

Методологія: Заняття рекомендовано засновувати на комплексному підході, що поєднує аналіз нормативно-правової бази, узагальнення слідчої та судової практики, а також вивчення відповідних процесуальних стандартів і рекомендацій у сфері реагування на злочини сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). З метою ефективного освоєння матеріалу

вивчення теми в лекційному форматі доцільно поділити на три заняття (6 годин):

Заняття 1. Загальні особливості здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень за фактами СНПК (2 години).

Заняття 2. Докази та доказування кримінальних проваджень за фактами СНПК (2 години).

Заняття 3. Тактика й методика здійснення досудового розслідування кримінальних проваджень за фактами СНПК (2 години).

Під час проведення практичних занять рекомендовано використовувати методи фокус-групових дискусій, кейс-метод та метод аналізу процесуальних документів (повідомлень про підозру, опублікованих на сайті Офісу Генерального прокурора, судових вироків тощо). Мета такої освітньої діяльності – інтеграція принципів правосуддя, орієнтованого на потерпілих, у національну модель кримінального провадження.

Концептуальний базис

Вступ

Дотримання кримінальної процесуальної форми під час здійснення досудового розслідування таких кримінальних правопорушень, зокрема, належність суб'єктів, залучених до здійснення кримінального провадження, можливість реалізації їхніх прав та обов'язків; порядок здійснення ними своєї діяльності, в тому числі щодо проведення слідчих та процесуальних дій, та ухвалення процесуальних рішень у передбаченому законом порядку є необхідним для притягнення винних до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень за фактами вчинення сексуально-го насильства, пов'язаного з конфліктом.

Потрібно нагадати, що в Кримінальному кодексі України немає норми, якою встановлено самостійну кримінальну відповідальність за вчинення СНПК. Такі діяння, *згідно зі сформованою практикою*, кваліфікують відповідно до ст. 438 КК України «Воєнні злочини».

Відповідно до Постанови Верховного Суду у справі № 415/2182/20 від 28 лютого 2024 року вчинені в умовах збройного конфлікту дії, що охоплюються заборонами, встановленими нормами міжнародного гуманітарного права, і становлять їх серйозне порушення, кваліфікуються лише за статтею 438 КК України і додаткової правової оцінки за іншими статтями цього Кодексу не потребують (п. 127).

До 2024 року назва статті ст. 438 КК України звучала як «Порушення законів та звичаїв війни». Зміни в назві зумовлені тим, що Верховна Рада ухвалила Закон України 4012-IX від 09.10.2024 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Також шляхом прийняття цього Закону КК України було доповнено статтею 442-1 «Злочини проти людяності», згідно з якою кримінально

караним є зґвалтування, сексуальна експлуатація, примушування до зайняття проституцією, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства в умовах широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого на цивільне населення. Окрім того, діяння, що підпадають під ознаки СНПК, можуть бути кваліфіковані згідно зі ст. 442 КК України «Геноцид» за умов наміру повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої.

Під час досудового розслідування кримінальних проваджень за фактами СНПК необхідно застосовувати однакові для цієї категорії кримінальних проваджень правила (всезагальність), застосування того самого кримінального процесуального закону на всій території України (єдність), точне та неухильне виконання приписів кримінального процесуального закону (обов'язковість)⁷².

Водночас дотримання національного кримінального процесуального законодавства України для відновлення справедливості шляхом ухвалення вироків національними судами України не завжди достатньо, з огляду на специфіку СНПК, особливу вразливість потерпілих, ризики повторної травматизації під час слідчих та процесуальних дій згідно з КПК України. З огляду на це, важливо враховувати необхідність *застосовувати підходи, орієнтовані на потерпілих*, у рамках національного кримінального провадження, елементи яких знаходять своє відображення в законодавстві ЄС, практиці ЄСПЛ та МКС.

Так, 2023 року представлено Стратегічний план МКС на 2023-2025 рр. (*International Criminal Court Strategic Plan 2023-2025*) та Стратегічний план Офісу прокурора на 2023-2025 рр. (*Office of the Prosecutor Strategic Plan 2023-2025*), на яких ґрунтується теперішня політика МКС. У першому зі згаданих документів серед стратегічних цілей – підвищення ефективності правосуддя МКС з метою захистити безпеку і благополуччя залучених осіб, зокрема потер-

⁷² Кримінальний процес України: Академічний курс у 3 т. Т.1: Загальна частина /{В.Т. Нор, Н.Р. Бобечко, М.В. Багрій та ін.} за ред. акад. НАПрН України, д-ра юрид. наук, проф. В.Т. Нора та докт. юрид. наук, проф. Н.Р. Бобечка. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. 2021. с. 56–57.

пілих та свідків (Strategic Goal 1), а також вдосконалення підходів МКС до постраждалих на всіх стадіях судового провадження (у співпраці з Trust Fund for Victims), в тому числі питання репарацій (Strategic Goal 2). Згідно з п. 38 Стратегічного плану Міжнародного кримінального суду на 2023-2025 рр., *підхід, орієнтований на потерпілих (victim-centered approach), та травмо-інформований підхід (trauma-informed approach)* названо основними в діяльності Суду.

Серед *процесуальних особливостей здійснення кримінального провадження за фактами СНПК* виділяємо:

- суб'єкти, залучені до здійснення досудового розслідування та їхні повноваження;
- статус потерпілого, особливості реалізації права потерпілих на представництво та безоплатну правничу допомогу;
- особливості здійснення проваджень у формі спеціального досудового розслідування, зокрема щодо здійснення повідомлень про підозру та заходи, спрямовані на забезпечення конфіденційності даних потерпілих у таких документах;
- особливості проведення слідчих та процесуальних дій з врахуванням балансу між потребами досудового розслідування та інтересів потерпілих.

1. Суб'єкти, залучені до досудового розслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, та їхні повноваження

Згідно з вимогами КПК України, досудове розслідування відповідно до ст. 216 КПК України здійснюють слідчі Служби Безпеки України. Водночас з огляду на практику, яка склалась протягом

2022–2025 років, слідчі Національної поліції України також залучені до здійснення досудового розслідування за фактами СНПК.

Важливо! У Верховній Раді України у 2023 році був зареєстрований проєкт закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення досудового розслідування та судового розгляду справ щодо сексуального насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту» № 9351, яким пропонується запровадження альтернативної підслідності з метою ефективного реагування на ці злочини та захисту прав потерпілих (згідно з Пояснювальною запискою до проєкту Закону № 9351).

Від 2022 року існують тенденції щодо зосередження зусиль Офісу Генерального прокурора (ОГП) та правоохоронних органів на імплементації практик, орієнтованих на потерпілих. Окремі зміни є і на рівні стратегічних документів ОГП⁷³. Згідно із цими документами *серед нових підходів до захисту інтересів потерпілих та свідків є адаптація до особистості потерпілих; перевага безпеки потерпілих; забезпечення інклюзивності та відсутності дискримінації; забезпечення можливості потерпілим зберігати контроль над своєю інформацією; заборона стигматизації*.

Задля імплементації названих підходів 2022 року створено новий структурний підрозділ у структурі ОГП, відповідальний за здійснення процесуального керівництва та підтримання публіч-

⁷³ Йдеться про Стратегію розвитку прокуратури на 2021–2023 роки, затверджену наказом Генерального прокурора від 16.10.2020 №489, Стратегічний план щодо реалізації повноважень органів прокуратури у сфері кримінального переслідування за вчинення міжнародних злочинів на 2023–2025 роки, Стратегічний план реалізації повноважень прокуратури у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, Концепцію реалізації механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів. 2022 року презентовано Стратегію забезпечення підходу, орієнтованого на постраждалих та свідків, для ведення справ щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК).

ного обвинувачення в кримінальних провадженнях щодо вчинення СНПК, – Управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством (2025 року реформоване в третій відділ другого управління процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення Департаменту протидії злочинам, вчиненим в умовах конфлікту, ОГП). Також з метою надати інформаційну підтримку потерпілим від СНПК та забезпечити якісне перенаправлення при ОГП функціонує Координаційний центр підтримки потерпілих і свідків.

2. Статус потерпілого

Потерпілим у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). Як засвідчує практика, потерпілими від СНПК можуть бути і жінки, і чоловіки. До прикладу, згідно з офіційними даними ОГП, станом на 01.12.2025 року від початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України зафіксовано 389 фактів СНПК. Зокрема, щодо чоловіків – 145 фактів, жінок – 244, з них щодо 22 неповнолітніх дівчат та 1 неповнолітнього хлопця.

Щоб набути статус потерпілого, необхідно подати заяву про вчинення щодо особи кримінального правопорушення або заяву про залучення особи до провадження як потерпілого. Водночас **факт подання заяви не впливає на початок кримінального провадження**, оскільки, керуючись засадою публічності, передбаченою ст. 25 КПК України, прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (окрім випадків, коли кримінальне провадження можна розпочати лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального

правопорушення. **Кримінальні провадження за фактами СНПК не належать до кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, тому досудове розслідування необхідно розпочинати незалежно від факту звернення потерпілого.**

Потерпілий може ініціювати початок кримінального переслідування особи, яка вчинила щодо нього кримінальне правопорушення, вимагати притягнення її до кримінальної відповідальності, заявляти вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної йому кримінальним правопорушенням; підтримувати обвинувачення в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення (ст. 340 КПК України); підтримувати обвинувачення у формі приватного обвинувачення (ст. ст. 26, 477, 478 КПК)⁷⁴. Потрібно зауважити, що до потерпілих у таких категоріях проваджень може бути застосовано заходи забезпечення безпеки відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (наприклад, забезпечення конфіденційності відомостей про особу згідно з п. (ж) ч. 1 ст. 7 Закону).

Водночас потерпілий не є самостійним суб'єктом зі збирання доказів, зокрема, шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, оскільки в переліку ст. 56 КПК України серед передбачених у зазначеній нормі прав немає такого права. Водночас згідно із ч.3 ст.93 КПК України потерпілий може здійснювати **збирання** доказів, серед іншого, шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб висновків експертів та здійснення інших дій, здатних забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Відповідно до п.3, ч. 1 ст. 56 КПК, п.3 ч.2 ст.56 КПК, потерпілий має право подавати докази на підтвердження своєї заяви про вчинене кримінальне правопорушення слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. П.14 ст. 56 КПК України дає змогу потерпілому користуватися іншими правами, передбаченими КПК.

⁷⁴ Шуневич К. А. Моделі організації та проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві в державах Європи і в Україні: дис. ... докт. філософії: 081. Львів, 2023. с. 179–180

Водночас спеціальні норми КПК позбавляють потерпілого права здійснювати окремі процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів. До прикладу, це стосується процедури залучення експерта для проведення експертизи [с. 179–180]⁷⁵. Оскільки потерпілий за загальним правилом не є стороною кримінального провадження, кримінальний процесуальний закон не передбачає можливості для останнього самостійно залучати експерта для проведення експертизи та надання висновку за її результатами.

З метою ефективного представлення інтересів потерпілого важливо забезпечити йому змогу реалізовувати **право на безоплатне представництво**. Це сприятиме уникненню повторної травматизації потерпілих, адже представник зможе реалізовувати частину процесуальних прав потерпілого без його активної участі під час досудового розслідування та інформувати потерпілого про перебіг та результати.

Через складність розслідування таких кримінальних правопорушень, зумовлену, зокрема, тим, що підозрюваного, обвинуваченого фізично немає на території України, такі провадження здійснюють **шляхом спеціального досудового розслідування**, особливості якого передбачено в КПК України. Це впливає на спосіб **повідомлень про підозру та заходи, спрямовані на забезпечення конфіденційності даних потерпілих у таких документах**.

З огляду на те що припинено приймання всіх видів міжнародних поштових відправлень призначенням до Російської Федерації та немає змоги виконати вимоги КПК України та міжнародних договорів щодо вжиття необхідних заходів з метою отримати правову допомогу в кримінальному провадженні на території зазначеної держави, повідомлення про підозру в таких категоріях кримінальних проваджень завчасно публікують у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному вебсайті Офісу Генерального прокурора згідно з поло-

⁷⁵ Там само, с. 179–180.

женнями статті 297-5 КПК України. Від моменту опублікування на таких ресурсах повідомлення про підозру вважають, що підозрюваний належним чином ознайомлений з її змістом. Потрібно наголосити, що при опублікуванні таких документів важливо звертати увагу на необхідність забезпечити нерозповсюдження інформації про потерпілих, передбачене законодавством. Так, згідно зі ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», заходи забезпечення безпеки, останні можуть полягати в обмеженні відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, заміні прізвища, імені, по батькові в цих документах псевдонімами за постановою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчого, дізнавача, прокурора або за ухвалою слідчого судді, суду про зміну анкетних даних.

3. Проведення слідчих та процесуальних дій з урахуванням балансу між потребами досудового розслідування та інтересів потерпілих

З огляду на специфіку аналізованого кримінального правопорушення, а також здійснення кримінального провадження за фактами вчинення СНПК в умовах воєнного стану можна виокремити певні тенденції. Зокрема, як уже згадано, від 2022 року набуває поширення практика врахування необхідності уникнення повторної травматизації при проведенні слідчих та процесуальних дій, що, як наслідок, впливає на вирішення питання про недоцільність проведення останніх. До прикладу, Верховний Суд у своїй Постанові № 337/3528/19 від 25 листопада 2024 року зазначив:

«...Відповідно до міжнародних та європейських стандартів потерпілим має забезпечуватися максимально можливий захист від вторинної і повторної віктимізації. Забезпечення права потерпілої на попередження вто-

ринної віктимізації має на меті недопущення її повторної травматизації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди, що не є прямим наслідком злочину, під час здійснення кримінального провадження. Переживання вторинної віктимізації підсилює безпосередні наслідки злочинів, продовжуючи період або обтяжуючи травму потерпілої. Відношення, поведінка, дії або бездіяльність можуть змусити потерпілих відчувати себе відчуженими від суспільства в цілому. За встановлених у вирокі обставин ОСОБА_7 вхопив потерпілу за руку, розпочав тягнути її сходами, одночасно із цим висловлюючи погрози застосування фізичного насильства, залякуючи її застосуванням фізичної розправи, змусив її роздягатися, після чого декілька разів увів статевий орган у роту порожнину малопітньої потерпілої, розпочав уводити статевий орган в анальний отвір ОСОБА_9. У зв'язку з викладеним вище, Суд вважає обґрунтованою відмову стороні захисту в задоволенні клопотання про повторний допит потерпілої. За таких обставин Суд не убачає в цьому кримінальному провадженні істотних порушень вимог кримінального процесуального закону із зазначених стороною захисту підстав»⁷⁶.

Із цією метою на практиці активно використовують найкращі міжнародні стандарти для проведення допитів, до прикладу, закріплені у Принципах проведення ефективного розслідування та збору інформації (Принципи Мендеса)⁷⁷. Поширена практика проведення допитів, зокрема, через використання можливостей ст. 225 КПК України, фіксування за допомогою технічних засобів відеофіксації показань свідків, потерпілих під час допиту; фіксування за допомогою технічних засобів відеозапису допитів особи під час досудового розслідування в режимі відеоконференції;

⁷⁶ Постанова Верховного Суду № 337/3528/19 у справі № № 337/3528/19 від 25 листопада 2024 року.

⁷⁷ Принципи Мендеса: Як Офіс Генпрокурора імплементує ці та інші міжнародні стандарти у сфері прав і свобод людини.

фіксування за допомогою технічних засобів відеофіксації допитів малолітньої або неповнолітньої особи за методикою «Зелена кімната».

Згідно з п. 11 ст. 615 КПК України, показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді лише у випадку, якщо хід і результати такого допиту зафіксовано за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. На практиці відеозаписи допитів можуть сприяти проведенню судово-психологічних експертиз потерпілих за фактичної відсутності під час проведення експертизи останніх (на основі використання відеозапису).

У кримінальних провадженнях за фактами СНПК можуть залучати судових експертів/ок для проведення таких експертиз як:

1. судово-медична експертиза за участі потерпілої (за її згодою) або за наявною медичною документацією (з метою встановити наявність тілесних ушкоджень, їх локалізації, характеру та ступеня тяжкості);
2. молекулярно-генетична експертиза (з метою встановити генетичні ознаки наявних біологічних зразків, зокрема встановлення ДНК-профілю);
3. імунобіологічна експертиза (з метою встановити видову та групову належність виявлених біологічних зразків (крові, слини, сперми тощо);
4. судово-трасологічна експертиза (з метою встановити механізм слідоутворення, підтвердження або спростування належності певних об'єктів за наявними слідами (пошкодження на поверхнях, одязі; сліди ніг тощо);
5. судово-дактилоскопічна експертиза (з метою виявити та дослідити сліди рук, ідентифікувати осіб, які їх залишили).
6. хіміко-аналітичне дослідження біологічних зразків, таких як крові, волосся та нігтів (з метою встановити в наданих на дослідження біологічних зразках отруйних,

сильнодіючих, токсичних, протизаплідних речовин, зокрема таких, що можуть впливати на порушення репродуктивної функції);

7. судово-психологічна експертиза потерпілої (з метою виявити зміни в емоційному стані внаслідок вчиненого щодо особи злочину та його психотравмувальну дію; за подіяння особі моральної шкоди тощо);
8. судово-психіатрична або комплексна психолого-психіатрична експертиза (з метою встановити осудність підозрюваного).

Важливо! Якщо з моменту вчинення СНПК минув тривалий період або ж СНПК вчинено, до прикладу, у формі погрози сексуальним насильством або примусу до споглядання за актами сексуального насильства над членами сім'ї потерпілої особи) проведення судово-медичної експертизи може бути недоцільним.

Загалом з огляду на кількість порушень прав людини, що виникають внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію України, необхідно вдосконалювати механізми притягнення до відповідальності винних *на національному рівні*, впроваджуючи елементи підходу, орієнтованого на потерпілих. Водночас дискусії щодо можливості впровадження такого підходу всеохопно, тривають, оскільки йдеться й про політичну складову питання: визначення, кого вважати потерпілими (до прикладу, як зазначає Жанін Наталія Кларк, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, «...впливає не лише на безпосередніх постраждалих; воно також, через взаємозв'язки, залишає ширшу соціально-екологічну спадщину...»)⁷⁸, та як забезпечити їхню участь під час процесів до-

⁷⁸ Janine Natalya Clark, Beyond a 'survivor-centred approach' to conflict-related sexual violence?, International Affairs, Volume 97, Issue 4, July 2021, P. 1074.

сягнення правосуддя^{79|80}. У рамках кримінального провадження, з огляду на особливості національного регулювання, це видається можливим, адже набуття статусу потерпілого чітко регламентовано, а тому є можливість в кожному конкретному випадку забезпечити низку процесуальних гарантій. Розширення таких гарантій та реальне їх забезпечення у сфері доступу до кримінального судочинства дасть змогу стверджувати, що на національному рівні застосовано підхід, орієнтований на потерпілих.

⁷⁹ Там само, Р. 1070.

⁸⁰ Nyseth Brehm, Hollie and Golden, Shannon, *Centering Survivors in Local Transitional Justice* (October 2017). *Annual Review of Law and Social Science*, Vol. 13, p. 106, 2017.

Практичні вправи та методичні поради до них

Вправа 1

(середній / простий рівень)

Мета:

Вдосконалювати навички критичного мислення під час аналізу обставин фабули та вдосконалити навички письмової аргументації за результатами аналізу обставин фабули.

Завдання

1. Підготувати одне есе на основі аналізу наданої фабули протягом прослуховування навчальної дисципліни на тему «Які особливості комунікації під час досудового розслідування із неповнолітніми потерпілими?»».

Обсяг до 4 аркушів (шрифт 14, Tahoma, інтервал 1,5). Дотримання правил академічної доброчесності є обов'язковим. Порушення відповідних правил, зокрема наявність плагіату чи підготовки письмової роботи за допомогою ШІ, означатиме незарахування відповідної письмової роботи.

Фабула: Малолітня потерпіла Поліна під час проведення повідомила, що до їхнього будинку приходили чоловіки в зеленому одязі, які ображали її маму й тата. Один

чоловік змушував її зняти одяг, у якому вона була, після цього почав тертися об її тіло своєю «штукою», дуже боліло і вона плакала.

Результат: учасники та учасниці вдосконалюють навичку самостійно опрацьовувати інформацію, аналізувати її, надавати оцінку, висновки та рекомендації.

Вправа 2

(складний рівень)

Мета:

Сформулювати навички аналізу особливостей проведення процесуальних та інших дій з метою зібрати докази при здійсненні кримінальних проваджень за фактами СНПК, визначити підстави для визнання доказів недопустимими.

Завдання

1. Проаналізувати запропоновану фабулу, обговорити в групі обставини фабули⁸¹.

⁸¹ Ця фабула сформована на основі повідомлення про підозру, яке було опубліковане на сайті Офісу Генерального прокурора. З метою дотримання принципу конфіденційності імена постраждалих не є справжніми.

Фабула: 28 серпня 2022 року військові 20 окремої гвардійської мотострілецької бригади роти снайперів Збройних сил РФ (далі – ЗС РФ) окупували населений пункт О. Херсонської області. Російські військовослужбовці відразу почали залякувати місцеве населення, проводили рейди по домоволодіннях, вилучали мобільні телефони в мешканців села. На початку вересня 2022 року військовослужбовці ЗС РФ В. Пітін та І. Хойгу, які були добре обізнані про місце проживання та склад сімей мирного населення міста, домовилися про спільне вчинення сексуального насильства та жорстокого поводження із цивільними особами. Вранці 13 вересня 2022 року В. Пітін та І. Хойгу увірвались до подвір'я будинку, де проживала сім'я – чоловік Олесь, дружина Наталія та їхні малолітні діти: 4-річна донька Марія і 9-річний син Степан. Погрожуючи вогнепальною зброєю, військові ЗС РФ одразу відвели Наталію до приміщення кухні, де змусили її стати навколішки та почали по черзі вчиняти дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним, анальним та оральним проникненням в її тіло з використанням своїх геніталій. Згодом І. Хойгу залишив приміщення кухні та пішов до кімнати, де перебували діти. Наказав хлопчику вийти з кімнати й залишити його наодинці з дівчинкою. Військовий ЗС РФ учинив насильницькі дії сексуального характеру, які полягали в оголенні статевих органів останньої, дотиках до її сідниць і шиї, імітації статевого акту.

Питання для обговорення: Чи наявні підстави, згідно з описаними фактичними даними, для відкриття кримінального провадження за фактами СНПК щодо: а) Наталі; б) доньки Наталі. Чи варто проводити допит: а) Наталі; б) доньки Наталі; в) інших членів сім'ї? Які особливості його проведення задля отримання інформації, необхідної для здійснення досудового розсліду-

вання, та уникнення повторної травматизації? Які інші слідчі та процесуальні дії варто здійснити задля отримання доказів про вчинення СНПК щодо а) Наталі; б) доньки Наталі. Хто буде залучений до здійснення досудового розслідування?

Хід виконання

З метою вирішення питання про кваліфікацію діянь відповідно до норм КК України необхідно проаналізувати елементи, обставини та факти вчинення кримінального правопорушення. Є підстави вважати, що військові вчинили кримінальне правопорушення згідно зі ст. 438 КК України («Воєнні злочини», СНПК). СНПК у формі зґвалтування вчинено щодо Наталі, а СНПК у формі примусового оголення – щодо доньки Наталії. Серед доказів, які можна використати на підтвердження цих обставин: показання потерпілих, речові докази (предмети, на яких містяться біологічні зразки потерпілих або підозрюваних (наприклад, кров, сперма); документи (протоколи огляду місця події, медична документація за результатами огляду потерпілих, висновки судово-медичної, молекулярно-генетичної, імунобіологічної, судово-трасологічної експертиз). У частині доказування фактів примусового оголення доцільно використовувати показання потерпілих, а також висновки судово-психологічної експертизи. Відповідно, необхідно провести допити потерпілих, проте важливо використовувати інструменти з метою запобігти повторній травматизації потерпілих. До прикладу, провести такий допит у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Серед слідчих та процесуальних дій, які необхідно здійснити для отримання таких доказів, окрім допиту потерпілих, можна виокремити: проведення судово-медичної, молекуляр-

но-генетичної, імунобіологічної, судово-трасологічної експертиз, огляд місця події (за можливості), огляд документів, які надали потерпілі (наприклад, медичні довідки).

Результат: Учасники та учасниці вмітимуть застосовувати навички аналізу особливостей проведення процесуальних та інших дій з метою зібрати докази при здійсненні кримінальних проваджень за фактами СНПК та підстави для визнання доказів недопустимими.

Вправа 3

(складний рівень)

Мета:

Сформуувати навички підготовки планів розслідування з викладенням алгоритмів дій слідчого на основі аналізу обставин кримінального провадження.

Завдання

1. Проаналізувати запропоновану фабулу, обговорити в групі обставини фабули з фокусом на з'ясування: а) джерел доказів, які можуть бути використані для доказування вчинення СНПК; б) слідчих та процесуальних дій, які можуть бути здійснені з метою отримати такі докази. Після обговорення кожен студент / студентка має скласти план розслідування з викладом

алгоритму дій слідчого.

Фабула: Під час активних бойових дій Збройні сили РФ на початку липня 2022 року взяли під повний контроль низку населених пунктів. Для перегрупування військових сил, знищення військовослужбовців і техніки України військовослужбовці ЗС РФ розмістилися на території села Х. Сумської області, де тоді перебувало цивільне населення, яке не брало участі у збройному конфлікті. Від липня до жовтня 2022 року військовослужбовці ЗС РФ повністю контролювали територію села Х., розмістили у ньому бойову техніку, безперешкодно пересувалися вулицями, користувалися майном місцевих жителів, спілкувалися з ними, залякували їх та погрожували фізичною розправою з метою повного підкорення цивільних жителів волі військовослужбовців РФ. 16 серпня 2022 року, о 18:07, Арбузов В., який був військовослужбовцем РФ, відкрито демонстрував зброю, зайшов на територію одного з будинків, де перебувала Анна Х. (38 років). В. наказав Анні вдягнути верхній одяг та негайно пройти за ним нібито для проведення допиту. Коли В. з Анною покинули будинок, військовослужбовець ЗС РФ взяв Анну за волосся та потягнув її до паркана школи, розташованої за 550 метрів. Після того як вони прийшли до місця призначення, В., не беручи до уваги спротив Анни та застосовуючи до неї фізичну силу, почав торкатись інтимних частин її тіла та цілувати її. Після цього В. вчинив дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням в тіло Анни з використанням своїх геніталій. Згодом В. покинув місце події. У листопаді 2022 року після деокупації села Х. Анна звернулася до працівників/ниць Національної поліції та повідомила про вчинене щодо неї кримінальне правопорушення. Від-

крито кримінальне провадження за ст. 438 КК України.

Питання до обговорення: Проаналізуйте наведену ситуацію. Які джерела доказів можна використати для доказування факту вчинення СНПК? Які слідчі та процесуальні дії та в якій послідовності потрібно виконати з метою ефективного досудового розслідування?

Хід виконання

Докази на підтвердження цих обставин: показання потерпілих, речові докази (предмети, на яких містяться біологічні зразки потерпілих або підозрюваних (наприклад, кров, сперма); документи (протоколи огляду місця події, медична документація за результатами огляду потерпілих, висновки судово-медичної, молекулярно-генетичної, імунобіологічної, судово-трасологічної експертиз). У частині доказування фактів примусового оголення доцільно використовувати показання потерпілих, а також висновки судово-психологічної експертизи. Такі докази можна отримати за результатами таких слідчих та процесуальних дій: проведення судово-медичної, молекулярно-генетичної, імунобіологічної, судово-трасологічної експертиз, огляд місця події (за можливості), огляд документів, які надали потерпілі (наприклад, медичних довідок). Варто зазначити, що проведення такої слідчої дії, як огляд місця події, як правило, є неможливим з огляду на те, що приміщення, у якому відбувалась протиправна діяльність, переважно перебуває на тимчасово окупованій території, або ж проведення такого огляду та отримання результатів, що матимуть значення для кримінального провадження є ускладненим (пройшло багато часу з моменту, коли вчинено кримінально протиправне діяння).

Результат: Учасники та учасниці вдосконалять навички участі у груповій дискусії, а також підготовки письмових планів розслідування.

Список рекомендованої літератури

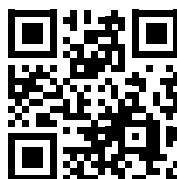
Janine Natalya Clark, Beyond a 'survivor-centred approach' to conflict-related sexual violence?, International Affairs, Volume 97, Issue 4, July 2021, Pages 1067–1084.

Nyseth Brehm, Hollie and Golden, Shannon, Centering Survivors in Local Transitional Justice (October 2017). Annual Review of Law and Social Science, Vol. 13, pp. 101-121, 2017.

Кримінальний процес України: Академічний курс у 3 т. Т.1: Загальна частина /{В.Т. Нор, Н.Р. Бобечко, М.В. Багрій та ін.} за ред. акад. НАПРН України, д-ра юрид. наук, проф. В.Т. Нора та докт. юрид. наук, проф. Н.Р. Бобечка.- Львів: ЛНУ ім. Івана Франка. 2021. 912 с.

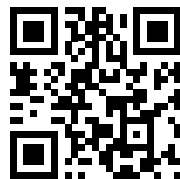
Принципи Мендеса: Як Офіс Генпрокурора імплементує ці та інші міжнародні стандарти у сфері прав і свобод людини.

Шуневич К. А. Моделі організації та проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві в державах Європи і в Україні: дис. докт. філософії: 081. Львів, 2023. 351 с.

Шуневич К. А. Процесуальна форма здійснення повідомлення про підозру при розслідуванні правопорушень, передбачених ст. 438 КК України: окремі аспекти: матеріали Х (XXIII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 19–20 вересня 2024 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів: ЛьвДУВС, 2024. с. 269–273.

Шуневич К. А. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, як військовий злочин: тенденції здійснення кримінального провадження згідно національного законодавства та практики. Львів: Концептуальні напрями розвитку кримінального провадження та тенденції його криміналістичного забезпечення: збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 25-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (3 грудня 2024 року, м. Львів) / орг. ком. Н.Р. Бобечко, І.І. Когутич, В.Т. Нор [та ін.]. Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024. С. 130–140.

V. Інтеграція принципів відновного правосуддя в систему роботи з постраждалими від СНПК: невідкладні проміжні репарації та інші перспективи

Авторка: Альбіна Басиста

Цей розділ надає загальний огляд інтеграції принципів відновного й репаративного правосуддя в систему роботи з постраждалими від СНПК, демонструючи еволюцію від загальних стандартів впровадження відновного підходу в кримінальному процесі до спеціальних механізмів реагування на злочини СНПК. Розділ охоплює історичне становлення концепції відновного правосуддя, розвиток її термінологічної та нормативної основи, втілених в документах ООН, Ради Європи і Європейського Союзу, а також новітні практики документування й розслідування СНПК. Особливу увагу приділено внеску Міжнародного кримінального суду у формування відновного підходу в міжнародному кримінальному праві, зокрема інституту участі потерпілих та механізмам репарацій у справах щодо міжнародних злочинів. Розглянуто концепцію невідкладних проміжних репарацій як важливого інструменту реагування на невідкладні потреби постраждалих. Висвітлено досвід України щодо запровадження адміністративної процедури надання невідкладних проміжних репарацій для постраждалих від СНПК. Окремо розглянуто контекст проблематики невидимості дітей, народжених внаслідок війни, та дітей, народжених внаслідок СНПК.

Методологія: Під час викладу матеріалу рекомендовано структурувати заняття за чотирма логічними блоками, що відображають послідовний розвиток концепції та її практичне застосування: концептуальні засади відновного правосуддя; міжнародні стандарти та спеціальні документи щодо роботи з постраждалими від СНПК; відновні підходи в міжнародному кримінальному праві; невідкладні проміжні репарації та діти, народжені внаслідок СНПК. Варто застосовувати візуальні схеми для висвітлення

міжнародних стандартів відновного правосуддя та заохочувати до роботи з першоджерелами, роз'яснюючи питання термінології. Як зазначено в інших розділах цього курсу, перевагу надано термінам «потерпілі» та/або «постраждалі». Відповідно, коли цитують положення міжнародних актів, що не мають офіційного перекладу українською мовою, то англійський термін «victim» перекладають як «потерпіла» або «постраждала» залежно від контексту. Водночас, з огляду на чутливість теми, викладач(ка) має дотримуватись юридично нейтральної лексики, наголошувати на етичних стандартах (потерпілоорієнтований підхід, принцип «не нашкодь», конфіденційність, поінформована згода). Потрібно акцентувати на відновленні гідності постраждалих від СНПК, а не на деталях злочинів. Варто також систематично наголошувати, що відновне правосуддя – це про активну участь постраждалих, підтримку, репарації та відновлення, а не лише про притягнення до відповідальності кривдників. Особливої уваги потребує тема дітей, народжених внаслідок СНПК, де існує ризик стигматизації, шкідливості термінів, які використовували, як клеймо в різних суспільствах: неможливо змінити обставини їх народження, але можливо сприяти захисту їхніх прав та поваги до гідності, а також рекомендовано до перегляду документальний фільм «Wars Don't End» як інструмент дискусії та практичні кейси.

Концептуальний базис

Вступ

Мета цього розділу — надати викладачам та викладачкам комплексний огляд концепції відновного правосуддя, її історичного розвитку, основних принципів і сучасних міжнародно-правових стандартів. Особливу увагу приділено трансформації концепції відновного правосуддя під впливом міжнародних документів універсального та регіонального рівнів, практиці Міжнародного кримінального суду, а також питанню, чому відновний підхід є критично важливим у роботі з постраждалими від СНПК.

1. Відновне правосуддя в міжнародно-правовому контексті: історичний розвиток, правовий зміст та основні принципи

Потерпілим у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). Як засвідчує практика, потерпілими від СНПК можуть бути і жінки, і чоловіки. До прикладу, згідно з офіційними даними ОГП, станом на 01.12.2025 року від початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України зафіксовано 389 фактів СНПК. Зокрема, щодо чоловіків — 145 фактів, жінок — 244, з них щодо 22 неповнолітніх дівчат та 1 неповнолітнього хлопця.

Історичний розвиток. Відновне правосуддя сьогодні розглядають не лише як доктринальний юридичний інструмент, а й як практичну модель правосуддя. Вона поєднує різні виміри реагу-

вання — від правових, соціально-психологічних до моральних — на грубі та серйозні порушення міжнародного права прав людини й міжнародного гуманітарного права.

В міжнародно-правовому контексті концепція відновного правосуддя виникла як відповідь на недосконалості та обмеження наявних моделей карального правосуддя, що залишили поза увагою потреби потерпілих, а також визнання й відшкодування спричиненої їм шкоди та відновлення їхньої гідності. Відновне правосуддя відходить від фокусу на злочині та покаранні, зосереджуючись натомість на відновленні порушених прав і формах репарацій для постраждалих осіб. Отже, орієнтиром є майбутнє, а не зосередження суто на протиправності діянь у минулому.

Через призму історичного аналізу, **відновне правосуддя існувало в багатьох цивілізаціях упродовж історії, подібно до карального правосуддя⁸² чи ще до формування національних кримінальних систем.** Навіть починаючи з періоду римського права, вже існували засоби для правового захисту у випадках протиправної поведінки. Традиції правосуддя давніх арабської та грецької цивілізацій також приймали відновний підхід до такого тяжкого діяння, як убивство, як і індійські індуїсти, давні буддійські, даосистські та конфуціанські⁸³. Однак від XII-XIII століття поступово відбувається остаточний перехід до каральної моделі реагування на злочинну поведінку. Оскільки в разі вчинення протиправного діяння інтереси суспільства загалом ставили вище за інтереси окремих постраждалих⁸⁴. Це стало наслідком формування національних судових систем, що визначали обов'язок порушника не

⁸² Cohen, M., 2020. Realizing reparative justice for international crimes: from theory to practice. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, P. 18.

⁸³ Braithwaite, J., 2002. Restorative Justice & Responsive Regulation. Oxford University Press, P. 3.

⁸⁴ Cohen, M., 2020. Realizing reparative justice for international crimes: from theory to practice. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press. P. 18.

перед потерпілим, а перед державою⁸⁵.

Сучасні підходи до концепції відновного правосуддя почали формуватися в другій половині XX століття як відповідь на критику системної маргіналізації постраждалих у кримінальному процесі. Правозахисники, практики й академічна спільнота на національному і міжнародному рівнях сприяли приверненню уваги до проблематики, становленню руху за права потерпілих та переосмисленню ролі постраждалої особи в процесі встановлення правосуддя загалом⁸⁶. У 1970-1990-х роках у кримінальному праві багатьох держав (наприклад, у Великій Британії, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Нідерландах, Фінляндії, Швеції, Норвегії, Німеччині, Франції та ін.) з'явилися перші підходи до відновного правосуддя, спрямовані на задоволення потреб постраждалих від вчинюваних ординарних злочинів, забезпечення їхньої реальної участі в процесах та національних програмах відшкодування шкоди. На міжнародному рівні ці зусилля закріпили ухваленням у 1985 році Генеральною Асамблеєю ООН **Декларації основних принципів правосуддя для потерпілих від злочинів та зловживання владою в Резолюції 40/34**⁸⁷ (далі – Декларація 1985 року), що проголосила ранні універсальні принципи підтримки й захисту постраждалих від злочинів. Отже, зазначені процеси заклали концептуальне підґрунтя та стали поворотним моментом для подальшого розвитку міжнародно-правового підходу до відновного правосуддя, репарацій і формування відповідних стандартів у міжнародному праві XXI столітті.

⁸⁵ Schafer, S., 1968. *The victim and his criminal: A study in functional responsibility*. New York: Random House, 178 p. та Светлічний, І., 2024. Відновне правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх: герменевтичний, історичний, психологічний аспекти. Трансформація правової системи та захист прав людини під впливом воєнного стану: Наукова монографія. Під загальною редакцією Стратонова В.М. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», С. 214.

⁸⁶ Hoyle, C., Ullrich, L., 2014. *New Court, New Justice? The Evolution of 'Justice for Victims' at Domestic Courts and at the International Criminal Court*. Journal of International Criminal Justice, 12, Oxford University Press, P. 682. Doi:10.1093/jicj/mqu032.

⁸⁷ GA Resolution 40/34 'Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power'. 29 November 1985.

Термінологічна основа. Аналіз історичних процесів та формування міжнародно-правових стандартів концепції відновного правосуддя зумовлюють необхідність звернення до питання визначення основних понять і термінів, що формують зміст цієї концепції. Саме термінологічна основа закладає підвалини для подальшого розкриття правового змісту концепції та її основних принципів, які мають особливе значення в забезпеченні справедливості та доступу до правосуддя для постраждалих від СНПК.

У науковій літературі зазначено, що вперше **термін «відновне правосуддя»** використав американський психолог Альберт Іглаш у низці своїх наукових праць 1950-х років. У них він виокремлює декілька моделей справедливості: **«retributive justice»**, або каральне правосуддя, **«distributive justice»**, або лікувальне правосуддя та **«restorative justice»**, або відновне правосуддя, на основі реституції та за участю сторін процесу – потерпілих і порушників⁸⁸. **Саме термін «restorative justice» надалі набуває широкого застосування в міжнародно-правовій доктрині та документах**, ставши основою сучасного розуміння відновного підходу до правосуддя й усвідомлення того, що забезпечення справедливості не може обмежуватись суто каральною функцією. Розширення цієї парадигми **вплинуло на формування і розвиток концепцій «reparative justice»**, або репаративного правосуддя, що зосереджується на змісті та формах відшкодування завданої шкоди, а **також «transitional justice» / «post-conflict justice»**, або правосуддя перехідного періоду, у межах якої відновні та репаративні підходи є засадничими в системі реагування на масові порушення прав людини й міжнародні злочини.

Важливо зазначити, що розвиток концепції відновного правосуддя в постконфліктних суспільствах охоплює ширший підхід реагування на масові порушення прав людини⁸⁹. У такому кон-

⁸⁸ Див. Maruna, S., 2014. The role of wounded healing in restorative justice: an appreciation of Albert Eglash. Restorative Justice, No 2(1), С. 9–23 та Петренко, Н., 2025. Місце та роль відновного правосуддя в сучасній кримінально-правовій системі України. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», №5, Ч.3, С. 230.

⁸⁹ Yalincak, O.H., 2012. The Case for Restorative Justice in the Context of Crimes Against Humanity. P. 7.

тексті воно ґрунтується на чотирьох основних зобов'язаннях: відновленні гідності постраждалих, притягненні винних до відповідальності, створенні умов поваги до прав людини та підтримці примирення⁹⁰. Розуміння такого підходу набуває особливого значення у випадках СНПК, де поєднання відновних та репаративних механізмів є важливим чинником для забезпечення гідності та реінтеграції постраждалих.

Правовий зміст і принципи відновного правосуддя. На універсальному рівні **правові основи втілення відновного правосуддя сформовано низкою документів ООН**. Їх прийняття вплинуло на формування міжнародно-правових засад для участі постраждалих, притягнення до відповідальності кривдника, репарацій постраждалим та переосмислення традиційних моделей правосуддя з огляду на потреби постраждалої особи. Незважаючи на відсутність у них спеціальних норм чи положень щодо постраждалих СНПК, ці документи є концептуально визначальними, оскільки їх положення застосовуються і в контексті постраждалих від СНПК. **Тож провідними актами, які містять загальні положення, що розвинули підходи, закладені Декларацією 1985 року⁹¹, стали:**

Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів 1990 року⁹² та **Основні положення ООН про роль адвокатів 1990 року⁹³** визначили основи поведінки з потерпілими та чутливого й належного ставлення до їхніх потреб. Так, у п. 13(d) **Керівних принципів ООН щодо ролі обвинувачів** зазначено, що під час виконання своїх обов'язків обвинувачі «розглядають позиції та стурбованість потерпілих, коли торкаються їхніх особистих інтересів, і забезпечують ознайомлення потерпілих з їхніми правами відповідно до Декларації 1985 року»⁹⁴. **Основними положеннями ООН про роль**

⁹⁰ Див. там само.

⁹¹ GA Resolution 40/34 'Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power'. 29 November 1985.

⁹² Guidelines on the Role of Prosecutors. 07 September 1990. Eight UN Congress on the Prevention of Crimes and the Treatment of Offenders.

⁹³ Basic Principles on the Role of Lawyers. 07 September 1990. Eight UN Congress on the Prevention of Crimes and the Treatment of Offenders.

⁹⁴ Guidelines on the Role of Prosecutors. 07 September 1990. Eight UN Congress on the Prevention of Crimes and the Treatment of Offenders.

адвокатів у п. 15 передбачено серед обов'язків та повноважень адвоката також «лояльність до інтересів свого клієнта», а в п. 14, надаючи допомогу клієнтам, «додержуватися прав людини й основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, діяти вільно і наполегливо відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм»⁹⁵.

Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, або Токійські правила 1990 року, передбачили можливість надання репаративних процедур у кримінальному процесі (наприклад, у п. 8.2 – повернення майна постраждалий або клопотання про компенсацію), а також у п. 3.2. зазначено, що вибір альтернативних заходів має ґрунтуватись, зокрема, «на ступені тяжкості правопорушення... та на правах постраждалих»⁹⁶.

Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах 2002 року (Резолюція ЕКОСОР 2002/12) (далі – Основні принципи відновного правосуддя 2002 року) стали першою систематизацією засад відновного правосуддя на міжнародному рівні. Мета документа – інформування та заохочення держав уніфікувати практику застосування програм відновного правосуддя в їхніх правових системах.

Наголошено:

- програми відновного правосуддя можна застосовувати на різних етапах кримінального провадження (п. 6);
- постраждала особа має бути достатньо поінформована для ухвалення вільного та добровільного рішення (п. 7);
- участь у відновному правосудді має бути вільною від будь-якого тиску чи примусу (п. 8);
- важливості врахування нерівності та культурних відмінностей сторін (п. 9); безпеці сторін під час проведення

⁹⁵ **Basic Principles on the Role of Lawyers**. 07 September 1990. Eight UN Congress on the Prevention of Crimes and the Treatment of Offenders.

⁹⁶ **General Assembly Resolution 45/110** 'United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules)'. 14 December 1990.

процесу (п. 10);

- процедурних гарантіях справедливості (п. 13);
- конфіденційності процедур відповідно до закону та з урахуванням інтересів потерпілої особи, а публічний розголос лише за згоди сторін (п. 14);
- результати угод мають підлягати судовому нагляду за їх виконанням або бути включеними до судових рішень (п. 15);
- неупередженість фасилітаторів у виконанні їхніх обов'язків, повага до гідності сторонами (п. 18) та ін⁹⁷.

**Основні принципи та керівні положення щодо права на за-
соби правового захисту та репарацій постраждалим від грубих
порушень міжнародного права прав людини та серйозних пору-
шень міжнародного гуманітарного права 2005 року**⁹⁸ (далі – Ос-
новні принципи 2005 року) втілили комплексний підхід до віднов-
лення шкоди для постраждалих від міжнародних злочинів, якими
є грубі порушення прав людини та серйозні порушення міжна-
родного гуманітарного права на універсальному рівні, визначи-
ли зміст репарацій, їх можливі форми й обов'язки держав щодо
їх забезпечення. Важливо, що п. 8 документа закріплює широке
тлумачення категорії «постраждалі», як такої, що може охоплюва-
ти не лише особу, яка безпосередньо постраждала, а й її прямих
членів сім'ї чи утриманців, а також інших осіб, які постраждали
внаслідок надання допомоги безпосередній постраждалій особі
або втручання для запобігання подальших порушень. За такого
підходу програми відновного правосуддя та репараційні механіз-
ми, як їх складові, охоплюють усе коло осіб, яким правопорушен-
ням завдано шкоди, незалежно від того, чи було ідентифіковано,
затримано чи притягнуто до відповідальності конкретного право-

⁹⁷ UN ECOSOC Resolution 2002/12 “Basic Principles on the Use of Restorative Justice Programmes in Criminal Matters. 24 July 2002.

⁹⁸ General Assembly Resolution 60/147. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. 16 December 2005.

порушника, що є ключовим для контексту масових злочинів.

Окремо **Основні принципи 2005 року наголошують** на необхідності гуманного ставлення до постраждалих та забезпечення поваги до їхньої гідності, безпеки і недоторканості приватного й сімейного життя постраждалих та їхніх родин, запобіганні повторної травматизації їхньої психіки в процесі забезпечення справедливості та відшкодування шкоди (п. 10).

Документ також містить системний підхід щодо зобов'язань держав, зокрема:

- поважати, забезпечувати повагу та реалізувати норми МППЛ та МГП (пп. 1-2);
- не застосовувати строків давності до міжнародних злочинів, якими є грубі порушення МППЛ і серйозні порушення МГП (п. 6);
- забезпечити право постраждалих на засоби правового захисту, що включає: рівний та ефективний доступ до правосуддя; адекватні, ефективні й швидкі репарації; доступ до інформації щодо порушення прав та механізмів репарацій (п. 11);
- гарантувати право постраждалих на доступ до правосуддя, через розробку процедур для груп постраждалих, зокрема щодо подання колективних позовів та отримання компенсацій (п. 12, 13), а також не обмежувати постраждалих у використанні будь-яких наявних засобів правового захисту (п. 14);
- забезпечити право на адекватні, ефективні і швидкі репарації (пп. 15-18), що включають такі форми: реституцію (п. 19), компенсацію (п. 20), реабілітацію (п. 21), сатисфакцію (п. 22) та гарантії неповторення (п. 23)⁹⁹.

⁹⁹ **General Assembly Resolution 60/147.** Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. 16 December 2005.

Поряд із зазначеними вгорі міжнародними актами, що визначили загальну концептуальну рамку відновного правосуддя на універсальному рівні, ООН звернула увагу і на практичний вимір їх реалізації. З метою підтримати держави в застосуванні підходів відновного правосуддя в кримінальних справах, а також з огляду на появу нових практик та досліджень, Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC) **2006 року опублікувало перше видання Посібника з програм відновного правосуддя**¹⁰⁰. Втім, подальший розвиток теорії та практик у сфері відновного правосуддя зумовив потребу в його оновленні й запит на це з боку держав. У листопаді 2017 року Управління ООН з наркотиків та злочинності скликало експертну зустріч у місті Оттава (Канада) для оцінки практичного застосування державами Основних принципів відновного правосуддя 2002 року та обговорення новітніх підходів у сфері відновного правосуддя. 2019-го, під час ще однієї експертної зустрічі в місті Бангкок (Таїланд), розглянуто та обговорено нову редакцію видання. Отже, оновлений **Посібник з програм відновного правосуддя 2020 року**¹⁰¹ враховує результати, сучасні тенденції та рекомендації державам щодо впровадження відновних програм у кримінальних справах та є цінним доповненням міжнародних стандартів, втілених у документах ООН.

На регіональному рівні стандарти відновного правосуддя отримують втілення у документах Ради Європи та Європейського Союзу, які деталізують їх для застосування урядами в правових системах держав Європи.

В межах Ради Європи комплексним документом у цій сфері наразі є **Рекомендація CM/Rec (2018)8 Комітету Міністрів державам-членам щодо відновного правосуддя у кримінальних справах**¹⁰² (далі – **Рекомендація (2018)8 та коментар**¹⁰³ до неї).

¹⁰⁰ UNODC. 2006. Handbook on Restorative Justice Programmes: Criminal Justice Handbook Series. UN New York. 114 p.

¹⁰¹ UNODC. 2020. Handbook on Restorative Justice Programmes. Second Edition. Thailand Institute of Justice. P. iii.

¹⁰² CM/Rec(2018)8 - Recommendation of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters.

¹⁰³ CM(2018)115-add2 – European Committee on Crime Problems (CDPC) – b. Commentary to Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters [1326 meeting].

Вона містить основні та інші важливі принципи відновного правосуддя на всіх етапах кримінального провадження та у всіх видах злочинів.

До основних принципів відновного правосуддя віднесено такі:

- **принцип участі зацікавленої особи**, що передбачає надання сторонам можливості брати активну участь у вирішенні питань, пов'язаних зі злочином (п. 13);
- **принцип відшкодування шкоди**, що означає спрямовувати заходи реагування на усунення та відшкодування шкоди, яку злочин завдає окремим особам, стосункам і суспільству загалом (п. 13).

Серед інших принципів відновного правосуддя у п. 14 зазначено:

- добровільність;
- виважений, шанобливий діалог;
- рівна увага до потреб та інтересів усіх залучених сторін;
- процесуальна справедливість;
- колективна угода, заснована на консенсусі;
- орієнтація на репарації, реінтеграцію та досягнення взаємного розуміння;
- уникнення домінування будь-якої зі сторін;
- попередня поінформованість сторін про характер процесу, можливі результати та наслідки (п. 16);
- конфіденційність, окрім випадків за згодою зацікавлених сторін (п. 17);
- загальнодоступність послуг відновного правосуддя (п. 18);
- можливість самостійного звернення до служби відновного правосуддя (п. 19);

- достатня автономія органів відновного правосуддя щодо системи кримінального правосуддя (п. 20)¹⁰⁴.

Важливо зазначити, що **документом, який передував сучасним підходам використання відновного правосуддя в системах кримінального правосуддя в державах-учасницях Ради Європи, стала Рекомендація Комітету Міністрів Rec (99)19 щодо медіації у кримінальних справах¹⁰⁵**. Цим документом закладено первинні процедурні та концептуальні засади медіації в кримінальних провадженнях, які **вплинули на подальший розвиток європейських стандартів відновного правосуддя в межах Ради Європи і ЄС в Директиві 2012/29/ЄС, а також вплинули на формулювання в Основних принципах відновного правосуддя 2002 року¹⁰⁶**.

На рівні Європейського Союзу принципи відновного правосуддя реалізують передусім через політику й акти у сфері прав постраждалих. Основним документом є **Директива 2012/29/ЄС¹⁰⁷ про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, а також про заміну Рамкового рішення Ради 2001/220/JHA, або «Директива щодо потерпілих від злочинів», яка є юридично обов'язковою до виконання державами-учасниками ЄС**. Вона стала першим актом права ЄС, що нормативно закріпив поняття та підходи відновного правосуддя, зосередившись саме на забезпеченні прав, підтримці й захисті виключно постраждалих у кримінальному провадженні.

¹⁰⁴ **CM/Rec(2018)8** - Recommendation of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters.

¹⁰⁵ **CoE Committee of ministers Rec N. R (99)19** of the Committee of Ministers to Member States concerning mediation in penal matters. 15 September 1999.

¹⁰⁶ **Див. Par. A. Commentary to Recommendation CM/Rec(2018)8** of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters [1326 meeting].

¹⁰⁷ **Directive 2012/29/EU** of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA.

Серед принципів та основних гарантій щодо доступу та застосування послуг відновного правосуддя потрібно виокремити такі:

- надання постраждалій особі інформації і порад компетентними органами простою та доступною мовою (п. 21);
- надання письмового підтвердження від поліції про прийняття заяви постраждалої особи про злочин (п. 24);
- забезпечення шанобливого ставлення та можливості для постраждалої особи приймати обґрунтовані рішення щодо своєї участі в процесі (п. 26);
- доступність підтримки з моменту першого контакту компетентних органів з постраждалою особою та протягом усього кримінального провадження (п. 37);
- право на спеціалізовану підтримку та правовий захист для постраждалих у випадках особливо високого ризику заподіяння шкоди, з урахуванням потреб постраждалих осіб і тяжкості завданої шкоди та інші обставини (п. 38);
- право на компенсацію (п. 49);
- захист конфіденційності постраждалої особи (п. 54);
- забезпечення під час провадження заходами захисту вразливих до повторної віктимізації постраждалих осіб (п. 58);
- доступ до надійних служб підтримки для постраждалих, що сприяють повідомленню про злочин і розірванню циклу повторної віктимізації (п. 63)¹⁰⁸.

Ще одним важливим документом для посилення розвитку європейської політики щодо постраждалих стала **Стратегія ЄС щодо прав потерпілих (2020–2025 рр.)**¹⁰⁹, яку вперше розроблено на рівні Європейського Союзу і яка покликана забезпечити ефек-

¹⁰⁸ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA.

¹⁰⁹ EU Strategy on victims' rights (2020-2025).

тивнішу реалізацію положень Директиви 2012/29/ЄС. Вона також спрямована на захист прав потерпілих від злочинів у всіх державах-учасниках ЄС через розширення прав і можливостей постраждалих та посилення співпраці між Європейською комісією, державами-учасниками і громадянським суспільством.

У документі виокремлено п'ять пріоритетних напрямів роботи, а саме:

- ефективна комунікація з потерпілими й безпечне середовище для повідомлення про злочин (п. 1);
- посилення підтримки та захисту найбільш уразливих потерпілих (п. 2);
- сприяння доступу потерпілих до компенсації (п. 3);
- посилення співпраці і координації між усіма відповідними суб'єктами (п. 5);
- посилення міжнародного виміру політики щодо прав потерпілих (п. 6)¹¹⁰.

2. Впровадження принципів відновного правосуддя у випадках роботи з постраждалими від СНПК

Проаналізований у попередньому розділі перелік міжнародних документів універсального та регіонального рівнів формує загальне нормативне підґрунтя для застосування принципів відновного правосуддя, зокрема у випадках роботи з постраждалими від СНПК. Однак для повноцінного розуміння можливостей відновного та репаративного правосуддя у цій сфері необхідно враховувати спеціальні міжнародні акти, що безпосередньо сто-

¹¹⁰ EU Strategy on victims' rights (2020-2025).

суються розслідування, документування, реагування та надання підтримки постраждалим від СНПК. Вони містять підходи, орієнтовані на інтереси постраждалих, і ціннісні засади, що враховують специфіку злочину СНПК, а не лише процедурні стандарти. До таких актів належать:

Інструкція Генерального секретаря ООН: Репарації у випадку СНПК 2014 року¹¹¹, є важливим документом, у якому систематизовано принципи та практичні приклади щодо надання репарацій постраждалим від СНПК.

Вона містить основні положення та принципи в аспекті відновного підходу:

- підхід орієнтований на постраждалу особу та принцип «не нашкодь»;
- забезпечення безпеки, конфіденційності та запобігання повторній травматизації;
- поєднуваність різних форм репарацій, пропорційних тяжкості насильства та заподіяній шкоді;
- використання потенціалу адміністративних програм, як частини права постраждалих на засоби правового захисту;
- усунення дискримінаційних бар'єрів та перешкод у доступі до правосуддя;
- доповнюваність індивідуальних та колективних репарацій для запобігання стигми;
- конструктивна участь та консультації з постраждалими для врахування їхнього досвіду при розробці, реалізації та моніторингу репаративних програм;
- розуміння культурного та соціального контексту постраждалих від СНПК;
- компенсації мають прагнути бути трансформативними;
- впровадження державами невідкладних проміжних ре-

¹¹¹ **GUIDANCE NOTE OF THE SECRETARY GENERAL: Reparations for Conflict Related Sexual Violence.**

- парацій для постраждалих;
- прийняття процесуальних норм для випадків СНПК в судових та адміністративних процесах для захисту інтересів потерпілих¹¹² та ін.

Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті 2017 року (друге видання)¹¹³ є методичним керівництвом, що визначає найкращі практики для документування злочинів СНПК та має на меті сприяти переслідуванням та відповідальності для всіх винних й забезпечити справедливість для постраждалих. Документ ґрунтується також на принципі «не нашкодь», інтересів постраждалих, поінформованої згоди, захисту конфіденційності та оцінки ризиків. Докладно розкриває всі аспекти документування на практиці, підхід до інтерв'ювання постраждалої особи, збору/зберігання/обробки інформації, а також наскрізні питання розуміння травм від СНПК, випадків СНПК проти дітей, чоловіків та хлопців тощо. Отже, цей Протокол є практичною настановою, що наголошує на зв'язку належного документування з реалізацією права на репарації.

Глобальний кодекс поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту (Кодекс Мурад) 2022 року¹¹⁴, формує етичні рамки взаємодії з постраждалими від СНПК крізь призму трьох груп принципів. До загальних принципів належать вимоги вбачати в потерпілих особистостей (п. 1); поважати їхню автономність та право контролювати власну історію (п. 2); діяти відповідально і добросовісно (п. 3); створювати користь або не робити взагалі (п. 4). На етапі підготовки перед збиранням інформації Кодекс Мурад наголошує на важливості належної підготовки (п. 5); розуміння контексту (п. 6); а також побудови систем,

¹¹² **GUIDANCE NOTE OF THE SECRETARY GENERAL: Reparations for Conflict Related Sexual Violence.**

¹¹³ **Міжнародний протокол** із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті.

¹¹⁴ **Глобальний кодекс** поведінки для осіб, які збирають та використовують інформацію про систематичне сексуальне насильство в умовах конфлікту (Кодекс Мурад) 2022 року.

розвитку компетенцій та забезпечення підтримки (п. 7). Початкова фаза збору інформації має базуватися на принципах використання альтернативних джерел, якщо це можливо (п. 8), забезпеченні простору та часу для взаємодії (п. 9), а також дотримання поважного, чутливого та безпечного підходу, під час взаємодії з постраждалими від СНПК (п. 10).

Відновні підходи в міжнародному кримінальному праві та СНПК. Протягом останніх десятиліть **концепція відновного правосуддя була суттєво екстрапольована у сферу міжнародного кримінального права** та підходів до реагування на масові порушення прав людини, зокрема вчинених в умовах збройних конфліктів як СНПК. Відновний підхід став невіддільним елементом сучасних механізмів відновлення справедливості, участі постраждалих та забезпечення репарацій після вчинених міжнародних злочинів. Суттєві зрушення в цьому напрямі відбулися завдяки діяльності Міжнародного кримінального суду, який уперше серед органів міжнародного кримінального правосуддя застосував інноваційний підхід, що поєднав каральне правосуддя з правом постраждалих та їхніх сімей на репарації як невід'ємною складовою міжнародного кримінального процесу. Оскільки **СНПК кваліфікують як міжнародний злочин, за вчинення якого на міжнародному рівні може бути притягнута фізична особа, то механізми участі постраждалих та репарацій, закріплені Римським статутом МКС¹¹⁵, мають вагоме значення для забезпечення відновного правосуддя в таких категоріях справ.**

Важливою складовою відновного підходу в діяльності МКС є **закріплене в статті 68 Римського статуту МКС право постраждалих на участь у кримінальному провадженні.** Отже, постраждалі стали окремими самостійними процесуальними учасниками в справах. Водночас, коли йдеться про постраждалих від сексуального насильства або дитину, яка є потерпілою чи свідком, гарантоване право на участь у провадженні *in camera* або з можливістю надання доказів за допомогою електронних чи інших спеціальних

¹¹⁵ ВРУ Законодавство України. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 року. Офіційний переклад.

засобів (ч. 2). У разі, коли зачіпаються особисті інтереси постраждалих, вони можуть висловити свої думки та побоювання, але без шкоди для неупередженості судового розгляду (ч. 3). **Також стаття 68 Римського статуту МКС закріплює обов'язок МКС «вживати належних заходів для захисту безпеки, фізичного і психічного благополуччя, гідності та недоторканності особистого життя потерпілих і свідків,...надання консультаційної та іншої допомоги»** і враховувати всі відповідні фактори у випадках сексуального насильства (ч. 1, 4), забезпечувати конфіденційність (ч. 5), які є критично важливими в справах СНПК¹¹⁶.

Ключовою інновацією Римського статуту МКС в аспекті застосування підходів відновного правосуддя стала **стаття 75, яка надала потерпілим або їхнім правонаступникам право на репарації** за міжнародні злочини, що охоплюють «реституцію, компенсаційну виплату і реабілітацію» (ч. 1). Варто зауважити, що рішення щодо репарацій приймає МКС на основі застосовного права за статтею 21, але принципи, на основі яких він діє в питанні репарацій, МКС установлює самостійно¹¹⁷.

Репарації в МКС мають на меті полегшити страждання потерпілої особи й забезпечити здійснення правосуддя не лише через засудження правопорушника, а й виправити наслідки геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів для потерпілих або їхніх родин. Фактично **репарації в МКС розглядають одночасно як інструмент та процес**. З одного боку, вони є інструментом запровадження правосуддя перехідного періоду, яке є частиною концепції відновного правосуддя, а з іншого боку, репарації – технічний процес, яким керує МКС, вирішуючи, коли присуджувати репарації потерпілим чи їхнім правонаступникам/цям, їх обсяг та форми¹¹⁸.

¹¹⁶ ВРУ Законодавство України. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 року. Офіційний переклад.

¹¹⁷ ВРУ Законодавство України. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 року. Офіційний переклад.

¹¹⁸ Див. Басиста, А., 2024. Відеокурс «Репарації постраждалим від СНПК: підходи, орієнтовані на постраждалих». Конспект до уроку 1, Модуль IV, Центр «ЮрФем: освіта», Ст. 2–6.

Щодо питання призначення репарацій у межах МКС варто розглядати два окремі механізми. Перший – безпосереднє винесення рішення МКС стосовно обвинуваченої особи про репарації потерпілим у належній формі. **Другий** – заходи з допомоги постраждалим та членам їхніх сімей, які вживає Цільовий фонд в інтересах потерпілих від злочинів (далі – Цільовий фонд), що може адмініструвати репараційні заходи та впроваджувати програми підтримки незалежно від рішення МКС, коли це необхідно для відновлення гідності й реінтеграції постраждалих. **МКС може присудити репарації на індивідуальній чи колективній основі, залежно від того, що суд вважає найбільш прийнятним у конкретній справі**¹¹⁹.

Практика МКС щодо призначення репарацій засудженим особам на користь потерпілих наразі охоплює п'ять справ. Водночас кожне рішення про репарації має важливий прецедентний характер, оскільки впливає на формування подальшої практики та розуміння цієї процедури й можливостей відновного правосуддя в справах про міжнародні злочини. До таких справ про репарації, включно з тими, що охоплюють СНПК, належать: *«Прокурор проти Томаса Лубанги Дайло»*¹²⁰, *«Прокурор проти Жермена Катанги»*¹²¹, *«Прокурор проти Ахмада Аль-Факі Аль-Махді»*¹²², *«Прокурор проти Боско Нтагани»*¹²³ та *«Прокурор проти Домініка Онгвена»*^{124 | 125}, .

У лютому 2022 року МКС уперше виніс рішення про репарації в справі *«Конго проти Уганди»* щодо конфлікту в Ітурі, за якою він раніше, 2005 року, виніс рішення по суті, визнавши свою компетенцію щодо винесення рішень про репарації в міжнародних

¹¹⁹ Див. Басиста А., 2024. Відеокурс «Репарації постраждалим від СНПК: підходи, орієнтовані на постраждалих». Конспект до уроку 1, Модуль IV, Центр «ЮрФем: освіта», Ст. 2–6.

¹²⁰ ICC. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo. ICC-01/04-01/06.

¹²¹ ICC. The Prosecutor v. Germain Katanga. ICC-01/04-01/07.

¹²² ICC. The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. ICC-01/12-01/15.

¹²³ ICC. The Prosecutor v. Bosco Ntaganda. ICC-01/04-02/06.

¹²⁴ ICC. The Prosecutor v. Dominic Ongwen. ICC-02/04-01/15.

¹²⁵ Див. Басиста, А., 2024. Відеокурс «Репарації постраждалим від СНПК: підходи, орієнтовані на постраждалих». Конспект до уроку 1, Модуль IV, Центр «ЮрФем: освіта», С. 2–6.

збройних конфліктах, та призначив компенсації на суму 225 млн доларів США за шкоду потерпілим особам¹²⁶.

Цільовий фонд, створений на підставі статті 79 (1) Римського статуту МКС, почав функціонувати 9 вересня 2002 року. **Наразі Цільовий фонд здійснює діяльність із забезпечення репараціями та програмами допомоги у двох справах: «Прокурор проти Томаса Лубанги Дайло», «Прокурор проти Ахмада Аль-Факі Аль-Махді».** Наприклад, 2020 року Цільовий фонд провів виїзні місії в справі Лубанги для збору заявок від постраждалих та встановив 854 постраждалих, які мають право на відшкодування. 2021 року почалась реалізація колективних репарацій у цій справі. У жовтні 2023 року завершив першу в історії програму репарацій для постраждалих у справі *«Прокурор проти Жермена Катанги»*, завдяки добровільним внескам отриманим Цільовим фондом^{127 | 128}.

3. Невідкладні проміжні репарації як інструменти відновного правосуддя: міжнародні стандарти та досвід України як початок шляху до відновлення гідності постраждалих від СНПК

Постраждалі від СНПК зазнають багатовимірної і часто не-поправної шкоди для психічного і фізичного здоров'я, яка може проявлятися серйозними тілесними ушкодженнями, ризиками інфікування ВІЛ/СНІДом та іншими ІПСШ, наслідками для репродуктивного здоров'я, важкими психологічними травмами та пов'язаною соціальною стигмою і дискримінацією. Здебільшого

¹²⁶ Див. ICC.Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). Overview of the Case.

¹²⁷ Trust Fund for Victims. Background information about the Trust Fund for Victims.

¹²⁸ Див. Басиста, А., 2024. Відеокурс «Репарації постраждалим від СНПК: підходи, орієнтовані на постраждалих». Конспект до уроку 1, Модуль IV, Центр «ЮрФем: освіта», С. 2-6.

постраждалі позбавлені можливості доступу до медичних і психосоціальних послуг, а час критично важливий, щоб уникнути серйозних та невідворотних наслідків для здоров'я постраждалих та їхніх родин¹²⁹.

Впровадження комплексних репараційних програм нерідко займає багато років після завершення збройного конфлікту, як свідчить досвід Боснії і Герцеговини, Хорватії, Сербії, Албанії, Чилі, Косово, Колумбії та інших держав, де законодавче врегулювання статусу постраждалих від СНПК з'являлось лише через 10–20 років. Тому в міжнародних документах наголошено на необхідності запровадити програми термінових проміжних репарацій для реагування на нагальні потреби постраждалих СНПК чи інших вразливих груп населення¹³⁰. Як зазначено вгорі, **Інструкція Генерального секретаря ООН: Репарації у випадку СНПК 2014 року**, в пункті 7, прямо наголошує на необхідності запровадити невідкладні проміжні репарації, навіть коли механізмів фінальних репарацій ще не створено¹³¹. Програми таких репарацій не замінюють, а радше доповнюють майбутні фінальні репараційні програми і не впливають на право постраждалої особи отримати повні репарації від кривдника та держави-агресора. І повноцінні, і невідкладні репарації базуються на принципі визнання факту скоєння щодо особи СНПК та спрямовані на відновлення гідності постраждалої особи.

Практика держав засвідчує, що невідкладні проміжні репарації можна забезпечувати постраждалим від СНПК різними способами – надаючи мандат комісіям з встановлення правди на управління програмою проміжних репарацій; чи надаючи постраждалим від СНПК невідкладних репарацій на підставі судового рішення; запроваджуючи адміністративні програми невідкладних проміжних репарацій державою тощо. **Зміст таких невідкладних термінових репараційних програм залежить від**

¹²⁹ Див. **Guidance Note of the Secretary-General: Reparations for Conflict-related Sexual Violence**, June 2014, p. 21.

¹³⁰ Див. **Guidance Note of the Secretary-General: Reparations for Conflict-related Sexual Violence**, June 2014, p. 21.

¹³¹ **GUIDANCE NOTE OF THE SECRETARY GENERAL: Reparations for Conflict Related Sexual Violence.**

характеру завданої СНПК шкоди та може охоплювати широкий спектр послуг: медичне лікування, стоматологічні послуги, переривання вагітності, психосоціальну підтримку, надання безпечно-го житла або притулків та інші пов'язані заходи, а також заходи щодо задоволення нагальних потреб дітей, народжених унаслідок СНПК¹³².

У цьому контексті досвід України щодо запровадження програми невідкладних проміжних репарацій для постраждалих від СНПК є унікальним. Рік тому Верховна Рада України конституційною більшістю в 307 голосів ухвалила **Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» № 4067-IX від 2024 року**¹³³ (далі – Закон № 4067). Після набрання чинності в червні 2025 року Закон № 4067 став одним з перших нормативних актів у світі, що запроваджує державну систему невідкладних проміжних репарацій для постраждалих від СНПК під час триваючого міжнародного збройного конфлікту, яким є війна Російської Федерації проти України.

Варто зазначити, що процес розроблення проекту Закону відбувався також у спосіб, який відповідає принципам відновного підходу: він був інклюзивним, потерпілоорієнтованим і ґрунтувався на реальних інтересах та потребах постраждалих, а також на розумінні важливості запровадження адміністративної процедури невідкладних проміжних репарацій. До його підготовки долучились самі постраждалі від СНПК, національні й міжнародні неурядові організації, що представляють інтереси постраждалих та мають відповідну експертизу у сфері підтримки постраждалих, представники державних органів, провідні національні та міжна-

¹³² Див. *Guidance Note of the Secretary-General: Reparations for Conflict-related Sexual Violence*, June 2014, p. 21.

¹³³ ВРУ Законодавство України. Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» № 4067-IX від 2024 року.

родні експерти¹³⁴.

Відповідно до Закону № 4067 закріплює створення адміністративного механізму подання заяв про визнання особи постраждалою від СНПК, право на отримання невідкладних проміжних репарацій у формі реабілітації і компенсації (якою є одноразова виплата), а також гарантує право на повагу до честі та гідності, відновлення порушених прав, безоплатну правничу допомогу, тимчасовий притулок для безпечного проживання і безоплатне отримання соціальних послуг відповідно до державних стандартів.

Наразі Міністерство соціальної політики України разом з робочою групою, яка працювала над проектом Закону, розробляють необхідні підзаконні нормативно-правові акти, щоб забезпечити впровадження адміністративної процедури та реалізацію Закону № 4067 на практиці.

4. Діти, народжені внаслідок війни, та діти, народжені внаслідок СНПК: від подолання стигми до забезпечення прав

Діти, народжені внаслідок війни (*children born of war*), а також діти, народжені внаслідок СНПК (*children born of CRSV*), становлять окремі, але близькі між собою категорії постраждалих, які є одними з найменш захищених і найменш видимих категорій серед постраждалих. Попри відмінності контексту їх народження, у міжнародно-правовій практиці тривалий час їх не сприймали як самостійних суб'єктів права, а радше як наслідок злочину або до-

¹³⁴ Див. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА до проекту Закону України «Про статус осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, та невідкладні проміжні репарації» з реєстр. № 10132 від 09.10.2023, С. 3.

каз злочину, вчиненого проти їхніх матерів. Як результат, вони та їхні потреби залишались нормативно та соціально невидимими для своїх громад та держав.

Стигма, що супроводжує дітей, народжених внаслідок війни та/або внаслідок СНПК, має глибокі історичні корені і проявлялась через позначення таких дітей як «*дітей ганьби*» в Косово, «*дітей ненависті*» в Руанді, «*дітей повстанців*» в Уганді, «*невидимих дітей Боснії*»¹³⁵, «*відсталих*» у Норвегії¹³⁶ та ін. Наслідки такого дискримінаційного підходу можуть супроводжувати і матір, і дитину все життя та проявлятися в ізоляції, обмеженнях у доступі до прав, у політиках відновного правосуддя та репараційних заходів, отриманні соціальних чи правових послуг та ін.

На міжнародному рівні лише в березні 2021 року дітей, народжених внаслідок СНПК, визнано прямими потерпілими в міжнародному кримінальному праві¹³⁷. Зокрема, йдеться про рішення МКС у «*Прокурор проти Боско Нтаганди*», яке неодноразово згадано раніше.

Показовим є кейс групи зі 157 норвезьких дітей, народжених від союзів між місцевими жінками та солдатами-окупантами під час Другої світової війни. 2007 року вони звернулися до Європейського суду з прав людини, стверджуючи, що держава не забезпечила їм захисту й допустила десятиліття дискримінації, насильства та інституційної бездіяльності, чим порушила статтю 3, 8 та 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року¹³⁸. Попри те що ЄСПЛ відмовив у розгляді справи по суті через процедурні підстави – строки давності, справа стала одним з найпотужніших міжнародних сигналів про те, наскільки системною може бути беззахисність дітей, народжених внаслідок

¹³⁵ Mionki, J., 2024. Children Born of Conflict-Related Sexual Violence as Direct Victims under International Criminal Law. Journal of International Criminal Justice, Volume 22, Issue 5, November 2024, Pages 847–864.

¹³⁶ Sharp, R., 2008. The chosen ones: The war children born to Nazi fathers in a sinister eugenics scheme speak out. Independent.

¹³⁷ Див. ICC. Ntaganda case: ICC Trial Chamber VI orders reparations for victims, Press Release: 8 March 2021.

¹³⁸ ECHR. Decision as to the Admissibility of Application n. 18712/03 by Werner Hermann Thiermann and Others against Norway.

війни, і наскільки обмеженими є наявні правові механізми для їхнього захисту¹³⁹.

Через більше ніж півстоліття після війни, спочатку 2002 року уряд Норвегії офіційно визнав історичну несправедливість, а згодом у жовтні 2018-го прем'єрміністр Ерна Сольберг публічно принесла вибачення перед матерями та дітьми за допущену дискримінацію, страждання та втрачене дитинство¹⁴⁰. Це стало одним з небагатьох міжнародних прикладів публічного визнання шкоди дітям, народженим унаслідок збройного конфлікту, і важливим прецедентом у глобальній дискусії щодо їхніх прав та репарацій. Саме цю історію висвітлює документальний фільм «Wars Don't End»¹⁴¹, який демонструє міжгенераційну травму, тяглість невизнання та те, як відсутність рішень з боку держав формує долі таких дітей.

¹³⁹ Grover, S., 2010. «The Lebensborn Children of Norway and the Silencing of their Voices by an International Court: An Analysis of the 2007 European Court of Human Rights Decision in Werner Hermann Thiermann and others v. Norway.» *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences: Annual Review* 5 (8): 25–36. doi:10.18848/1833-1882/CGP/v05i08/59304.

¹⁴⁰ Magra, I., 2018. *Norway Apologizes, 70 Years Later, to Women Who Had Relationships With WWII Germans*. The New York Times та Sharp, R., 2008. *The chosen ones: The war children born to Nazi fathers in a sinister eugenics scheme speak out*. *Independent*.

¹⁴¹ *International Network* «Children born of war». (2017) «Wars Don't End», Feature Documentary, 80 min.

Практичні вправи та методичні поради до них

Вправа 1

(середній / простий рівень)

Мета:

Сформувати в учасників та учасниць розуміння основних положень Інструкції Генерального секретаря ООН: Репарації у випадку СНПК 2014 року, Міжнародного протоколу із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті 2017 року та Кодексу Мурад 2022 року, а також вміння застосовувати їх на практиці.

Завдання

1. Учасницям та учасникам пропонуємо фабулу (ситуацію):

Постраждала від СНПК звернулася до правоохоронного органу. Під час її опитування працівник поліції наполягає на повторенні деталізованих описів подій, не пояснює мети збору інформації та не пропонує залучити психолога. Крім того, постраждалу запрошують до кімнати для опитування, у якій на вікнах вставлені металеві ґрати. Це викликає в неї сильний стрес та спалахи пам'яті про місце, де вона зазнала СНПК.

2. Учасниці та учасники працюють у 4 групах, і кожна група отримує одну роль / одне завдання:

Група 1 (Аналіз контексту та тригерів): визначає ризики ретравматизації у фабулі (включно з приміщенням із ґратами) та їх вплив на постраждалу.

Група 2 (Міжнародні стандарти): встановлює, які положень Міжнародного протоколу, Кодексу Мурад та Інструкції Генерального секретаря ООН не враховано.

Група 3 (Правильний алгоритм дій): Формує травма-інформовану, безпечну та етичну модель опитування і поводження з постраждалою.

Група 4 (Рекомендації для правоохоронних органів): готує короткі пропозиції для правоохоронних органів щодо покращення процедур.

Результат: Спільне обговорення, де групи вчаться аналізувати практичну ситуацію крізь призму відповідності міжнародним стандартам, визначати ризики ретравматизації та формувати коректний травма-інформований підхід до алгоритму дій.

Вправа 2

(складний рівень)

Мета:

Сформувати в учасників та учасниць навички розроблення структури політик, що відповідають міжнародним стандартам, правам дитини, відновному підходу та застосовним формам репарацій.

Завдання

1. У групах розробити коротку концепцію політики України щодо дітей, народжених внаслідок війни, та дітей, народжених унаслідок СНПК, охопивши такі блоки:

- офіційне визнання і можливий правовий статус;
- потенційні репараційні заходи чи заходи в межах проміжних невідкладних репарацій;
- доступ до медичних, психологічних, освітніх і соціальних послуг;
- заходи безпеки й конфіденційності;
- запобігання стигмі та інституційна підтримка.

Учасниці та учасники працюють у групах і готують короткий інформаційний бюлетень (policy brief) на 1 сторінку або коротку презентацію (3–5 хв).

2. Питання для обговорення:

- Чи потрібен Україні окремий правовий статус для дітей, народжених внаслідок війни, та дітей, народжених унаслідок СНПК, чи достатньо їх інтегрувати в наявні механізми захисту?
- Які види підтримки для цих дітей та їхніх матерів є першочерговими в умовах збройної агресії росії проти України?
- Які ризики стигматизації можуть виникнути в разі запровадження окремих державних програм та як їх мінімізувати?
- Чи повинні діти, народжені внаслідок СНПК, мати

- доступ до репарацій окремо від їхніх матерів?
- Які інституції мають відігравати основну роль у реалізації політики: держава, громада, неурядові організації, міжнародні організації?
 - Як забезпечити баланс між потребою у зборі даних і вимогою до забезпечення конфіденційності, безпеки та врахування найкращих інтересів дитини?
 - Чи може досвід України сформувати новий міжнародний стандарт у сфері захисту дітей, народжених унаслідок війни, та унаслідок СНПК?

Результат: Учасники та учасниці навчатимуться пропонувати структуровані політичні рішення, інтегрувати різні підходи й формувати узгоджену модель державної політики.

Вправа 3

(складний рівень)

Мета:

Сприяти глибокому розумінню досвіду дітей, народжених унаслідок СНПК, через аналіз відеоматеріалу з історіями носіїв досвіду і рефлексію щодо соціальних, правових та етичних аспектів проблематики.

Завдання

1. Переглянути фрагмент документального фільму BBC «Exploring grief and shame with children born from rape – BBC World Service Documentaries | 100 Women» [17:11-23:40], присвячений історії Клер та її доньки, народженої внаслідок насильства під час геноциду в Руанді. Відео розраховане на знання англійської мови та містить чутливий контент.

Відео **доступне** за QR-кодом.

Короткий опис кейсу: У фрагменті документального фільму BBC показано історію Клер, жінки з Руанди, яка пережила СНПК під час геноциду у країні 1994 року. Внаслідок цього насильства Клер народила доньку. Відео зосереджується на особистій історії та повсякденному житті матері й дитини та на тому, як мати говорить про обставини народження дитини та взаємини з донькою, їхньому життєвому контексті після геноциду. Донька Клер знає, що була народжена внаслідок згвалтування. Фільм також фіксує її реакції та емоції, пов'язані з цим знанням.

2. Після перегляду фрагмента документального фільму студенти працюють у групах та обговорюють такі питання:

- Які елементи стигматизації та соціальної ізоляції є найбільш помітними у відео?
- Як досвід Клер та її доньки співвідноситься з міжнародно-правовими категоріями «діти, народжені внаслідок війни» та «діти, народжені внаслідок СНПК»?
- Чи можна визначити потенційні форми ретравматизації в їхньому життєвому досвіді?
- Які потреби таких матерів і дітей залишаються невидимими для громади, держави та суспільства?
- Які елементи відновного правосуддя могли б підтримати таку групу матерів і дітей?
- Які висновки із цього кейсу може врахувати Україна?

Результат: Учасники та учасниці навчаться розвивати етичне розуміння проблематики дітей, народжених внаслідок війни, та дітей, народжених унаслідок СНПК, а також пов'язувати реальні історії з міжнародними стандартами й теоретичними підходами, формувати власне розуміння щодо підтримки постраждалих.

Методичні рекомендації викладачеві/ці

Перед початком перегляду фрагмента документального відео попередити учасниць та учасників про психологічну чутливість

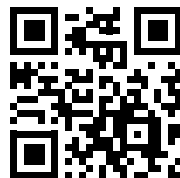
відеоматеріалу. Важливо одразу проговорити можливість для кожної / кожного вийти з аудиторії на час перегляду або не брати участі в ньому без будь-яких пояснень. Зазначити, що відеоматеріал використовуєте лише з навчальною метою – для формування розуміння соціально-правових наслідків СНПК та вразливості становища дітей, народжених унаслідок війни та внаслідок СНПК.

Після перегляду потрібно забезпечити коротку паузу і створити безпечний простір для обговорення, зважаючи на те, що учасники та учасниці можуть мати власний досвід травми. Не варто спонукати чи примушувати їх до власних публічних рефлексій – лише за їхнього бажання. Важливо спостерігати за невербальними реакціями учасників та учасниць, реагувати чутливо.

Рекомендовано проговорити учасникам про можливість звернутися по психологічну підтримку, наприклад, до психолога ЗВО, кризових служб, гарячих ліній психологічної підтримки тощо. Потрібно наголосити, що стабільний емоційний стан учасників та учасниць є важливішим за виконання завдання. На завершення подякувати учасницям та учасникам за їхню емпатію й повагу під час роботи над відеоматеріалом.

Список рекомендованої літератури

Braithwaite, J., 2002. *Restorative Justice & Responsive Regulation*. Oxford University Press.

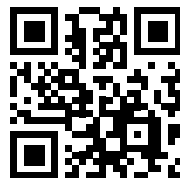

Hoyle, C., Ullrich, L., 2014. New Court, New Justice? The Evolution of 'Justice for Victims' at Domestic Courts and at the International Criminal Court. *Journal of International Criminal Justice*, 12, Oxford University Press, P. 682. Doi:10.1093/jicj/mqu032.

Cohen, M., 2020. Realizing reparative justice for international crimes: from theory to practice. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.

Mionki, J., 2024. Children Born of Conflict-Related Sexual Violence as Direct Victims under International Criminal Law. *Journal of International Criminal Justice*, Volume 22, Issue 5, November 2024, P. 847-864.

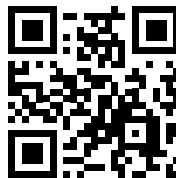
Басиста, А., 2023. Досвід держав Балкан та шлях України: позасудовий механізм відшкодування шкоди постраждалим від СНПК. Збірник матеріалів науково-практичної конференції «Порівняльно-правовий досвід реагування та протидії випадкам СНПК: досвід Балкан і України», Київ, С. 27-30.

Басиста, А., 2024. Перспективи репарацій для постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією РФ проти України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспіран-

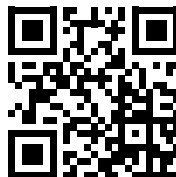
тів та молодих вчених «Шевченківська весна 2024», Ч. 1, Київ, С. 85–90.

Басиста, А., 2025. Штучний інтелект у розслідуванні сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом: виклики та перспективи міжнародно-правового регулювання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2025», Ч. 1, Київ, С. 140–143.

Фідбек-платформа «Було так» — це онлайн-ресурс для збору свідчень людей, які пережили сексуальне насильство, пов'язане зі збройною агресією Російської Федерації, або інші види насильства. Вона дає змогу анонімно або неанонімно поділитися досвідом взаємодії з державними органами та організаціями під час отримання допомоги, зокрема на етапах розслідування і судового розгляду справ. Персональні дані обробляються та зберігаються ГО «ЮрФем» відповідно до законодавства України.

Цифровий застосунок самопідтримки «Зв'язОК» — цифровий ресурс для стабілізації емоцій, подолання стресу та відновлення внутрішньої опори. Розроблений насамперед для тих, хто працює з постраждалими від насильства, але буде корисний кожному, хто хоче відчувати себе краще, навчитися стабілізувати емоції, відновити сили та вибудувати внутрішню опору.

Критерії оцінювання студентської підготовки

А

Найвищий рівень: метакогнітивні навички; студенти/-ки здатні використовувати викладений зміст, щоб самостійно розмірковувати, навчатися, оцінювати свої рішення в освітньому процесі, а отже, поліпшувати ухвалення рішень і практику; формують власну стратегію навчання, створюючи нові підходи на основі вивчених принципів.

В

Дуже добрий рівень: студент/-ки вміють застосовувати матеріал курсу та розпізнавати належне й неналежне застосування вивчених принципів. Вони розуміють теорію курсу як базу для практичних рішень.

С

Добрий рівень: студент/-ки розуміють теми, можуть змістовно обговорювати їх, обізнані з проблематикою, проте мають труднощі з практичним застосуванням здобутих знань.

Д

Задовільний рівень: базове розуміння, зусилля в опануванні термінології; наявні помилки компенсує правильне трактування загальних засад.

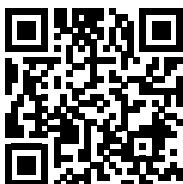
Е

Низькозадовільний рівень: фрагментарне розуміння із значною кількістю помилок.

FX

Незадовільний рівень: фундаментальне нерозуміння, брак зусиль / залучення до компонентів освітнього блоку.

Супровідні презентаційні матеріали **доступні** на вебсайті Асоціації жінок-юристок «ЮрФем». Перехід до відповідної сторінки можливий за допомогою QR-коду.

Навчальне видання

Басиста Альбіна Володимирівна

Поєдинок Ольга Романівна

Слободяник Анастасія Сергіївна

Харитонова Олена Володимирівна

Шуневич Катерина Андріївна

**Путівник з викладання
освітнього курсу «Сексуальне
наси́льство, пов'язане з
конфлі́ктом»**

Навчально-методичний посібник

Редакторка *О. В. Харитонова*

Підписано до друку 09.02.2026. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 6,8. Обл.-вид. арк. 6,96. Тираж 100 пр. Зам. № 595

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84
Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

